

Innovació i Metròpoli

Innovació social i política, densitat institucional i vulnerabilitat urbana a la Barcelona metropolitana

Treball realitzat per l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (IERMB) en col·laboració amb l'Institut de Govern i Polítiques Públiques (IGOP) de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) relacionat amb l'actuació 1.1.3. *Densitat institucional, barris i el seu rol en els processos de vulnerabilitat urbana* contemplada al Contracte Programa AMB-IERMB 2017.

Autors/es:

Fernando Antón-Alonso (IERMB), Helena Cruz (IERMB), Sergio Porcel (IERMB), Ismael Blanco (IGOP-UAB), Lorenzo Vidal-Folch (IGOP-UAB), Ricard Gomà (IERMB).

Tècnics/ques de suport:

Francesc Coll (IERMB), Irene Cruz (IERMB), Carlos Ordás García (IERMB).

Bellaterra, desembre de 2017

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	1
1. CONCEPTUALITZACIÓ I MARC TEÒRIC	3
1.1. La innovació pública i els seus antecedents	3
1.1.1. Un precedent: el debat sobre la innovació econòmica i empresarial.....	3
1.1.1.1. La innovació com un factor central de creixement i de superació de crisis sistèmiques.....	4
1.1.1.2. La innovació com a fenomen multidimensional	4
1.1.1.3. La centralitat de l'emprenedoria i de l'emprenedor en els processos d'innovació 4	
1.1.2. El per què de la innovació: crisi, canvi estructural i complexitat	6
1.1.2.1. L'esclat de la crisi i els seus impactes socials	6
1.1.2.2. La innovació com a resposta a canvis estructurals.....	7
1.1.2.3. La complexitat creixent. La incidència dels "problemes maleïts"	7
1.1.3. Innovació pública, innovació política i innovació social: de què estem parlant?	8
1.1.4. El com de la innovació pública: els seus motors.....	11
1.2. La densitat institucional	14
1.2.1. La densitat institucional des de diferents disciplines	14
1.2.2. El mercat, l'Estat de benestar i les xarxes socials com a factors d'integració social....	16
1.2.3. Algunes aproximacions empíriques a la densitat institucional	17
1.3. La vulnerabilitat urbana	18
1.3.1. Causes de la vulnerabilitat urbana	20
1.3.2. Les teories sobre les dinàmiques de canvi (i estabilitat) als barris (<i>neighbourhood change</i>)	21
1.3.3. L'anàlisi multidimensional de la vulnerabilitat urbana a partir dels índexs múltiples de privació i vulnerabilitat	24
2. LA VULNERABILITAT URBANA A L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA AL PERÍODE 1991-2011	26
2.1. Un índex de vulnerabilitat urbana per a l'àrea metropolitana de Barcelona.....	26
2.2. L'evolució de la vulnerabilitat urbana a l'àrea metropolitana de Barcelona al període 1991-2011	28
2.2.1. Els patrons territorials de la vulnerabilitat urbana. Canvis i persistències	28
2.2.2. Els barris metropolitans com a espais dinàmics en continua transformació interna	31
2.2.3. Els canvis en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana	33
3. LA INNOVACIÓ SOCIAL I POLÍTICA AL TERRITORI	47

3.1.	Operacionalització i anàlisi descriptiva de la innovació pública al territori	47
3.1.1.	La confecció del mapa de la innovació social	48
3.1.2.	L'elaboració del Catàleg d'innovació política	53
3.2.	La innovació social i política: una aproximació qualitativa	57
3.3.	Tipologia i distribució territorial de les pràctiques d'innovació social identificades	63
3.4.	Innovació social i vulnerabilitat urbana	70
3.5.	Tipologia i distribució de la innovació política	72
3.6.	L'emergència de la innovació social i el seu significat	78
3.7.	Característiques de les pràctiques d'innovació social	79
3.8.	Pautes de relació entre pràctiques d'innovació social i institucions públiques.....	82
3.9.	Sorgiment de la innovació política	85
3.10.	Característiques de les polítiques innovadores	89
3.11.	Els entorns urbans més propicis per la innovació	91
3.12.	Conclusions i propostes	94
4.	LA DENSITAT INSTITUCIONAL I LA VULNERABILITAT URBANA	96
4.1.	Operacionalització de la densitat institucional	96
4.2.	Anàlisi explicativa de la vulnerabilitat urbana	99
4.2.1.	Metodologia i factors explicatius	99
4.2.2.	Quin paper juga la densitat institucional en l'evolució de la vulnerabilitat urbana? 101	
5.	CONSIDERACIONS FINALS.....	107
	REFERÈNCIES	110
	ANNEX	120

INTRODUCCIÓ

Aquest treball incorpora els resultats d'un estudi en el qual s'han explorat principalment les relacions que s'estableixen entre la innovació social, la innovació política, la densitat institucional i la vulnerabilitat urbana a l'àrea metropolitana de Barcelona. Aquest estudi ha estat realitzat al llarg de dos anys i ha comptat amb la col·laboració de l'Institut de Govern i Polítiques Públiques de la Universitat Autònoma de Barcelona (IGOP-UAB), des d'on els darrers anys s'han dut a terme diverses recerques sobre innovació social i segregació urbana, les quals han estat inspiradores per al present estudi *Innovació i Metròpoli*¹.

A partir de l'esclat de la crisi (2008) i de l'inici de les polítiques d'austeritat (2010) es constata una proliferació notable de pràctiques d'innovació social. Són experiències que responen als impactes del nou context, que ho fan des de l'activació dels vincles socials, i que defugen prismes assistencials per situar-se en un horitzó d'empoderament ciutadà. Els últims anys, alhora, poden caracteritzar-se com un cicle actiu d'innovació en les polítiques públiques, i especialment en l'esfera de les polítiques de proximitat. Molts ajuntaments han transitat de ser espais de simple resistència a posar en marxa agendes innovadores: temes, plantejaments i formes de fer emergents. Aquesta doble realitat —comunitària i institucional— passa a adquirir un interès social i de recerca estratègic quan s'interrelaciona amb les característiques del territori on es produeixen i, particularment, amb el fenomen de la vulnerabilitat urbana. Hi ha evidències que la innovació social no necessàriament es produeix en els barris on es concentren les situacions de major necessitat social, sinó més aviat allà on existeixen més recursos per a l'acció col·lectiva.

La presència institucional en el territori esdevé, d'altra banda, un factor clau per completar el model d'anàlisi. En aquest sentit, cal preguntar-se fins a quin punt la densitat institucional —concepte que permet mesurar la fortalesa de l'esfera institucional sobre l'espai urbà— incideix en la transformació d'àrees urbanes vulnerables.

En definitiva, les pràctiques ciutadanes poden operar com a motor de canvi en les agendes públiques i la presència institucional al territori pot operar com a factor de canvi en les dinàmiques de segregació i vulnerabilitat urbana. Aquest és el doble escenari hipotètic sobre el qual posa el focus aquesta recerca i ho fa amb un important desplegament metodològic, on s'articulen tant mètodes quantitius com qualitius, així com mètodes pròpiament mixtes com ara el Qualitative Comparative Analysis (QCA). Precisament, aquesta aplicació del QCA en l'àmbit dels estudis urbans significa una innovació metodològica força rellevant en aquest camp d'estudi, la qual demostra una gran idoneïtat a l'hora d'obtenir estructures causals de fenòmens que succeeixen a escala de barri.

El document s'estructura de la següent manera. En primer lloc, es desenvolupa una part dedicada a la revisió teòrica dels conceptes treballats en aquest estudi. En segon lloc, es presenta una anàlisi evolutiva de la vulnerabilitat urbana i la seva evolució a l'àrea metropolitana de

¹ Per a més informació vegeu <http://barrisinnovacio.net/>.

Barcelona durant les darreres dècades. El tercer capítol s'ocupa de la innovació social i política. En ell s'exposen primerament les característiques de les eines cartogràfiques que s'han generat en el context d'aquest estudi per analitzar tots dos fenòmens: el Mapa d'Innovació Social i el Cataleg d'Innovació Política. Posteriorment, s'explica l'anàlisi realitzada sobre aquesta matèria, orientada principalment a indagar quins són els elements que afavoreixen el sorgiment d'aquestes pràctiques d'innovació pública, així com a entendre com s'interelacionen entre si. Finalment, el quart bloc es dedica íntegrament a l'anàlisi de la densitat institucional amb l'objectiu d'aprofundir en el coneixement de la seva incidència respecte el fenomen de la vulnerabilitat urbana.

1. CONCEPTUALITZACIÓ I MARC TEÒRIC

1.1. La innovació pública i els seus antecedents

Els debats sobre la innovació política i la innovació social han pres una centralitat inusitada al llarg dels últims anys. Aquesta creixent preocupació té a veure amb factors diversos com la intensitat i la velocitat dels canvis estructurals (globalització, crisi, canvi climàtic, etc.), mutacions polítiques i ideològiques de fons (la força del neoliberalisme, la crisi de l'esquerra i la seva necessitat de buscar nous principis normatius), i el poder d'influència dels nous models de gestió i organització empresarial. En aquesta part del document se situa el significat i la importància dels conceptes de la innovació política i la innovació social com a manifestacions de la innovació pública, concepte que les engloba. Abans, es ressaltarà la influència que en el debat sobre la innovació pública ha tingut la mirada de la innovació econòmica i empresarial.

1.1.1. Un antecedent: el debat sobre la innovació econòmica i empresarial

Els estudis sobre el significat, les modalitats, els condicionants, els efectes i la difusió de la innovació en el camp de l'economia i de l'empresa són abundants i han generat un ampli debat en la literatura al llarg del segle XX. Els treballs de Schumpeter a inicis del segle passat sobre l'emprenedoria i la innovació són una referència obligada, sovint identificada com a punt de partida d'aquest debat. Com és ben sabut, Schumpeter va centrar la seva reflexió teòrica en l'anàlisi del cicle de creixement econòmic en el marc de l'economia capitalista, subratllant la importància de la innovació com a factor de creixement i la centralitat dels emprenedors en tant que agents d'innovació. La innovació, per Schumpeter, és el motor del procés de "destrucció creativa" que "revoluciona l'economia des de dins, destruint l'antiga constantment, creant-ne una de nova de forma incessant" (Schumpeter, 1942:83). Els emprenedors són qui, de manera gairebé heroica, com a resultat de la seva "passió per la creació", fan possible la innovació a través de "noves combinacions" de productes, processos, mercats, fonts de provisió i formes organitzatives. Del pensament schumpeterià sobre la innovació perviuen avui 3 idees capitals que, com es veurà més endavant, es projecten amb força en els debats sobre la innovació política i la innovació social:

1.1.1.1. La innovació com un factor central de creixement i de superació de crisis sistèmiques

Schumpeter remarcà la centralitat de la innovació en els processos econòmics, fins el punt d'afirmar que "la realització d'innovacions és l'única funció que és fonamental a la història". La importància de la innovació com a factor de creixement ha estat àmpliament acceptada en la literatura econòmica i empresarial al llarg del segle XX. Avui, les apel·lacions a la necessitat de la innovació creixen com a conseqüència de la intensitat i la velocitat dels canvis estructurals (canvi demogràfic, canvi tecnològic, canvi climàtic, etc.) i de les crisis i reptes que aquest tipus de transformacions generen per a les empreses i per a les economies nacionals i regionals. En el marc d'un llibre il·lustrativament titulat "The Innovation Imperative", l'OCDE sosté que "la innovació proporciona els fonaments per nous negocis, noves ocupacions i el creixement de la productivitat, essent un factor clau de creixement econòmic i desenvolupament. La innovació també pot contribuir a adreçar reptes socials i globals urgents com les transformacions demogràfiques, les amenaces de salut, l'escassetat de recursos i el canvi climàtic. Les economies innovadores són més productives, més resilients, més adaptables al canvi i més capaces de contribuir a alts nivells de vida. Reforçar la innovació és per tant un repte fonamental pels països en la seva cerca d'una major prosperitat i d'una vida millor" (OCDE, 2015, Prefaci).

1.1.1.2. La innovació com a fenomen multidimensional

Schumpeter establí una diferenciació bàsica entre les invencions i les innovacions, destacant que la generació d'una idea nova "no és suficient en si mateixa per a la seva execució". La innovació, segons la seva conceptualització, "és la introducció en el mercat d'una novetat organitzativa o tècnica, no només la seva invenció". Concretament, partint de la classificació establerta pel mateix autor, les innovacions es poden produir en 5 àmbits o dimensions principals: el producte (un nou producte o una millora significativa); el procés (la introducció d'un nou mètode de producció); el model de negoci (l'obertura d'un nou mercat); la font de provisió (la troballa d'una nova font d'obtenció de matèries primes); i la reorganització de l'empresa o del sector econòmic en qüestió.

La influència del pensament schumpeterià, en aquest sentit, s'observa en la pròpia definició i classificació de la innovació establerta pel Manual d'Oslo de l'OCDE (2005), una referència obligada en el camp de la innovació empresarial. Aquest manual es refereix a la innovació com "la implantació de canvis significatius en el producte, el procés, el màrqueting o l'organització de l'empresa amb el propòsit de millorar-ne els resultats".

1.1.1.3. La centralitat de l'emprenedoria i de l'emprenedor en els processos d'innovació

Des de la perspectiva schumpeteriana, el rol dels emprenedors en els processos d'innovació és clau. Els emprenedors són figures directives que reuneixen un seguit de característiques fonamentals com la intel·ligència, la capacitat d'estar alerta, l'energia i la determinació.

La importància de l'emprenedoria i de la figura concreta dels emprenedors com a agents d'innovació ha estat acceptada per un cos important de literatura en el camp de la gestió empresarial, per bé que la visió individualista i quasi heroica de la innovació defensada per Schumpeter ha estat rebatuda, o si més no complementada, des d'altres perspectives. Autors com Drucker (1985:19), per exemple, destaquen que l'emprenedoria no hauria de ser entesa com el resultat d'uns trets psicològics personals dels directius, sinó més aviat com una pràctica amb objectius i propòsits específics que requereix ser organitzada de forma sistemàtica. Per Drucker, un dels objectius fonamentals de la gestió empresarial ha de ser generar les condicions organitzatives que facin possible l'aparició, el desenvolupament i la consolidació de les innovacions en resposta a les "oportunitats d'innovació" que poden aparèixer en qualsevol moment. Aquestes oportunitats poden provenir, segons aquest autor, tant de fenòmens relacionats amb l'empresa o el sector en el que s'ubica (esdeveniments inesperats, incongruències, necessitats detectades, canvis imprevistos en l'estructura del mercat o del sector) com en el seu entorn (nous coneixements, canvis demogràfics, canvis en les percepcions socials). Des d'aquesta perspectiva, la innovació, ha de ser definida com:

"l'eina específica de l'emprenedoria, el mitjà pel qual (l'emprenedoria) explota el canvi com a oportunitat per a un servei o un negoci diferent. (La innovació) pot ser presentada com una disciplina, susceptible de ser apresada i de ser practicada. Els emprenedors han de buscar motivadament les fonts de la innovació, els canvis i els seus símptomes que indiquen oportunitats per a la innovació exitosa. I han de conèixer i d'aplicar els principis de la innovació exitosa." (Drucker, 1985: 19)

Complementant o rebatent la centralitat atorgada per autors com Schumpeter o Drucker al rol dels emprenedors, la teoria institucionalista ha posat l'accent en la importància d'un seguit de factors relacionats amb l'entorn institucional en què operen les empreses (cultures empresarials i laborals locals, formació de la població, infraestructures, marcs normatius...) en tant que factors habilitadors o inhabilitadors de la innovació. Complementàriament, la literatura ha desenvolupat un ampli debat sobre el paper de les anomenades polítiques d'innovació, enteses com aquelles accions que els poders públics duen a terme per tal d'afavorir la innovació econòmica i empresarial (suport tècnic i financer a les innovacions, normatives específiques, estructures públiques de R+D, polítiques educatives i de formació professional, difusió de les innovacions, etc.).

El breu repàs que s'ha realitzat sobre la innovació en el món de l'economia i de l'empresa en particular permet situar els tres grans interrogants que es tractaran a continuació en relació amb la innovació pública, entesa com una forma genèrica d'innovació que abraça iniciatives de política pública (innovació política) i de caràcter social (innovació social): 1) Quins significats adopta la innovació en el camp social i de les polítiques públiques? 2) Per què és important la innovació en aquests àmbits? 3) Quins són els determinants (aquells elements que fan possible) la innovació pública? Resumidament, aquestes tres preguntes ens remetent al *Què*, el *Per Què* i el *Com* de la innovació.

El raonament teòric que es desenvolupa a continuació adreça les qüestions de la innovació política i social de manera conjunta, per bé que es manté una distinció conceptual bàsica entre ambdues. Hi ha tres grans tipus de raons que justifiquen aquest enfocament integrat. En primer lloc, la innovació política i la innovació social són, conceptualment, dos àmbits profundament interrelacionats en la mesura que allò que les motiva és la cobertura de necessitats col·lectives, la generació de valor públic en termes de Moore (1997), més que no pas el lucre privat, motor principal de la innovació en l'àmbit econòmic-empresarial. En segon lloc, entre ambdues formes d'innovació hi ha múltiples interseccions i relacions de reciprocitat, fins el punt que sovint resulta difícil distingir-les: les innovacions en les polítiques públiques poden ser generadores o reforçadores d'innovacions socials, de la mateixa manera que les innovacions socials poden ser catalitzadores o intrínseques a diferents formes d'innovació política. Tercer, per les mateixes raons, la innovació social i la innovació política ofereixen respostes similars a les tres preguntes bàsiques plantejades.

1.1.2. El per què de la innovació: crisi, canvi estructural i complexitat

La importància de la innovació en el camp del sector públic i social ha estat remarcada amb insistència durant els darrers anys per corrents importants de la literatura. En l'argumentació de la centralitat de la innovació en el moment actual s'acostumen a adduir tres tipus de raons que es troben estretament interrelacionades.

1.1.2.1. L'esclat de la crisi i els seus impactes socials

La primera d'aquestes raons té a veure amb l'esclat de la *crisi* i els seus impactes socials. En aquest sentit, s'ha assenyalat repetidament que una situació de crisi com l'existent suposa, d'un costat, l'increment de les necessitats socials associades a problemàtiques com l'atur, la pobresa i altres formes d'exclusió (residencial, energètica, etc.), i de l'altre, la disminució dràstica en les capacitats del sector públic per fer front a aquest tipus de necessitats. La innovació es presenta doncs com una resposta necessària a aquesta tensió entre necessitats socials en augment i capacitats institucionals en retrocés. Segons la Comissió Europea, per exemple, "en temps de crisi econòmica, la innovació en el sector públic serà vista amb tota seguretat com un imperatiu pels governs per tal de trobar solucions radicals a la protecció dels serveis alhora que es retallen dràsticament els seus costos" (Technopolis, Comissió Europea, 2012). En la mateixa línia, el *Bureau of Policy Advisers* (BEPA, 2011) de la Comissió Europea justifica la importància de la innovació social en els següents termes:

"la innovació social pot representar un avenç en el tractament dels reptes socials i de la crisi que la Unió Europea està enfrontant. En temps de grans restriccions pressupostàries, la innovació social és una forma efectiva de respondre als reptes socials, activant la creativitat de les persones per desenvolupar solucions i fer un millor ús de recursos escassos." (BEPA, 2011:7)

La visió de la innovació com a resposta a la crisi suscita l'interrogant de fins a quin punt aquesta pot ser emprada com a un subterfugi per a les polítiques d'austeritat, polítiques que el neoliberalisme tendeix a presentar-les com a inevitables, a l'hora que es traslladen les responsabilitats socials a la innovació el camp social i del propi sector públic (Martinelli, 2013).

1.1.2.2. La innovació com a resposta a canvis estructurals

La innovació no es justifica només per una conjuntura més o menys intensa de crisi, sinó per l'existència d'unes transformacions de caire estructural, constitutives del que hom ha anomenat un "canvi d'època". Mulgan (2006), per exemple, un dels autors de referència obligada en el camp de la innovació social, identifica un seguit de transformacions estructurals que, des del seu punt de vista, expressen amb força el desencaix entre els "nous problemes" i les "velles solucions", representant per tant terrenys clau d'oportunitat per a la innovació social: l'augment de l'esperança de vida i el conseqüent envelliment de la població; la creixent diversitat dels països i de les ciutats; l'increment de les desigualtats socials i territorials; la creixent incidència de malalties cròniques i de llarga durada; els problemes derivats de comportaments relacionats amb l'afluència (diabetis, obesitat, addiccions...); les dificultats de la transició cap a la vida adulta; o el fort desencaix entre felicitat i creixement econòmic.

En una línia similar, quan Brugué *et al.* (2013) justifiquen la importància de la innovació en el sector públic ho fan en aquests termes:

"Com tothom sap, avui dia habitem en un món que ja gairebé no entenem. El nostre entorn s'ha vist profundament modificat i vivim un autèntic canvi d'època. És en aquesta constatació on arrela el desconcert d'unes institucions públiques que, literalment, viuen en un altre món. I és en el reconeixement d'aquesta transformació radical del context on cal situar la necessitat de reinventar-se que tenen les administracions públiques. Les administracions, per tant, estan obligades a innovar. La innovació administrativa, tant en els continguts de les polítiques com en les formes de les actuacions, no és una opció; és un imperatiu."
(Brugué *et al.*, 2013:8)

Els mateixos autors, però, reconeixen que aquest tipus d'afirmacions poden resultar excessivament genèriques, requerint un raonament més precís.

1.1.2.3. La complexitat creixent. La incidència dels "problemes maleïts"

Concretament, Brugué *et al.* (2013) remarquen la importància de tres factors que tenen a veure amb la complexitat social en augment i els reptes que aquesta suposa per a les polítiques públiques. Aquests factors són resumits de forma seqüencial en els següents termes:

- I. Necessitem innovar perquè cal respondre a “problemes maleïts”.
- II. Davant dels problemes maleïts tenim dèficits cognitius.
- III. Per superar els dèficits cognitius hem de passar “del múscul tecnocràtic a la innovació deliberativa”.

El primer factor, doncs, fa referència a l'existència de “problemes maleïts” (*wicked problems*), problemes que es caracteritzen per la multidimensionalitat, la multifactorialitat i la interdependència, en el sentit que cap actor per si sol no disposa dels recursos necessaris per fer-hi front d'una forma efectiva (Waagenar, 2007). Aquest tipus de problemes sempre han existit, però com a conseqüència dels canvis estructurals abans esmentats (globalització, envelliment, desigualtats en augment, canvi climàtic, incidència de les TIC, etc.) s'han fet més generals que en el passat (Rhodes, 1997).

El segon factor fa referència als dèficits cognitius que aquest tipus de problemes maleïts generen en l'administració —en realitat, es podria afegir que en el conjunt d'actors que intervenen en allò públic o allò comú—. La naturalesa profundament complexa de problemes com la segregació urbana, la crisi energètica, el canvi climàtic, l'exclusió social en les seves diferents formes, etc..., genera grans incerteses tècniques sobre l'origen dels problemes i sobre les solucions més efectives. Les visions alternatives sobre com fer front a aquest tipus de problemes no només expressen discrepàncies tècniques, sinó també, o potser fonamentalment, l'existència de valors i interessos contraposats. No hi ha solucions conegudes ni contrastades, sinó en tot cas solucions a construir a partir de la confrontació i l'intercanvi de visions per part d'una gran pluralitat d'actors a diferents escales territorials.

Per això, el tercer factor al que al·ludeixen Brugué *et al.* (2013) remarca la importància d'una modalitat concreta de innovació, que anomenen innovació deliberativa, una innovació que, tot partint del reconeixement dels dèficits cognitius del sector públic, promou espais de deliberació pública que afavoreixen la construcció col·lectiva de polítiques públiques. La importància de la complexitat creixent dels problemes col·lectius, en realitat, no només interpel·la el sector públic, sinó també el conjunt d'actors socials que es mobilitzen per fer front a aquests problemes. Així, doncs, tant la innovació política com social podrien ser interpretades com un reflex de l'intent de construir solucions complexes a problemes complexos, en els termes que ho expressa, per exemple, Rhodes (1997).

1.1.3. Innovació pública, innovació política i innovació social: de què estem parlant?

En aquest treball, es parla d'“innovació pública” com una forma genèrica d'innovació que pot comprendre tant iniciatives d'innovació política com iniciatives d'innovació social i, fins i tot, iniciatives innovadores que es produeixen en la intersecció entre l'esfera institucional i de la ciutadania. En termes generals, la innovació pública presenta tres grans especificitats respecte la innovació econòmica-empresarial: els àmbits en què es produeix (l'entramat institucional i de les

xarxes socials, més que no pas el de les empreses privades); els subjectes que l'impulsen (institucions i col·lectius socials en el marc de processos col·lectius on els lideratges personals — emprenedors— poden tenir un paper significatiu); i la vocació de generar valor públic (vocació de servei i d'impacte social en el context democràtic, més que no pas de lucre privat en un marc de competència de mercat).

Aquests tres elements distintius de la innovació pública permeten construir una definició bàsica d'innovació pública, entesa com aquells *processos col·lectius* protagonitzats per *agents socials i/o institucionals* que busquen generar *valor públic* a través de la generació de *noves idees, serveis i relacions*.

La concepció de la innovació en tant que procés generador de noves idees, serveis i relacions remet a la seva naturalesa multidimensional, ja remarcada per la literatura en el camp econòmic-empresarial. Així, doncs, la innovació pública suposa un triple gir conceptual, substantiu i operatiu:

- a) el *gir conceptual* fa referència a la manera d'entendre i d'explicar els problemes col·lectius als quals les pràctiques polítiques i socials intenten donar resposta. La innovació, des d'aquesta perspectiva, s'associa al replantejament, més o menys profund, de la manera d'entendre la naturalesa, les dimensions, les causes i les conseqüències d'un problema col·lectiu. Com assenyala la literatura sobre "frames", la manera de concebre i representar un problema és un element determinant del sentit que prenen els comportaments i les accions col·lectives (Stone, 2002).
- b) el gir *substantiu* fa referència al sentit de les actuacions que els agents polítics i socials emprenen per tal d'abordar un problema col·lectiu. La innovació pública té una dimensió substantiva en la mesura en què comporta canvis més o menys significatius en l'orientació d'aquestes actuacions. La profunditat i la integralitat d'aquestes innovacions substantives pot ser desigual segons els casos, una qüestió que, en consonància amb la literatura econòmica-empresarial (Leifer *et al.*, 2000), ens porta a distingir entre diferents modalitats d'innovació segons el grau de profunditat i d'integralitat de les mateixes (vegeu més avall).
- c) el *gir operatiu* fa referència a les formes en què es duen a terme les actuacions públiques (polítiques o socials). Aquesta dimensió focalitza la nostra atenció sobre qui participa en la producció de les accions en qüestió i, encara més important, quin tipus de relacions s'estableixen entre els diferents subjectes implicats. La qüestió relacional, doncs, esdevé una qüestió crítica dins d'aquesta dimensió (Brugué *et al.*, 2013). La innovació operativa fa referència simultàniament a la inclusió de nous subjectes en la producció de les actuacions públiques o col·lectives i a la generació de canvis significatius en les pautes de relació entre els diferents agents implicats.

Així, doncs, sota el paraigües conceptual de la innovació pública, allò que tenen en comú les innovacions polítiques i socials és: a) l'impuls de noves formes de concebre els problemes col·lectius; b) la reorientació substantiva de les accions i els comportaments de resposta als problemes i reptes col·lectius; i c) la inclusió de nous actors i la transformació de les relacions polítiques i socials.

Aquesta definició deixa, però, oberts tres interrogants que afecten a la pròpia naturalesa de la innovació. El primer fa referència a la intensitat i la profunditat que han d'arribar a tenir els canvis en les actuacions polítiques i socials per tal que arribin a constituir innovacions significatives. La literatura econòmica-empresarial esmenta sovint la distinció entre les innovacions incrementals (petites, acotades) i radicals (profundes, integrals), remarcant-ne el valor de les dues segons les circumstàncies. El propi Schumpeter (1942) definí les innovacions radicals com aquelles que provoquen canvis disruptius de gran escala, mentre que les innovacions incrementals són aquelles que permeten fer avançar de manera continuada el procés de canvi.

En la literatura sobre l'Anàlisi de les Polítiques Públiques, existeix un llarg debat sobre la plausibilitat del canvi radical. Lindblom (1965) donà el tret de sortida a aquest debat, a partir de la formulació de l'anomenada teoria incrementalista, segons la qual el canvi radical en les polítiques públiques és poc probable, com a conseqüència de l'efecte combinat de la racionalitat limitada i del pluralisme polític. Certes corrents de la literatura sobre innovació social també han remarcat que no es pot parlar d'innovació social si no es produeix una alteració (o, si més no, un desafiament) significatiu de les relacions socials i de poder (Moulaert, 2010), per bé que el tipus d'iniciatives que sovint s'analitzen sota el prisma de la innovació social es defineixen més pel seu caràcter cooperatiu que pel seu poder (realment) transformador.

El segon interrogant està relacionat amb el primer, i fa referència al grau de novetat que ha de presentar una actuació per a ser considerada innovadora. La literatura sobre polítiques públiques, per exemple, ha remarcat el fort pes de les trajectòries històriques en l'orientació que prenen les polítiques públiques a través de la noció de la "path dependency". També en la literatura sobre innovació social s'ha destacat que allò que sovint s'esmenten com a innovacions no representen en realitat cap novetat històrica, sinó que són pràctiques inscrites en una llarga trajectòria històrica de mutualisme i cooperativisme dins dels moviments socials (Swyngedouw *et al.*, 2005; Martinelli *et al.*, 2010). Com a resposta a aquest interrogant, Blanco *et al.* (2015) i Cruz *et al.* (2017) sostenen que allò que defineix una innovació social no és tant el fet de constituir una novetat històrica *stricto sensu*, sinó la seva capacitat per constituir una alternativa respecte els models hegemònics en un moment històric determinat.

L'últim interrogant fa referència al lligam entre les tres dimensions esmentades de la innovació (conceptual, substantiva i operativa). En un extrem, podríem afirmar que la innovació pot produir-se de forma independent en qualsevol d'aquests tres camps sense necessitat de simultaneïtat. Aquesta seria una perspectiva defensada per autors com Borins (2014), qui parteix d'una definició molt àmplia de la innovació pública en què hi cap gairebé qualsevol iniciativa que els propis impulsors considerin innovadora, ja sigui en el camp de les idees, substantiu o de les

maneres de fer². En un altre extrem, Brugué *et al.* (2013) defensen que la innovació pública ha de tenir simultàniament una dimensió procedimental i substantiva: la innovació comporta un replantejament del problema, de les actuacions i de les formes d'actuar del sector públic. En la mateixa línia, les definicions a la literatura sobre innovació social posen l'accent en el fet que aquesta comporti noves respostes a necessitats col·lectives (dimensió substantiva) basades en nous processos col·laboratius (dimensió operativa) (Mulgan, 2006; BEPA, 2011). Una visió més equilibrada ens diria que, per bé que la innovació pública és un procés global de replantejament conceptual, substantiu i operatiu en l'actuació política o social, el pes de cadascuna d'aquestes dimensions pot diferir segons les pràctiques innovadores concretes.

1.1.4. El com de la innovació pública: els seus motors

En aquest últim apartat farem referència als factors que fan possibles (i sostenibles) les innovacions públiques. Aquesta és una qüestió especialment significativa en el camp de les innovacions polítiques o administratives, atès que l'administració pública és sovint considerada com un terreny poc procliu a la innovació. Brugué *et al.* (2013), per exemple, sostenen que l'administració pública contemporània s'assenta sobre els pilars burocràtics del control i l'estabilitat, pilars que contradiuen la innovació fins el punt que es podria afirmar que l'administració està dissenyada per a impedir-la. Borins (2014) parla dels "herois" de la innovació en el sector públic per tal d'assenyalar, precisament, el valor emprenedor d'aquells que impulsen la innovació en un sector tant hostil. El ja esmentat Lindblom elaborà la teoria incrementalista per raonar per què és tant difícil el canvi radical en les polítiques públiques. En una línia similar, la teoria institucionalista ha posat l'accent en les fortes inèrcies a les que estan sotmeses les institucions públiques, les quals condicionen fortament les possibilitats d'innovació.

Les teories de l'acció col·lectiva ens aporten algunes claus interpretatives dels factors explicatius de la participació política i social, i per tant també de les condicions que afavoreixen la innovació social, per bé que aquest vincle entre la literatura sobre comportament polític i sobre innovació social ha estat escassament explorat fins el moment. Així, doncs, aquesta literatura sobre els elements explicatius de la participació política distingeix entre tres grans tipus de factors:

- els *factors micro* tenen a veure amb les característiques i motivacions individuals. Dins d'aquestes aproximacions, es poden distingir les teories racionalistes que interpreten la participació com el resultat del càlcul racional individual dels costos i beneficis que comporta la participació col·lectiva (Olson, 1965) i aquelles que emfasitzen en els determinants socioeconòmics de la participació política (Verba *et al.*, 1995);

² Per una revisió crítica, vegeu Blanco (2015).

- els *factors meso* tenen a veure amb les xarxes socials que incentiven o desincentiven (afavoreixen o dificulten) l'acció col·lectiva. Les teories del capital social (Granovetter, 1973; Putnam, 1993), per exemple, entenen la participació com el resultat d'unes normes de confiança i reciprocitat que es donen en els territoris i que faciliten l'acció col·lectiva, generant una cultura cívica favorable o incentivant la implicació personal en els afers col·lectius.
- els *factors macro* fan referència als contextos polítics i institucionals i a les pròpies estratègies (des)mobilitzadores dels actors polítics (institucions, partits, sindicats, etc.) com a determinants de la participació. Per esmentar alguns exemples, Tarrow (1997) remarca la importància de les anomenades Estructures d'Oportunitat Política, mentre que Rosenstone i Hansen (1993) remarquen la importància de les estratègies dels partits i dels líders polítics, que determinen la força i el sentit de la participació de la gent.

A partir d'aquest breu repàs dels debats existents a la literatura, i seguint en part el model proposat per Brugué *et al.* (2013) per a l'explicació de la innovació en el sector públic, es poden identificar quatre grans factors explicatius de la innovació pública en un sentit ampli, factors que poden resultar útils tant per entendre la innovació social com en el camp de les polítiques públiques. Així, doncs, la innovació pública respon a 4 grans tipus de motors, que poden actuar per separat, però que quan coincideixen és quan exerceixen un major impuls a la innovació:

- El *motor inferior* fa referència a la importància de les xarxes socials com a context afavoridor (o obstaculitzador) de la innovació pública i social. En el camp de la innovació social, l'existència d'un teixit associatiu fort i divers, arrelat en fortes tradicions participatives en la comunitat, pot ser un factor afavoridor de les innovacions socials. En canvi, certs tipus de teixits associatius poden actuar com a factor de contenció, més que no pas d'impuls de pràctiques socials innovadores. En el camp de les polítiques públiques, les innovacions provenen sovint de la pressió, de la demanda o de la influència que exerceixen sobre les institucions públiques les accions socials.
- El *motor lateral* fa referència a la capacitat de contagi horitzontal de les innovacions polítiques i socials. L'emergència de pràctiques socials innovadores pot actuar com factor estimulador pràctiques similars en altres territoris i comunitats. La constitució de xarxes o plataformes de segon nivell pot afavorir aquest procés de *scaling-up* (reescalament) i *scaling-out* (expansió territorial) de les pràctiques d'innovació social. De forma similar, les innovacions en el sector públic, acompanyades de relats que assenyalen els èxits, s'expandeixen territorialment com a resultat de l'efecte contagi, que pot anar acompanyat de la

constituïció de xarxes inter-institucionals que afavoreixen la difusió de les mateixes.

- El *motor superior* es refereix a la capacitat que certs actors poden tenir d'incentivar i de reforçar les innovacions polítiques o socials d'àmbit local. La Comissió Europea, per exemple, és un agent estimulador de diferents tipus d'innovacions socials i institucionals a les ciutats. Les universitats també poden estimular o acompanyar diferents tipus d'innovacions en l'àmbit públic —de la mateixa manera que ho poden fer en el camp econòmic i empresarial a través d'activitats de transferència tecnològica, per exemple—. Fundacions i altres tipus d'Organitzacions no Governamentals també poden recolzar diferents tipus de dinàmiques innovadores. Allò que faculta tot aquest conjunt d'actors com a agents d'innovació és justament la seva distància respecte la quotidianitat dels problemes i la consegüent capacitat per pensar i per actuar de manera proactiva.
- Per últim, el *motor intern* fa referència al paper determinant dels lideratges públics i/o socials en el si de les organitzacions, dels moviments o de les comunitats. El marc explicatiu que estem oferint ens conjura respecte visions heroiques del lideratge que ho confien tot (o gairebé tot) a l'efecte de l'emprenedoria individual. Els lideratges es produeixen en contextos socials i institucionals específics que determinen les possibilitats de sorgiment dels mateixos i el seu poder transformador (Parés *et al.*, 2016). De fet, sovint els lideratges no són només individuals, sinó que poden ser col·lectius. Els lideratges, en tot cas, recordant a Druker, es poden promoure i es poden reforçar com a part d'una estratègia afavoridora de la innovació. Per això la promoció de lideratges (individuals i col·lectius) pot ser en realitat un aspecte a cultivar des de les polítiques públiques.

En síntesi, la innovació pública és la innovació que es produeix en el camp social i/o de les polítiques públiques amb l'objectiu de satisfer diferents tipus de necessitats col·lectives a partir de la transformació de relacions socials i de poder. La innovació pública, com la innovació econòmica, és multidimensional, i pot comportar un triple gir conceptual, substantiu i operatiu en l'acció col·lectiva o dels poders públics. La innovació política i la innovació social sovint es retroalimenten. I els factors que la fan possible tenen a veure amb l'efecte combinat de les xarxes socials, el contagi i la difusió de les experiències, els incentius i recolzaments que reben els actors locals i els lideratges personals i col·lectius que es donen en el territori o en les organitzacions.

1.2. La densitat institucional

Com s'explicava a la introducció, l'objectiu fonamental de la present recerca és mesurar la incidència que té la presència institucional, o la seva absència, en els processos de producció o evaïment de vulnerabilitat urbana que es viuen a l'àrea metropolitana de Barcelona. Partint de la rellevància que tenen les institucions en els processos d'integració social (Jessop, 2001; Oosterlynck *et al.*, 2015) i en concret de les tres esferes bàsiques representades pel mercat, l'Estat de benestar i les xarxes socials, l'anàlisi de la presència institucional i la seva distribució desigual arreu del territori representa un repte important per als estudis urbans. Es proposa aquí abordar aquesta anàlisi plantejant la utilització d'un concepte nou en els estudis sobre exclusió a l'espai urbà, però que ha estat desenvolupat en altres àmbits acadèmics de les ciències socials, com ara l'ecologia organitzacional i la geografia econòmica.

1.2.1. La densitat institucional des de diferents disciplines

L'estudi de la proliferació de les institucions públiques i privades a escala internacional i la seva influència en la governança global constitueix l'objecte d'anàlisi de les investigacions emmarcades en l'ecologia organitzacional (Abbott *et al.*, 2012, 2013; Raustiala, 2013; Saurugger i Terpen, 2016). Des de la geografia econòmica, en canvi, les contribucions representen un corpus amb entitat pròpia que es focalitza en l'anàlisi de la relació existent entre el desenvolupament regional i l'existència d'estructures institucionals que l'afavoreixen o dificulten. Des de començaments dels anys 90 amb l'aportació inicial de North (1990) i les posteriors d'Amin i Thrift (1994, 1995), s'han succeït les investigacions que tracten la densitat institucional com un factor explicatiu del nivell de desenvolupament de l'activitat i el creixement econòmic. Aquesta perspectiva assenjala que l'èxit econòmic dels territoris depèn de l'existència d'un gran nombre d'institucions i que la manca o escassetat d'aquestes fa més probable l'endarreriment. Especialment interessants resulten les recents aportacions de Rodríguez-Pose (2013) i Beer i Lester (2015), els quals introdueixen el matís de l'efectivitat institucional com a factor de major rellevància per entendre les possibilitats de desenvolupament econòmic dels territoris, ja que, segons aquests autors, una elevada densitat institucional es mostra com a factor que pot garantir tan sols parcialment l'activació econòmica. És a dir, més important que una nodrida presència d'institucions, el que veritablement afavoreix el desenvolupament econòmic és el paper que aquestes juguen en l'activitat econòmica i com la impulsen, la mantenen o l'afebleixen. Per tant, aquesta perspectiva se centra més en la qualitat de les institucions que en la quantitat d'elles al territori.

A l'àmbit dels estudis urbans, la densitat institucional forma part del corpus teòric i analític de les línies d'estudi lligades amb la justícia espacial i els efectes de barri. Les aproximacions realitzades des de la justícia espacial han estudiat els aspectes diferencials dels recursos institucionals públics o privats a l'espai urbà. No ho fan sota el concepte de densitat institucional, sinó des d'una idea més genèrica centrada en la distribució desigual dels recursos institucionals al

territori, la qual es materialitza en la localització d'equipaments i serveis, atenent tant la seva dimensió quantitativa com la qualitativa. Les aportacions de Rich (1979), Boyne i Powell (1991) i Hastings (2007, 2009a, 2009b) permeten conèixer els plantejaments teòrics d'aquesta perspectiva i l'ampli ventall d'estudis realitzats durant la segona meitat del segle XX, al mateix temps que ofereixen pistes sobre les seves bondats i limitacions. D'especial transcendència resulten les aportacions teòriques de Davies (1968), Harvey (1977) i Soja (2014), així com els estudis que tant als Estats Units com al Regne Unit s'han centrat en estudiar la relació existent entre la distribució dels serveis i de la despesa pública a l'espai urbà i la pobresa i la vulnerabilitat urbana (Lineberry, 1977; Kirby i Pinch, 1983; Boyne i Powell, 1991; Bramley i Evans, 2000; Hastings, 2007, 2009b; Department for Communities and Local Government, 2010).

En el camp dels estudis dels efectes de barri, de la mateixa manera que passa amb les investigacions sobre justícia espacial, el concepte de densitat institucional no ha estat emprat com a tal, tot i que les institucions ocupen un espai rellevant en les investigacions realitzades des d'aquesta perspectiva. Una de les darreres aportacions teòriques més rellevants en aquesta línia ha estat la realitzada per Galster (2012), qui conceptualitza els mecanismes sobre els quals s'articulen els efectes de barri, tot a partir de les teories desenvolupades i de l'evidència empírica acumulada en aquest marc. Els recursos institucionals locals representen un d'aquests mecanismes — *mecanismes institucionals*—, els quals contribueixen a relacionar les característiques de l'entorn urbà i la situació de la població que hi resideix. Segons aquesta perspectiva, la presència o escassetat als barris d'institucions i organitzacions públiques o privades —com ara organitzacions benèfiques, llars d'infants, escoles, o equipaments sanitaris— i el seu nivell de qualitat poden condicionar les oportunitats de desenvolupament de la població que hi resideix.

Altres aproximacions també han abordat la presència d'institucions sota els conceptes d'aïllament social i d'aïllament institucional (Wilson, 1987, 1999; Gans, 1993; Martínez Veiga, 1999; Kaztman, 2001; Cal Barredo i Martínez Monje, 2009). Especialment significatives són les aportacions de Wilson sobre el gueto de Chicago on la reestructuració econòmica postfordista acaba produint una pèrdua progressiva de recursos institucionals (laborals), configurant-se finalment un espai d'exclusió que es veu reforçat per l'aïllament social dels seus residents. Aquest procés de guetificació acaba per concentrar-hi població amb un nivell de vulnerabilitat social elevada i limitant les seves oportunitats d'interacció social a l'espai de confinament. No obstant això, els estudis de Wilson se centren en un context nord-americà, marcat per un model d'intervenció estatal mínim. En el context europeu occidental, en canvi, el desenvolupament de l'Estat de Benestar propicia nivells de segregació i d'exclusió social menys greus que els que es poden donar als Estats Units (van der Wusten i Musterd, 1998; Marcuse i van Kempen, 2000, 2002; Musterd, 2005). No és aquest un factor menor a tenir en compte a l'hora d'analitzar la presència institucional a les àrees vulnerables, ja que els Estats de benestar europeus han mirat de compensar posicions de vulnerabilitat i exclusió a l'espai urbà mitjançant la intervenció pública concretada en la localització d'institucions, intervencions de caire urbanístic, urbà i social i una major despesa pública. Fins i tot, estudis com el de Bramley i Evans (2000) apunten a una major presència institucional per la via de la despesa pública en aquells barris més vulnerables. Una altra qüestió és

si aquesta major presència institucional aconseguix satisfer o no el nivell de necessitats de la població resident en aquestes àrees.

Totes aquestes perspectives i estudis entenen el barri com a unitat espacial complexa, que es defineix en base a una conjunció de característiques i d'atributs (Galster, 2001; Kearns i Parkinson, 2001a) que fan d'ell una estructura d'oportunitats que marca la vida quotidiana dels seus residents (Musterd i Murie, 2002; Murie i Musterd, 2004; Blanco i Subirats, 2008; Colini *et al.*, 2013).

1.2.2. El mercat, l'Estat de benestar i les xarxes socials com a factors d'integració social

Partint de les aportacions crítiques de Karl Polanyi (1944) a l'economia de mercat des d'una perspectiva institucionalista, la participació en la societat a la qual es pertany es realitza considerant tres esferes d'integració que fan possible que els individus puguin aconseguir els recursos materials necessaris per viure. Aquestes tres esferes serien el *mercat*, la *redistribució* —representada per l'Estat de benestar— i la *reciprocitat* —representada per les xarxes socials. L'intercanvi mercantil permet produir i adquirir béns i serveis a través de la participació en el mercat laboral. És la participació en el mercat laboral la que acaba per determinar l'accés als recursos i, per tant, la que en últim terme genera processos de desigualtat que posicionen els individus en l'estructura social. És aquí on l'Estat de benestar intervé procurant una redistribució dels béns, dels serveis i de la riquesa. Per últim, l'accés als recursos també s'aconsegueix a través de les xarxes socials, de les quals la llar, la família extensa i els contactes personals són els principals procuradors.

Des dels estudis de l'Estat de benestar s'ha parlat de provisió de benestar i de *welfare mix* com a sistema mitjançant el qual es combinen en diferents àmbits polític-territorials els sectors encarregats d'aquesta provisió. Les aportacions d'Esping-Andersen (1990, 1996) i d'Esping-Andersen *et al.* (2002) parlen de l'existència de tres pilars bàsics en la consecució del benestar per als individus: el *mercat*, l'*Estat* i la *família*. Altres aportacions posteriors han tendit a matisar o redefinir aquestes esferes de provisió de benestar. Oosterlynck *et al.* (2013) resumeix els orígens i aportacions realitzades entorn aquesta qüestió en el marc d'un estudi sobre el paper de la innovació social en la matriu del benestar. La conclusió a la que arriba aquest autor sobre l'estructura del *welfare mix* seria la de l'existència d'una dimensió *pública*, una altra de *privada* i una tercera d'*informal*. El sector públic estaria representat pels béns i serveis proporcionats des d'instàncies estatals, entenen com a tals les diferents escales de l'administració pública en funció del nivell de descentralització que presentin els estats. El sector privat seria l'esfera en la qual el mercat regula aquesta provisió de benestar des d'una lògica sotmesa a les regles de l'oferta i la demanda. Per altra banda, també caldria considerar les institucions organitzades entorn el voluntariat i la provisió de béns i serveis sense ànim de lucre. Aquest sector estaria representat per les organitzacions de la societat civil. Un quart sector catalogat com a informal estaria compost per la família, els amics, els veïns i altres membres de la comunitat de l'àmbit de residència més pròxim —tot i que la proximitat no representa un requisit indispensable. No obstant això, tal com assenyala

Oosterlynck *et al.* (2013), d'altres classificacions han tendit a aplegar als sectors informals i de voluntariat dins d'un marc ampli de societat civil.

1.2.3. Algunes aproximacions empíriques a la densitat institucional

Dels intents que s'han realitzat per mesurar la densitat institucional un dels més destacables és el proposat per Beer i Lester (2015) des de la geografia econòmica, el qual atén específicament l'efectivitat institucional. La seva proposta suposa un esforç per millorar l'anàlisi d'aquest fenomen i els seus efectes sobre el desenvolupament econòmic que va més enllà de la simple consideració del nombre d'institucions favorables a l'activitat productiva d'un territori. La proposta d'aquests autors es basa en la creació d'un índex d'efectivitat institucional en el qual són considerades cinc dimensions: la qualitat del capital humà i el lideratge local; la presència d'organitzacions rellevants; la fortalesa del finançament local; el compromís municipal/local en impulsar el desenvolupament econòmic; i la connexió positiva/exitosa amb processos polítics i administratius externs. Aquestes dimensions són operacionalitzades a partir d'indicadors específics que serveixen per analitzar la relació entre l'efectivitat institucional i el desenvolupament econòmic, com ara el nivell educatiu de la població, les categories ocupacionals i la taxa d'atur (qualitat del capital humà i lideratge local), la presència d'institucions d'estudis superiors (organitzacions rellevants), la despesa per càpita dels governs locals en infraestructures viàries locals i la despesa local global (fortalesa del finançament local), el nombre de polítiques implementades pels governs locals en favor del desenvolupament econòmic de l'empresariat local i a escala local (compromís municipal/local pel desenvolupament econòmic) i les ajudes econòmiques rebudes per part d'administracions supramunicipals (connexió positiva/exitosa amb processos polítics i administratius externs). Aquests són tan sols alguns dels indicadors, però són una mostra de la complexitat amb la qual es pot analitzar la densitat institucional.

Els estudis emmarcats en les perspectives de la justícia espacial i els efectes de barri han mesurat la distribució desigual dels recursos institucionals de manera diversa i, en termes generals, des d'una perspectiva multidimensional. Una de les aportacions destacables és la realitzada per Lineberry (1977) en el seu estudi sobre la distribució desigual de serveis i equipaments públics a la ciutat de San Antonio (Texas). En aquest estudi l'autor aborda la densitat institucional a partir de diversos indicadors sobre diferents serveis i equipaments (parc de bombers, biblioteques, parcs, servei d'aigua pública i clavegueram) emmarcats en dues dimensions: distància i qualitat. Uns altres autors s'han centrat en serveis públics específics com per exemple els educatius, considerant-los com un element de les estructures d'oportunitats territorials. En aquesta línia, Condron i Roscigno (2003) analitzen com la diferència de finançament entre escoles de primària d'un mateix districte urbà de la ciutat d'Ohio als Estats Units condiona els resultats acadèmics dels alumnes. Aquest estudi mesura la despesa a les escoles públiques a través de diferents indicadors i a la despesa s'afegeixen d'altres variables explicatives de control que també fan referència al servei educatiu, com ara l'estat físic de conservació dels edificis o el nivell formatiu del professorat. Un altre cas és el de Lupton (2004), que estudia la relació existent entre els barris vulnerables i la qualitat dels

serveis educatius de secundària al Regne Unit. Ho fa des d'una perspectiva multidimensional de la qualitat educativa atenent als resultats acadèmics dels alumnes, el nivell curricular del professorat, l'ambient educatiu i la gestió, direcció i eficàcia de l'ensenyament als centres.

A banda dels serveis educatius, uns altres fenòmens específics que han estat estudiats són, per exemple, la relació entre l'existència d'actes de violència criminal i la presència d'institucions comunitàries locals als barris (*census tracts*) —com ara centres recreatius destinats a l'oci i l'esbarjo (sobretot adreçats als joves), biblioteques, botigues d'alimentació, bancs i bars— (Peterson *et al.*, 2000) o l'anàlisi de la distribució de recursos públics a les ciutats i la seva incidència sobre els barris més desfavorits (Bramley i Evans, 2000; Hastings, 2007, 2009a, 2009b).

Sobre aquest últim tipus d'anàlisi, la contribució de Bramley i Evans (2000) és destacable en la mesura que aporta una anàlisi de la despesa pública realitzada a escala inframunicipal (*wards*) a partir de mètodes d'estimació que van de baix a dalt (aproximació *bottom-up*), implementats sobre la informació provinent dels beneficiaris o usuaris dels serveis. A partir d'aquests mètodes d'estimació s'obté un indicador de despesa pública per càpita per a cada servei, estant cada servei agrupat alhora en diferents programes. Per altra banda, també es genera un altre indicador de despesa pública per càpita global, el qual permet mesurar la relació entre la despesa pública i la vulnerabilitat urbana a escala inframunicipal.

En aquesta mateixa línia, però recollint el concepte de justícia territorial plantejat per Davies (1968), Harvey (1977), Rich (1979) i Boyne i Powell (1991), Hastings (2007, 2009a, 2009b) adopta la idea d'avaluar la distribució dels recursos institucionals al territori tenint en compte les necessitats de les poblacions. Aquest autor focalitza les seves investigacions en els serveis de neteja pública als barris i, mitjançant un ampli nombre d'entrevistes a responsables públics vinculats a aquesta àrea de l'administració local, avalua de manera quantitativa a través de diferents dimensions del servei com s'ajusta el seu funcionament a les necessitats de la població resident a diferents barris classificats per nivell de vulnerabilitat.

En definitiva i a mode de síntesi, es podria dir que l'estudi de la densitat institucional i de la distribució de recursos al territori s'ha realitzat seguint diverses estratègies de diferent grau de complexitat. Aquestes estratègies anirien des de la mesura de la presència de recursos al territori —nombre de recursos a la unitat territorial objecte d'anàlisi— a la mesura de la qualitat de la cobertura social dels recursos —distància als recursos existents, qualitat dels recursos o ajustament d'aquests a les necessitats de la població resident—, passant per l'anàlisi de la distribució territorial de la despesa pública per càpita.

1.3. La vulnerabilitat urbana

Els estudis sobre desigualtat i pobresa urbana han estat abundants durant les dues últimes dècades. Tanmateix, cal destacar inicialment la conceptualització de la integració, la vulnerabilitat i l'exclusió portada a terme per Robert Castel en la dècada dels 90 (Castel, 1995, 1997), la qual representa un

important punt de referència en els estudis sobre l'exclusió social. Segons aquest autor, la vulnerabilitat social és una zona intermèdia entre la integració i l'exclusió definida per la inestabilitat i la incertesa, on es combinen la precarietat laboral i la fragilitat en les relacions socials. Aquest concepte proposat per Castel s'ha desenvolupat i concretat en nombrosos estudis sobre la vulnerabilitat i l'exclusió social. Durant aquests últims anys, tots dos conceptes han tendit a intercanviar-se, malgrat les seves diferències. El terme exclusió, s'ha d'entendre com l'allunyament progressiu respecte l'espai d'integració social, definit aquest últim pel seu caràcter estructural, multidimensional, processual, subjectiu i heterogeni (Laparra *et al.*, 2007; Laparra i Pérez-Eransas, 2008). La vulnerabilitat, en canvi, es pot considerar com un ampli espai social multidimensional que precedeix les situacions més greus d'exclusió —les quals impliquen un major allunyament de la zona d'integració— i que situa als individus i als col·lectius que la pateixen a la perifèria de la societat de la que formen part, tot dificultant gradualment la seva mobilitat ascendent. La integració social, per tant, implica la participació completa en les diferents esferes socials, la qual cosa possibilita que els membres de la societat esdevinguin ciutadans plens (Murie i Musterd, 2004). A més, aquesta ciutadania plena s'assoleix, no tan sols des d'una perspectiva del reconeixement dels drets, sinó a partir de les possibilitats de fer-los efectius.

Seguint les aportacions d'Alguacil *et al.* (2014), la vulnerabilitat i l'exclusió social tenen el seu reflex en l'espai urbà mitjançant la concreció d'àrees desfavorides, degradades, en davallada o vulnerables³. La ciutat s'ha convertit en l'àmbit on la pobresa, la vulnerabilitat i l'exclusió han arrelat més i de manera més intensa. A l'espai urbà conflueixen processos de diferent naturalesa que generen lògiques d'integració, de vulnerabilitat i d'exclusió similars als que es produeixen a l'estructura social, concretant-se en àrees integrades, àrees vulnerables i àrees excloses. És la confluència i la interacció entre els components social i territorial el que acaba per configurar espais de vulnerabilitat i d'exclusió a les ciutats (Atkinson i Kintrea, 2001; Murie i Musterd, 2004). Diferents processos de caràcter urbà, sociodemogràfic, socioeconòmic i sociopolític es concreten a la ciutat delimitant de manera més o menys difusa àrees desfavorides (Arias, 2000; Alguacil, 2006).

El que defineix precisament les àrees de vulnerabilitat urbana és la combinació de dificultats i la seva confluència al territori. Convé matisar, però, que l'existència d'àrees vulnerables no comporta únicament la concentració de perfils poblacionals específics afectats per un únic factor de vulnerabilitat (població pobre o població immigrada) (Murie i Musterd, 2004; Colini *et al.*, 2013), sinó que implica simultaneïtat i concentració territorial de diversos factors de vulnerabilitat de tipus físic i socioeconòmic (Murie i Musterd, 2004; Alguacil, 2006; van Kempen, 2012; Colini *et al.*, 2013).

³ Temes (2014) realitza una aportació interessant respecte a les diferents denominacions i accepcions a partir de les quals s'ha abordat la concentració de problemàtiques socials que dificulten la integració social i urbana.

1.3.1. Causes de la vulnerabilitat urbana

La literatura sobre l'exclusió als espais urbans ha ofert explicacions diverses a la seva configuració. Un dels argumentaris més consolidats és la vinculació dels efectes socioeconòmics que la desindustrialització i la globalització desencadenen a les grans ciutats amb l'aparició d'una infraclasse segregada que ocupa determinats indrets urbans i que està allunyada de les dinàmiques del conjunt de la ciutat. Entre les principals aportacions des d'aquesta òptica es poden destacar les de Wilson (1987, 1999), Massey (1990), Massey i Eggers (1990), Massey i Denton (1993) Mingione (1993, 1996) i Waquant (2005). Segons aquesta perspectiva, els espais d'exclusió concentren població amb escasses qualificacions i nivells formatius que no poden competir en el nou mercat laboral urbà o que únicament poden competir des de la precarietat. Aquesta concentració tendeix a perpetuar-se degut a una retroalimentació de les vulnerabilitats nodrida per la manca d'oportunitats laborals i de contacte amb grups socials aliens a l'enclavament segregat.

Unes altres investigacions han abordat la concentració de la vulnerabilitat a l'espai urbà ampliant el seu marc explicatiu. Un estudi rellevant en aquest sentit és el publicat per l'OCDE (1998). Entre les causes que s'assenyalen en aquest informe que poden provocar el sorgiment de processos de davallada urbana es contempen les de tipus *econòmic*, *social* i *espacial*, a les quals s'han d'afegir les de tipus *polític* com a un quart element. En l'àmbit econòmic, destaquen els canvis associats al mercat laboral que s'han succeït des dels anys 1980, caracteritzats sobretot per la desocupació creixent, l'augment de la precarització de les condicions laborals i l'increment de la desigualtat salarial. La desindustrialització i la globalització són els factors que a escala macro defineixen aquests canvis de l'estructura productiva i salarial, actuant com a generadors de processos de desigualtat i de polarització social. Entre els factors socials es poden assenyalar els vinculats als canvis sociodemogràfics, on la transformació de l'estructura de les llars té un paper important. L'aparició de nous tipus d'estructures familiars que s'allunyen de la família tradicional com a resultat de l'augment dels divorcis o de l'increment de llars unifamiliars i monoparentals, tenen una clara incidència en la reconfiguració de la vulnerabilitat urbana i interactuen negativament amb les tendències de desigualtat econòmica apuntades. Per últim, a l'informe de l'OCDE també s'apunten factors relacionats amb l'entorn mediambiental i urbà com a elements explicatius de l'existència d'àrees excloses de les dinàmiques urbanes positives. En aquest punt s'emfatitza el paper negatiu que han jugat les polítiques urbanístiques europees basades en un ideari funcionalista, a partir del qual les ciutats han estat organitzades en relació a criteris de separació d'activitats. Una de les principals conseqüències d'aquest tipus de polítiques ha estat la proliferació, durant la segona meitat del segle XX, d'àmbits residencials monofuncionals construïts en altura destinats a famílies amb pocs recursos. Aquestes barriades s'han construït habitualment en localitzacions perifèriques delimitades per grans infraestructures viàries, tot com a resultat d'un desenvolupament urbanístic creixent i d'una propietat del sòl acaparada per les administracions públiques. Aquest tipus d'entorns residencials s'han mostrat amb posterioritat "nocius" per a la integració social dels seus residents.

Un altre model explicatiu, però que té punts en comú amb l'informe elaborat per l'OCDE, és el proposat per Musterd i Murie (2002) i Murie i Musterd (2004) per analitzar els efectes que els barris tenen sobre les possibilitats d'integració de la població que hi resideix en funció de la seva tipologia. El model teòric del que parteixen s'inspira en els estudis de Polanyi (1944), Mingione (1993) i Kesteloot *et al.* (1997), assenyalant l'existència de les tres esferes d'integració —mercat, redistribució i reciprocitat— a través de les quals les poblacions aconseguen els recursos que els permeten esdevenir ciutadans plens de les societats a les quals pertanyen. Tot i ser un model explicatiu adreçat a estudiar els efectes de barri sobre la integració social dels individus, la seva validesa per als objectius d'aquesta recerca radica en el fet de destacar el paper que tenen les tres esferes d'integració en els processos d'exclusió social urbana. En el cas d'aquesta recerca, però, la incidència de les esferes d'integració s'enfocarà a l'anàlisi dels processos de vulnerabilitat urbana i no sobre els efectes que té una estructura d'oportunitats concreta sobre els individus.

En línia amb les propostes anteriors, per a Alguacil (2006) la generació d'espais d'exclusió es deu a un augment de la vulnerabilitat en diferents dimensions socials com a resultat de processos de canvi complexos. Convé destacar la importància que aquest autor concedeix al procés de producció de l'espai urbà, tal i com ho entén Lefebvre (2013 [1974]). Segons aquest autor, per tal d'entendre millor els processos urbans, caldria considerar els efectes de les polítiques urbanístiques i el funcionament del mercat immobiliari. En aquest sentit, en la configuració d'espais vulnerables, tenen una gran importància la dinàmica dels preus de l'habitatge, la construcció residencial, l'ocupació del sòl segons el seu ús i les polítiques de rehabilitació i regeneració urbana. Tots aquests processos defineixen un marc estructural on interactuen el sistema de provisió residencial i les polítiques urbanístiques per acabar definint entorns residencials diferenciats als quals s'ubica la població en funció de la seva posició en l'estructura social, condicionada per la seva integració en el mercat laboral. A banda dels processos urbans, Alguacil està en la línia de la proposta teòrica i analítica de Musterd i Murie (2002) i Murie i Musterd (2004), en la mesura que contempla tres dimensions a través de les quals analitzar la vulnerabilitat urbana: la *demogràfica i d'estructura de les llars*, l'*econòmica* i la de l'*Estat de Benestar*.

1.3.2. Les teories sobre les dinàmiques de canvi (i estabilitat) als barris (*neighbourhood change*)

Els processos de vulnerabilitat urbana s'han estudiat també des d'una perspectiva dinàmica. L'anàlisi de les transformacions als barris representa un corpus teòric i analític amb entitat pròpia en el que s'ha emmarcat l'estudi dels processos de degradació urbana. Des d'aquesta perspectiva, els barris s'entenen com a unitats territorials sotmeses a una evolució continua susceptibles d'experimentar canvis en els seus aspectes demogràfics, socials, econòmics, residencials o urbanístics. Com a resultat d'aquests canvis, els barris viuen processos de degradació, estabilitat o millora que poden acabar modificant la seva posició relativa en l'estructura jeràrquica urbana. Els barris, per tant, són espais socials en transició que poden romandre estàtics quan se'ls relaciona amb el conjunt urbà de pertinença (Gregory *et al.*, 2001; Dorling *et al.*, 2007; Meen *et al.*, 2007;

Meen, 2009; Meen i Nygaard, 2011; Meen *et al.*, 2013; Nygaard i Meen, 2013; Tunstall, 2016; Zwiars *et al.*, 2016). Segons alguns autors (Meen *et al.*, 2007; Meen, 2009; Meen i Nygaard, 2011; Meen *et al.*, 2013; Nygaard i Meen, 2013) la persistència de l'estatus socio-econòmic dominant dels barris en l'estructura urbana tan sols pot ser alterat per canvis progressius que es desenvolupen en el marc d'una llarga trajectòria històrica experimentada pels barris o com a conseqüència de sotracs de gran abast. Quatre grans causes són les apuntades per aquests autors com a propiciatòries de canvis radicals en els barris: a) *innovacions externes* provocades per guerres o actes de terrorisme, entre d'altres; b) *innovacions polítiques*, entre les que s'inclourien canvis en les infraestructures urbanes que van des de la gran producció residencial (els autors parlen sobretot de promocions massives d'habitatge públic), passant per la construcció d'infraestructures viàries i fins a les polítiques de regeneració urbana de gran abast que impliquin enderrocament d'edificis i una reconfiguració urbanística prou rellevant; c) *innovacions tecnològiques*, com ara la Revolució Industrial, o nous mitjans de transport; i d) *canvis endògens* amb les migracions com a principal factor.

Alguns autors han recollit la diversitat d'aproximacions teòriques i analítiques des de les que s'ha intentat explicar els processos de transformació a escala de barri amb especial atenció als processos de degradació urbana (Schwirian, 1983; Temkin i Rohe, 1996; Pitkin, 2001; Lupton i Power, 2004; van Beckhoven *et al.*, 2009; Zwiars *et al.*, 2016). A partir de les revisions realitzades per aquests autors i de l'àmplia producció bibliogràfica sobre les transformacions dels barris es poden apuntar diferents factors explicatius. En primer lloc, cal considerar les aportacions que apunten al filtratge poblacional i els cicles vitals dels barris. Darrere d'aquests processos es troben les seves característiques i dinàmiques del parc residencial a escala metropolitana. Des de les aportacions inicials de Burgess (1925) i Hoyt (1933), s'han succeït els estudis teòrics i empírics que han donat prioritat al mercat residencial urbà en l'estructuració de la matriu urbana (Fisher i Winnick, 1951; Hoover i Vernon, 1959; Birch, 1971; Guest, 1974; Baer i Williamson, 1988; Bond i Coulson, 1989; Glaeser i Gyourko, 2005; Glaeser i Gyourko, 2005; Rosenthal, 2008; Brueckner i Rosenthal, 2009).

Un segon grup de contribucions a l'estudi de les dinàmiques de transformació a escala de barri focalitza les anàlisis en els factors endògens de caire conductual (perspectiva subcultural) prioritzant les capacitats de les poblacions residents per influir en les trajectòries dels barris. Aquests estudis sorgeixen en resposta al predomini de les visions estructuralistes macro que des de l'ecologia urbana havien obviat l'agència de les poblacions en l'esdevenir dels barris a la trama urbana. El treball inicial de Firey (1945) en el que critica el determinisme econòmic de les aportacions realitzades des de l'ecologia urbana i ofereix un enfocament en el que els valors, la identitat i els sentiments de les poblacions residents també formen part de la matriu constitutiva dels barris i intervenen en les seves dinàmiques, defineix una nova aproximació en la que destaca la contribució teòrica de Van Til (1980). Aquestes aportacions coincideixen a destacar el paper que el teixit social té als barris i com pot esdevenir un factor que influeixi en la paralització dels processos de degradació, l'estabilitat i fins i tot millora de les dinàmiques de decadents. Cal, no obstant, fer esment de les visions més holístiques de Grigsby *et al.* (1983, 1987), Megbolugbe *et al.* (1996),

Temkin i Rohe (1996), aportacions clau que posen de relleu el paper del teixit social i que les connecten amb les aproximacions institucionalistes que veurem tot seguit.

Des d'un enfocament també crític amb les anàlisis ecològiques inicials de les dinàmiques barrials, la perspectiva institucional (també coneguda com a polític-econòmica), aborda l'estudi de les transformacions dels barris atenent també a factors de caire estructural externs als barris, però centrant-se en les relacions de producció i acumulació del sistema capitalista. Els diferents actors institucionals són elements claus en el tauler econòmic-urbà i hi intervenen per tal de fer prevaldre els seus interessos. Davant l'esdevenir natural de la ciutat, ara es troba una ciutat en conflicte en la que els diferents actors tenen coses a dir en un context multiescalar que va més enllà d'una dicotomia entre la realitat local del barri i els factors estructurals que superen els seus límits. El barri està sotmés a dinàmiques que operen a escala micro i macro, tant a l'àmbit local delimitat pel mateix barri, com a escales superiors que abasten l'entorn municipal i el territori metropolità.

En termes generals, cal diferenciar dues perspectives. En primer lloc, la contribució de Molotch (1976) que planteja la ciutat i els seus barris com a espais dominats per unes elits que cerquen l'acumulació continua de capital. Una segona visió se centra en les dinàmiques de reestructuració econòmica i urbana lligada amb els processos de globalització econòmica. A banda de les aportacions destacades a l'inici de l'anterior secció on es presentaven les aproximacions a les causes de la vulnerabilitat urbana, destaquem aquí les anàlisis empíriques aportades per Galster i Mincy (1993), Galster *et al.*, (1997), Galster *et al.*, (2003) i Jun (2013) referides als canvis experimentats als barris de metròpolis estatunidenques.

Per altra banda, el context europeu ha ofert altres aproximacions complementàries en les que el paper de l'Estat en la forma de polítiques de benestar, d'habitatge i d'actuacions de regeneració urbana han ocupat una posició principal. Des d'una perspectiva teòrica destaquen les aportacions de Prak i Priemus (1986), van Beckhoven *et al.* (2009), mentre que des de la vessant empírica són rellevants les aportacions realitzades per Meen *et al.* (2007), Meen (2009), Meen *et al.* (2013), Zwiers *et al.* (2016) i Zwiers *et al.* (2017). A Espanya, pròxim a aquesta perspectiva és l'estudi de cas de Martínez Veiga (1999) sobre la trajectòria física i social de la promoció privada d'habitatge públic del *Parque Ansaldo* (àrea metropolitana d'Alacant). Es tracta d'un dels més clars exemples d'anàlisi de la degradació urbana tenint en compte aquesta visió complexa que tracta els processos de successió, filtratge i relacionats amb el paper de l'Estat i les institucions mercantils immerses aquestes, alhora, en processos de més ampli abast com ara la globalització o la reestructuració del mercat laboral. Un aspecte en el que coincideixen aquests autors és en la rellevància assignada a les condicions inicials de partida dels barris, concretament a l'estat inicial del parc residencial, tant des del punt de vista de les seves característiques constructives com de la seva localització a la trama urbana, com a una variable clau que explicaria les trajectòries que els barris segueixen al llarg de la seva vida. L'evolució dels barris és fortament dependent de com va ser inicialment configurats en un sentit físic i geogràfic i condicionen la seva posició a l'estructura jeràrquica urbana.

1.3.3. L'anàlisi multidimensional de la vulnerabilitat urbana a partir dels índexs múltiples de privació i vulnerabilitat

La literatura especialitzada en l'anàlisi de la vulnerabilitat i l'exclusió a l'àmbit urbà coincideix a assenyalar la complexitat del fenomen remarcant la incidència conjunta de factors de risc laborals, econòmics, educatius, sociodemogràfics, de salut, residencials, urbanístics, mediambientals, de participació ciutadana i subjectius (OECD, 1998; Arias, 2000; Hernández Aja, 2007a; Blanco i Subirats, 2008; Ministerio de Fomento, 2010; Colini *et al.*, 2013; Temes, 2014; Ayuntamiento de Madrid, 2016⁴). En base a aquesta complexitat, hi ha un corrent d'anàlisi que s'ha centrat en la construcció d'índexs multidimensionals que permeten copsar precisament el caràcter polièdric del fenomen de la vulnerabilitat urbana. Aquest tipus d'índexs tenen una llarga trajectòria al món anglosaxó (Coombes i Wong, 1994; Carstairs, 1995; Haase i Pratschke, 2005; Messer *et al.*, 2006; Salmond *et al.*, 2006; Haase, 2009). Alguns dels principals exemples són els *índexs de privació* sorgits al Regne Unit durant les últimes tres dècades. Cal esmentar els índex de Jarman (1983), Townsend (1987), Carstairs i Morris (1989 i 1991), Pratschke i Haase (2007, 2015), els *índex de privació múltiple* d'Anglaterra (McLennan *et al.*, 2011; Smith *et al.*, 2015), Escòcia (Scottish Government, 2016), Gal·les (Welsh Government, 2014) i Irlanda del Nord (NISRA, 2010). Altres experiències amb en aquests índexs s'han portat a terme també a Nova Zelanda (Salmond *et al.*, 1998; Salmond i Crampton, 2002, Salmond *et al.*, 2006; Atkinson *et al.*, 2014), als Estats Units (Singh, 2003; Eibner i Sturm, 2006; Messer *et al.*, 2006), a Canadà (Pampalon *et al.*, 2014), a França (Havard *et al.*, 2008; Rey *et al.*, 2009; Pornet *et al.*, 2012; Meijer *et al.*, 2013), a Itàlia (Caranci *et al.*, 2010), a Espanya (Benach i Yasui, 1999) i al Japó (Fukuda *et al.*, 2007). A Espanya, al marge de l'aportació de Benach i Yasui, cal apuntar diverses contribucions desenvolupades al llarg de les dues últimes dècades que han tractat d'identificar les àrees vulnerables a l'entorn urbà. Entre elles destaquen les de Arias (2000), Hernández Aja (2007a, 2015), Egea *et al.* (2008), Temes (2014) i Ayuntamiento de Madrid (2016). Es volen subratllar aquí especialment les aportacions de Hernández Aja, Temes i l'Ajuntament de Madrid en la mesura que treballen amb el concepte de vulnerabilitat urbana d'Alguacil (2006, 2014), i que serveixen d'inspiració per a les presents anàlisis sobre el fenomen a l'àrea metropolitana de Barcelona.

Des del punt de vista metodològic, l'anàlisi de components principals ha predominat en la construcció d'aquest tipus d'índexs durant les tres últimes dècades, tot i que tant sols és un dels diferents mètodes utilitzats pels investigadors (Coombes i Wong, 1994; Haase i Pratschke, 2005; Haase, 2009). També s'han fet servir altres aproximacions com l'anàlisi factorial exploratori de màxima verosimilitud. Aquesta metodologia és la utilitzada per al càlcul dels diversos índexs de privació múltiple del Regne Unit. Al marge de l'anàlisi factorial, altres investigadors han plantejat aproximacions metodològiques alternatives, com la basada en els models d'equacions estructurals aplicats a l'anàlisi territorial de la desigualtat social a Irlanda (Haase, 2009; Haase i Pratschke,

⁴ Les aportacions de Temes i Ayuntamiento de Madrid es poden considerar complementàries ja que ambdues estan emmarcades en el projecte de creació d'un banc d'indicadors sobre vulnerabilitat del sòl urbà consolidat. En el document del 2016 l'Ajuntament de Madrid fa una actualització dels indicadors que defineixen la vulnerabilitat urbana obtenint una nova delimitació del fenomen.

2005; Pratschke i Haase, 2007, 2015), la classificació multicriteri per a l'estudi de la vulnerabilitat urbana a Espanya (Hernández Aja, 2015), la concurrència espacial al sòl urbà consolidat de diferents dimensions de la vulnerabilitat per al municipi de Madrid (Temes, 2014; Ayuntamiento de Madrid, 2016) o les aportacions realitzades des de l'Àrea Metropolitana de Barcelona a partir d'índexs sumatoris simples per a la determinació d'àrees urbanes d'atenció especial (Otero *et al.*, 2011; Ruiz *et al.*, 2015).

Altres aspectes objecte de revisió crítica en la construcció de l'índex sobre vulnerabilitat són el tipus de dades que es fan servir i les dimensions e indicadors que formen part dels índexs. Una gran part dels índexs de privació territorial es basen en informació estadística censal, representant la informació procedent de registres administratius tan sols una petita part del conjunt d'indicadors (Haase i Pratschke, 2005). L'ampliació de la informació a les fonts administratives representa una millora en la construcció dels índexs i en la mesura de la vulnerabilitat urbana (Haase, 2009; Temes, 2014), tot i que les dificultats per accedir a aquest tipus d'informació complica el seu ús. Tant la consideració de variables de fonts administratives com les dimensions i els indicadors empleats en la construcció dels índex de privació i vulnerabilitat depenen de la informació estadística disponible a escala local —inframunicipal en la major part de les ocasions.

2. LA VULNERABILITAT URBANA A L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA AL PERÍODE 1991-2011

2.1. Un índex de vulnerabilitat urbana per a l'àrea metropolitana de Barcelona

Per a l'anàlisi de la vulnerabilitat urbana a l'àrea metropolitana de Barcelona, el coneixement de la seva naturalesa, la seva localització i dinàmica territorial, així com la incidència de determinats factors en la seva perpetuació, agreujament o eliminació a la metròpoli de Barcelona, s'ha construït un índex multidimensional a partir d'una anàlisi factorial de components principals. Aquest mètode es considera adient per a l'aproximació a la idea de contínuum sota la qual es vol treballar el fenomen de la vulnerabilitat a l'espai urbà en aquest estudi. A l'anàlisi s'inclou un seguit de variables procedents del *Cens de població i habitatges* 1991, 2001 i 2011, juntament amb una estimació de la població amb rendes baixes (<50% de la mediana de la distribució de renda metropolitana) a petita escala realitzada a partir de dades censals i de l' *Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població, 2011* (ECVHP)⁵.

En l'elaboració de l'*índex de vulnerabilitat urbana* (IVU) s'han considerat 4 dimensions i 8 indicadors que integren diversos fenòmens de caràcter socioeconòmic, laboral, sociodemogràfic i residencial. La *vulnerabilitat socioeconòmica* s'operacionalitza bàsicament com a manca d'ingressos i es quantifica a partir de la proporció de població resident amb rendes baixes (menys del 50% de la mediana). La *vulnerabilitat laboral* es cobreix a partir de tres indicadors que ajuden a definir el grau d'integració en l'ocupació productiva, un aspecte clau per a la satisfacció de les necessitats materials i emocionals: (1) la desocupació, mesurada a través de la taxa d'atur; (2) el nivell formatiu baix, operacionalitzat a partir del percentatge de persones que com a màxim han assolit estudis obligatoris; i (3) la precarietat laboral, estudiada a partir del percentatge de treballadors no qualificats. La *vulnerabilitat sociodemogràfica* integra dos indicadors representatius de dos fenòmens demogràfics que poden incidir en la persistència o augment de la vulnerabilitat urbana: l'envelliment demogràfic i l'increment del contingent poblacional d'origen estranger. L'indicador seleccionat com a representatiu de l'envelliment de la població és el percentatge de llars amb tots els seus membres de 75 anys i més. Els efectes de l'ona immigratòria viscuda a les ciutats espanyoles durant les últimes dues dècades s'inclouran a l'anàlisi a partir del percentatge de persones nascudes en països no membres de la UE-15. Tot i la voluntat de considerar un altre

⁵ Aquest mètode d'estimació s'ha desenvolupat conjuntament pel Centre de Recerca Matemàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona (CRM-UAB) i l'IERMB en el marc del projecte de recerca titulat "La segregació espacial de la pobresa a Catalunya: estructura i dinàmica de la desigualtat social", finançat pel programa Recercaixa (ref. PRO8113, convocatòria 2012). Com resultat d'aquesta estimació s'obté la proporció de població resident en cada secció censal que disposa de rendes altes (> 150% de la mediana), de rendes intermèdies ($\geq 50\%$ i $\leq 150\%$ de la mediana) i de rendes baixes (< 50% de la mediana).

indicador representatiu d'un altre dels fenòmens sociodemogràfics també associat a la vulnerabilitat com és la monoparentalitat, les dades censals no ofereixen informació de qualitat al respecte, per la qual cosa s'ha optat per excloure'l del càlcul de l'índex. La *dimensió residencial de la vulnerabilitat* integra aspectes relacionats amb la qualitat dels habitatges. S'han seleccionat dos indicadors reveladors de la vulnerabilitat residencial: un relatiu a la degradació de la habitabilitat, mesurada com el percentatge d'edificis en estat de conservació ruïnós, dolent o deficient; i un segon relacionat amb la superfície de l'immoble, operacionalitzat a partir del percentatge de llars que viuen en habitatges de 50 m² útils o menys.

Taula 2.1. Dimensions i variables de l'índex de vulnerabilitat urbana a introduir en l'anàlisi factorial de components principals

Dimensions	Indicadors	Font de dades
Vulnerabilitat socioeconòmica	% Població amb rendes baixes (<50% de la mediana)	IERMB i CRM-UAB. Estimació de grups de renda a escala de secció censal
Vulnerabilitat laboral	% Població amb estudis primaris o inferiors	Cens de població i habitatges
	Taxa d'atur	Cens de població i habitatges
	% Població ocupada no qualificada	Cens de població i habitatges
Vulnerabilitat sociodemogràfica	% Població estrangera de fora UE-15	Cens de població i habitatges
	% Llars amb tots els seus membres de 75 anys o més	Cens de població i habitatges
Vulnerabilitat residencial	% Edificis en estat deficient, mal estat o estat ruïnós	Cens de població i habitatges
	% Llars que viuen en habitatges de menys 50 m ²	Cens de població i habitatges

Font: Elaboració pròpia.

Aquest conjunt d'indicadors que s'han considerat en la construcció de l'IVU no cobreixen, però, l'ampli espectre que pot arribar a abastar la vulnerabilitat urbana. La manca d'informació de qualitat a petita escala en relació a d'altres aspectes com ara l'entorn residencial, la salut, la discapacitat o la seguretat, representa un handicap important a l'hora d'incorporar aquestes dimensions a l'índex. Sens dubte, aquest és un dels camps de millora en què s'ha de treballar en estimacions futures de l'IVU, la inclusió de noves dimensions de vulnerabilitat urbana.

Com a qüestió metodològica a destacar, dir que l'execució de l'anàlisi de components principals ve marcada per l'extracció d'un únic factor, on s'espera que tots els indicadors que intervenen a l'anàlisi correlacionin de manera positiva⁶. És precisament aquest fet el que indica que el factor resultant mesura el grau de concentració en el territori de les diferents problemàtiques considerades. A partir d'aquest factor resultant s'obté una mesura continua de la vulnerabilitat urbana, de la qual cadascun dels barris metropolitans en té assignat un valor. Així, les puntuacions

⁶ Vegeu annex 5.

més elevades es corresponen amb els barris que presenten un nivell de vulnerabilitat urbana més alt, mentre que les més baixes són les que determinen els barris que presenten un nivell de vulnerabilitat urbana més reduït.

2.2. L'evolució de la vulnerabilitat urbana a l'àrea metropolitana de Barcelona al període 1991-2011

2.2.1. Els patrons territorials de la vulnerabilitat urbana. Canvis i persistències

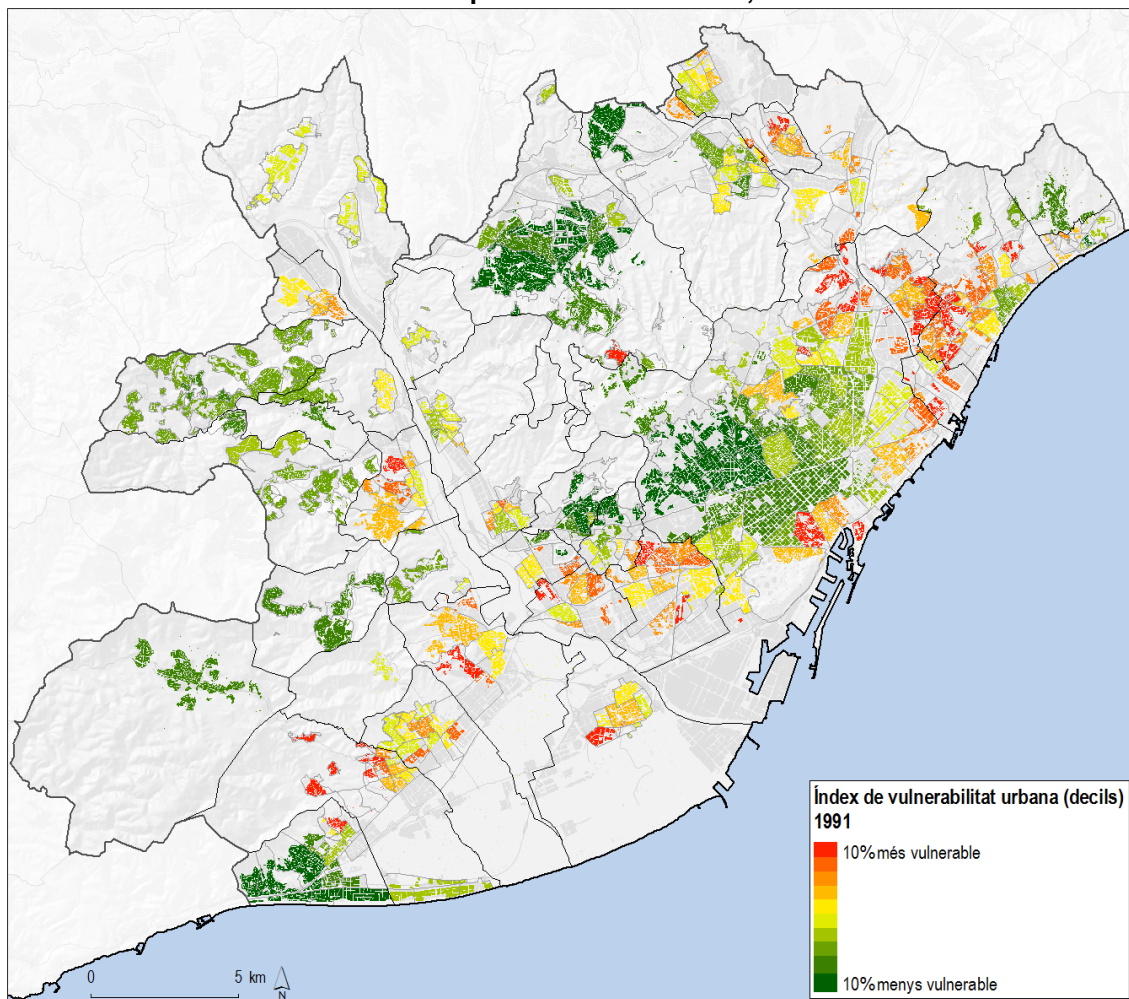
Un primera mirada als mapes 2.1, 2.2 i 2.3 en els que es presenta l'evolució de la vulnerabilitat urbana agrupada en decils ens mostra un panorama que sembla no haver sofert grans transformacions. L'evolució territorial del fenomen presenta una elevada concentració de problemàtiques als barris centrals del municipi de Barcelona —tots els barris del districte de Ciutat Vella, el Poble Sec—, així com als barris de les lleres dels rius Besòs i Llobregat i als barris d'alguns municipis perifèrics, com ara Sant Boi de Llobregat, Sant Vicenç dels Horts, Ripollet o Montcada. La consolidació d'aquestes àrees vulnerables configura alguns espais transmunicipals que apleguen diversos barris de la metròpoli. Aquest patró té a veure segurament amb la confluència de la persistència d'alts nivells de vulnerabilitat urbana en alguns barris, les noves dinàmiques de poblament de l'àrea metropolitana que s'han produït en els darrers anys —arribada de població immigrada estrangera i el procés de suburbanització protagonitzat per famílies joves— i l'impacte accentuat que ha tingut la crisi econòmica en aquest àmbit.

Una mirada més acurada de l'evolució del fenomen ens permet captar dues pautes territorials que complementen l'evolució complexa de la vulnerabilitat urbana entre 1991 i 2011. En primer lloc, es pot observar un desplaçament territorial de la vulnerabilitat cap a determinats àmbits metropolitans, als barris del nord i sud del municipi de Barcelona pels districtes de l'Eixample, Sants-Montjuïc, Horta-Guinardó i Sant Martí. Nivells elevats de vulnerabilitat apareixen a el Coll, la Guineueta, Porta, Sant Martí de Provençals al nord, i Sant Antoni, la Font de Guatlla, la Marina de Port, Hostafrancs, Sants i Sants-Badal al sud. El desplaçament de la vulnerabilitat s'estén cap a indrets més perifèrics, arribant a afectar barris dels municipis de Barberà del Vallès (Can Gorgs i Estació Ca n'Estaper), Cerdanyola del Vallès (Cordelles i Centre) o Castelldefels (el Castell-Poble Vell i Centre). En aquesta dinàmica de desplaçament té un paper molt important la crisi econòmica. L'increment de la desocupació i les baixades d'ingressos influeixen de manera directa en l'aparició d'aquests espais de vulnerabilitat.

Una altra pauta territorial és la desaparició d'alts nivells de vulnerabilitat a determinats municipis perifèrics que alhora genera una major concentració de problemàtiques en determinats indrets metropolitans. Així, l'alta vulnerabilitat que afectava a la major part o la totalitat dels barris dels municipis de Badalona, Ripollet, Montcada i Reixac, i en menor mesura el Prat de Llobregat o Viladecans l'any 1991, al 2001 han tendit a concentrar-se als barris propers al riu Besòs en el cas de Badalona, als barris de Sant Andreu, Centre, Can Mas i Tiana per a Ripollet, la Ribera, Font Pudenta i

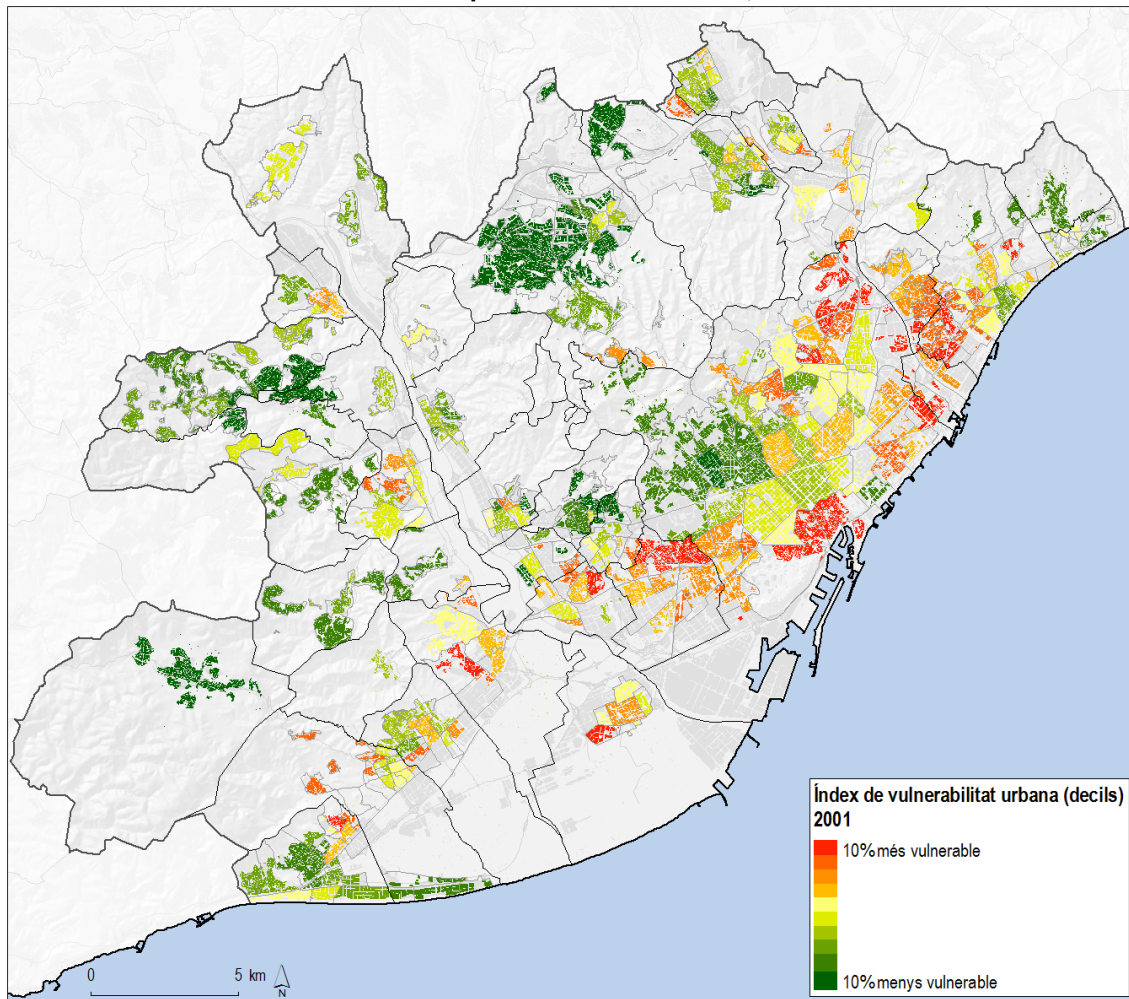
Pla d'en Coll a Montcada, Sant Cosme i Centre a el Prat i l'Eixample-Centre i Can Palmer-Can Batllori a Viladecans. La millora de molts dels barris perifèrics d'aquests municipis pot ser el resultat de l'intens procés de construcció residencial viscut entre 1997 i 2007 que han permès renovar el parc residencial i atreure perfils poblacionals amb un estatus socio-econòmic superior a l'existent prèviament. Cal aclarir, no obstant, que aquesta arribada de nova població no resulta únicament en una substitució de la població resident, sinó que les noves unitats residencials poden haver incrementat el parc existent i, en conseqüència, canviat el perfil del barri per un major pes de la població i el parc residencial menys vulnerable.

Mapa 2.1. Índex de vulnerabilitat urbana (agrupat en decils) pels barris dels municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona, 1991

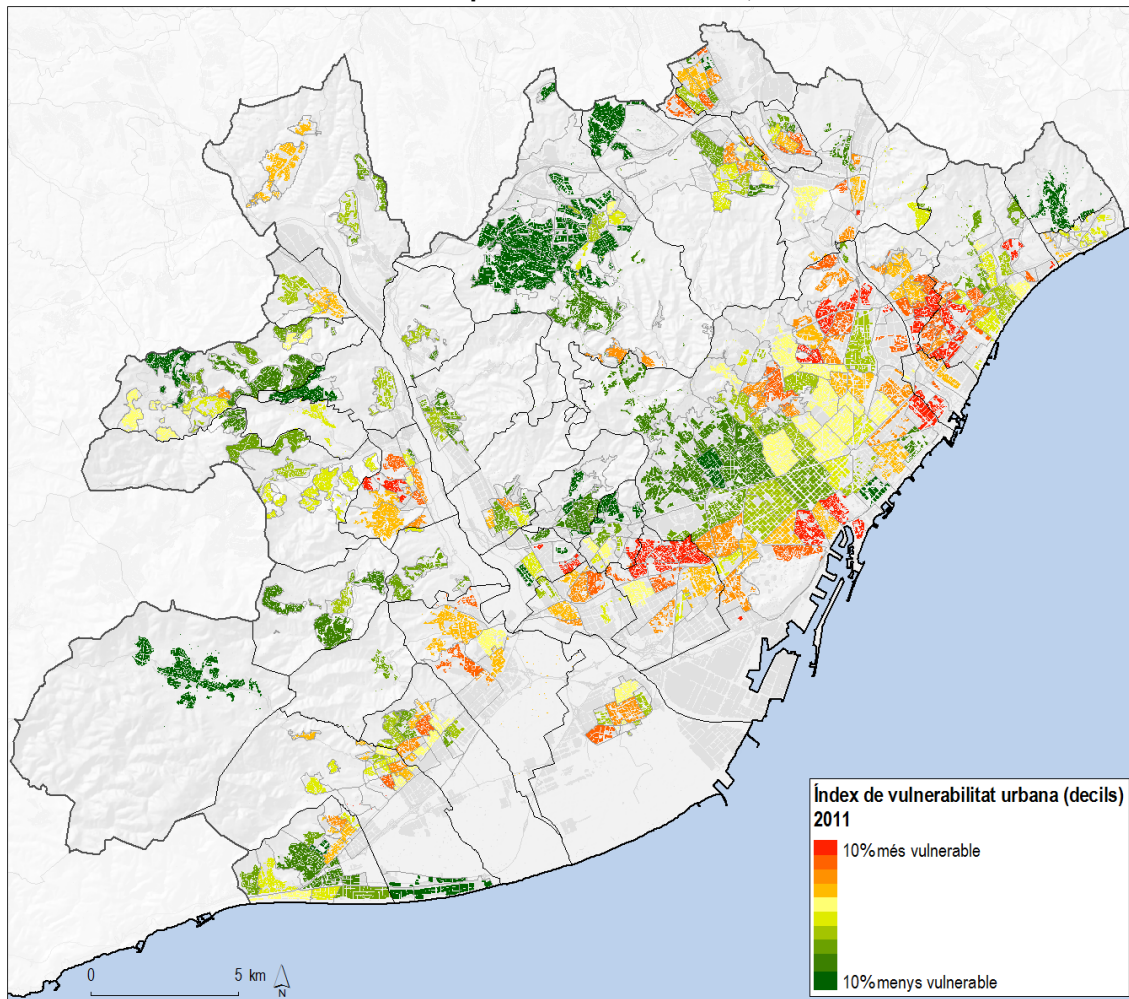
Font: INE, *Cens de Població i Habitatges* 1991.

Mapa 2.2. Índex de vulnerabilitat urbana (agrupat en decils) pels barris dels municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona, 2001

Font: INE, *Cens de Població i Habitatges* 2001.

Mapa 2.3. Índex de vulnerabilitat urbana (agrupat en decils) pels barris dels municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona, 2011

Font: INE, *Cens de Població i Habitatges* 2001.

2.2.2. Els barris metropolitans com a espais dinàmics en continua transformació interna

L'agrupació dels barris a partir de les puntuacions factorials en decils segons el grau de vulnerabilitat urbana que registren (primer decil, màxima vulnerabilitat urbana; desè decil, mínima vulnerabilitat urbana) permet contrastar com han evolucionat els barris metropolitans al llarg del temps en aquest sentit. En l'anàlisi evolutiva s'ha de diferenciar entre el que serien les transformacions experimentades pels barris metropolitans que han fet variar les seves característiques socials, demogràfiques, econòmiques i residencials, entre d'altres i aquells canvis que modifiquen la posició relativa dels barris en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana. En el primer sentit, es pot afirmar que els barris metropolitans han canviat profundament des de la dècada dels 1990. Si s'observa l'evolució de les mitjanes dels indicadors que conformen la vulnerabilitat urbana per als barris dels decils més i menys vulnerables, l'evolució ha estat dispar (taula 2.2). En primer lloc, en el període 1991-2001 s'observa una reducció generalitzada de les mitjanes dels indicadors de vulnerabilitat per als barris en el decil més vulnerable, a excepció dels

indicadors socio-demogràfics que s'incrementen notablement durant aquest període. En canvi, quan s'analitza el període 2001-11 els barris més vulnerables tenen un comportament divers, reduint-se la presència que tenen en aquests barris el baix nivell educatiu, l'estat deficient dels habitatges i els habitatges de escasses dimensions, però augmentant de manera considerable la població amb rendes baixes, la taxa d'atur, la població estrangera i les llars envellides. La crisi econòmica i financera iniciada al 2007 ha tingut efectes devastadors per als barris més vulnerables en matèria de rendes i integració laboral. Per altra banda, la concentració de població estrangera i envellida en els barris més vulnerables respon a la localització d'aquestes poblacions en entorns metropolitans amb els habitatges més assequibles, en el primer cas, i a l'estabilitat residencial d'una població gran vulnerable. El creixement residencial arreu de la metròpoli amb noves promocions d'habitatges entre 1997 i 2007 va generar un procés de filtratge de població en els barris més vulnerables que provocà la sortida de la població amb més recursos econòmics i el manteniment d'aquella amb menys i un major arrelament al barri. Afegidament, la població immigrant d'origen estranger i d'altra que té com a denominador comú la vulnerabilitat ha substituït la població emigrant.

Relacionant l'evolució dels decils més i menys vulnerables mitjançant una ràtio entre els valors mitjans del decil més vulnerable i el menys vulnerable mesurant així la desigualtat existent entre els barris d'aquests dos estrats es pot arribar també a concloure que l'evolució ha estat complexa, tot i que la norma ha estat envers un increment o estabilitat de la desigualtat. La major part d'indicadors mostren una tendència a la divergència entre els barris més vulnerables i els menys vulnerables. La distància augmenta en la població amb nivell educatiu baix, la població ocupada no qualificada, els habitatges de petita superfície, la població estrangera i les llars envellides. En canvi, s'ha produït una reducció de la diferència pel que respecta a la població pobre i els habitatges en deficient estat de conservació. En el primer cas, mentre que la reducció viscuda entre 1991 i 2001 pot estar deguda a la millora de les condicions de vida per la via dels ingressos i la integració laboral, la baixada de la desigualtat al 2011 pot ser conseqüència de l'ampli abast de la crisi econòmica en termes de població afectada per la desocupació i la baixada d'ingressos. La baixada de la desigualtat en matèria de condicions d'habitabilitat dels habitatges respon, fonamentalment, a un esforç important de les administracions públiques per millorar l'estat de conservació dels edificis residencials per la via de la implementació de diferents programes de rehabilitació residencial i regeneració urbana.

Calcular les mitjanes de les ràtios per als tres anys permet disposar d'una visió global de l'evolució de la desigualtat. Els resultats indiquen que la desigualtat es manté estable durant tot el període amb una tendència envers l'augment. L'any 1991 la ràtio ascendia a 3,5 punts, mentre que el 2001 i 2011 s'instal·la en els 3,7. Aquesta persistència de la desigualtat que s'observa en relacionar els decils més i menys vulnerables, també s'observa quan es comparen els barris de l'esgraó inferior de l'escala jeràrquica amb la mitjana metropolitana⁷. En conjunt, s'observa el mateix patró

⁷ La taula de la qual s'extruen aquestes conclusions es presenta a l'annex.

d'eixamplament de la desigualtat amb l'increment de la mitjana de la ràtio que passa d'1,5 el 1991 a 1,8 el 2001 i 2011.

Per tant, podem concloure que els barris metropolitans s'han transformat durant les dues dècades que van des de 1991 a 2011, millorant alguns aspectes de la vulnerabilitat com ara el nivell educatiu, la qualificació professional i les condicions residencials de la població resident. Això no obstant, s'observa una persistent desigualtat amb tendència ascendent entre els barris més vulnerables, el conjunt metropolità i els barris que ocupen les posicions "privilegiades" en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat.

Taula 2.2. Evolució de les mitjanes i ràtios dels indicadors de vulnerabilitat dels decils més i menys vulnerables, 1991, 2001 i 2011

Variables incloses a l'índex de vulnerabilitat urbana	Mitjana 10% més vulnerable 1991	Mitjana 10% menys vulnerable 1991	Ràtio 1991	Mitjana 10% més vulnerable 2001	Mitjana 10% menys vulnerable 2001	Ràtio 2001	Mitjana 10% més vulnerable 2011	Mitjana 10% menys vulnerable 2011	Ràtio 2011
% Població amb rendes baixes (<50% de la mediana)	16,5	3,0	5,4	12,8	3,3	3,9	18,1	8,6	2,1
% Població amb estudis primaris o inferiors	64,9	22,0	2,9	40,2	10,7	3,8	22,2	4,6	4,8
Taxa d'atur	26,2	10,8	2,4	16,1	6,8	2,4	32,7	14,1	2,3
% Població ocupada no qualificada	25,1	4,9	5,1	17,6	3,8	4,6	17,5	2,9	6,0
% Edificis en estat deficient, mal estat o estat ruïnós	28,7	3,7	7,8	24,4	6,6	3,7	14,8	5,9	2,5
% Llars que viuen en habitatges de menys 50 m ²	19,3	7,1	2,7	17,8	2,5	7,0	14,4	2,4	6,1
% Població estrangera de fora UE-15	1,0	4,4	0,2	7,2	4,5	1,6	21,3	7,8	2,7
% Llars amb tots els seus membres de 75 anys o més	3,5	2,5	1,4	8,3	2,7	3,1	10,1	3,0	3, 3

Font: Cens de Població i Habitatges, 1991, 2001 i 2011

2.2.3. Els canvis en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana

Vistes les transformacions experimentades pels barris metropolitans representades a partir de l'anàlisi dels barris dels decils inferior i superior de l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana, en aquest apartat s'aprofundeix en l'estudi de les transformacions dels barris qüestionant si aquests canvis han reconfigurat l'estructura urbana de la vulnerabilitat o si per contra tenen un efecte limitat sobre l'estatus dels barris en aquesta estructura. Aquesta pregunta es pot respondre comparant l'evolució dels barris segons decil de pertinença en els anys objecte d'anàlisi.

La taula 2.3 i la figura 2.1 mostren les trajectòries dels barris durant tres períodes: 1991-2001, 2001-2011 i 1991-2011. Una primera aproximació a les dades ens indica que l'estabilitat en el decil de pertinença durant els tres períodes és relativament baixa. Entre 1991 i 2001 el

percentatge de barris que no canvien de decil és 28,5, per ascendir en la dècada posterior al 39%. Per al període de vint anys entre 1991 i 2011 la probabilitat de permanència se situa en el 26%⁸. L'anàlisi complementari a l'estabilitat és la del canvi. Les majors probabilitats de transitar entre decils tenen lloc entre els decils més pròxims, essent menys habituals aquelles transicions que porten als barris a superar o baixar més d'un decil. Tal com també podem veure en detall a la figura 2.1, els grans salts entre decils, tot i ser possibles, són menys probables i els processos de progressió o degradació solen produir-se de forma gradual.

Taula 1.3 Percentatge de barris segons trajectòries experimentades en els diferents períodes, 1991-2001, 2001-2011 i 1991-2011

Canvi en decils	% de barris 1991-2001	% de barris 2001-2011	% de barris 1991-2011
-6	0	0,8	0,3
-5	0,8	0,3	1,1
-4	1,6	1,5	2,9
-3	6,1	5,4	7,4
-2	7,9	6,7	11,6
-1	21,9	16,7	19,3
0	28,5	39,2	26,1
1	17,2	15,6	11,1
2	9,2	7,2	9,0
3	4,2	3,1	5,0
4	1,1	1,8	2,4
5	1,3	1,0	2,1
6	0,3	0,5	1,3
7	0	0,3	0,5

Font: *Cens de Població i Habitatges*, 1991, 2001 i 2011.

Centrant l'atenció en el percentatge de barris que ja es trobaven al mateix decil a l'inici del període, a la figura 2.2 es presenten les dades d'estabilitat al decil per als tres períodes. Els gràfics mostren com la probabilitat de permanència en el mateix decil defineix una forma de U essent més elevada als extrems de la distribució, és a dir, que són els barris més i menys vulnerables els que menys veuen alterat el seu nivell de vulnerabilitat urbana. Els nivells més alts de permanència als barris més vulnerables s'assoleix entre el 2001 i el 2011 amb un 64% de barris que no canviaven de decil. En el cas dels barris menys vulnerables, el 77% ja pertanyia a aquest decil al 2001. Entre 1991 i 2011, les transicions entre decils augmenten quedant reduïda la probabilitat de permanència al 44% per als barris més vulnerables i el 58% per als menys vulnerables.

⁸ El llindar a partir del qual es considera que un barri ha experimentat una transició d'estatus varia a la literatura especialitzada. Alguns autors són més restrictius a l'hora d'establir aquest llindar a partir del qual es pot considerar que un barri ha experimentat una transició realment significativa entre decils que pugui fer pensar en un canvi d'estatus a l'estructura jeràrquica dels barris. Gregory *et al.* (2001) i Tunstall (2016) en les seves anàlisis sobre Anglaterra i Gal·les treballen amb aquesta perspectiva entenen que el veritable canvi a l'estatus dels barris (en termes de pobresa relativa en el primer cas, i d'estatus socioeconòmic en el segon) és produeix quan hi ha un canvi de dos o més decils, en sentit ascendent o descendent. D'altres aproximacions utilitzen criteris menys exigents com la proposada per Brama (2013) i que avaluen el canvi dels barris a partir de les transicions que es produeixen en la posició que ocupen els barris en el rànquing de l'estructura jeràrquica definida a partir d'índexs de diverses variables relacionades amb la vulnerabilitat.

En conjunt, aquests resultats dibuixen una estructura de l'espai urbà força estable als barris més benestants i als més vulnerables, però alhora expressen el dinamisme en termes de degradació/millora de l'estatus en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana al que estan sotmesos la resta de barris. També mostren que la variable temps té poc poder explicatiu en el nivell d'estabilitat o canvi dels barris a l'estructura jeràrquica. No hi ha una mobilitat més elevada per a un horitzó temporal més dilatat. Els períodes 1991-2001 i 1991-2011 mostren percentatges de canvi molt similars, mentre que la dècada d'inici de segle és la que mostra el major grau d'invariabilitat. Per tant, hi ha d'altres factors que condicionen que hi hagi una major o menor estabilitat/mobilitat a l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana.

Figura 2.1. Percentatge de barris segons nivell de vulnerabilitat a l'índex de vulnerabilitat urbana (agrupat en decils), 1991-2001, 2001-2011 i 1991-2011⁹

	Decils	Índex de vulnerabilitat urbana 2001									
		10% més vulnerable	10-20%	20-30%	30-40%	40-50%	50-60%	60-70%	70-80%	80-90%	10% menys vulnerable
Índex de vulnerabilitat urbana 1991	10% més vulnerable	55,3	26,3	10,3	5,1	0,0	0,0	2,6	0,0	0,0	0,0
	10-20%	26,3	34,2	20,5	2,6	2,6	5,3	7,9	0,0	0,0	0,0
	20-30%	10,5	26,3	23,1	20,5	10,3	5,3	0,0	0,0	0,0	0,0
	30-40%	5,3	7,9	17,9	17,9	20,5	21,1	5,3	2,8	0,0	0,0
	40-50%	2,6	0,0	7,7	25,6	23,1	7,9	15,8	8,3	2,6	5,6
	50-60%	0,0	2,6	12,8	7,7	15,4	18,4	23,7	13,9	5,3	0,0
	60-70%	0,0	2,6	5,1	17,9	12,8	23,7	13,2	5,6	7,9	11,1
	70-80%	0,0	0,0	2,6	2,6	12,8	5,3	18,4	19,4	28,9	11,1
	80-90%	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,5	13,2	36,1	26,3	16,7
	10% menys vulnerables	0,0	0,0	0,0	0,0	2,6	2,6	0,0	13,9	28,9	55,6

	Decils	Índex de vulnerabilitat urbana 2011									
		10% més vulnerable	10-20%	20-30%	30-40%	40-50%	50-60%	60-70%	70-80%	80-90%	10% menys vulnerable
Índex de vulnerabilitat urbana 2001	10% més vulnerable	64,1	15,4	7,5	2,4	5,6	2,6	0,0	2,6	0,0	0,0
	10-20%	25,6	35,9	10,0	12,2	5,6	7,7	2,6	0,0	0,0	0,0
	20-30%	5,1	20,5	47,5	12,2	5,6	0,0	2,6	0,0	2,6	0,0
	30-40%	5,1	10,3	10,0	29,3	22,2	7,7	5,1	2,6	5,1	2,6
	40-50%	0,0	7,7	10,0	19,5	27,8	12,8	17,9	5,1	0,0	0,0
	50-60%	0,0	5,1	7,5	9,8	13,9	23,1	17,9	12,8	12,8	0,0
	60-70%	0,0	0,0	2,5	12,2	11,1	20,5	23,1	28,2	2,6	0,0
	70-80%	0,0	5,1	2,5	2,4	8,3	7,7	20,5	25,6	23,1	5,1
	80-90%	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0	12,8	10,3	20,5	38,5	15,4
	10% menys vulnerables	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	5,1	0,0	2,6	15,4	76,9

	Decils	Índex de vulnerabilitat urbana 2011									
		10% més vulnerable	10-20%	20-30%	30-40%	40-50%	50-60%	60-70%	70-80%	80-90%	10% menys vulnerable
Índex de vulnerabilitat urbana 1991	10% més vulnerable	43,6	18,4	12,5	2,4	5,6	5,6	5,3	5,1	0,0	0,0
	10-20%	30,8	23,7	12,5	9,8	5,6	11,1	2,6	2,6	0,0	0,0
	20-30%	17,9	28,9	12,5	12,2	8,3	8,3	0,0	2,6	5,9	0,0
	30-40%	5,1	18,4	20,0	29,3	2,8	13,9	0,0	2,6	5,9	0,0
	40-50%	2,6	5,3	7,5	14,6	19,4	11,1	15,8	12,8	5,9	5,3
	50-60%	0,0	0,0	17,5	14,6	13,9	11,1	21,1	12,8	8,8	0,0
	60-70%	0,0	5,3	12,5	12,2	16,7	13,9	7,9	15,4	2,9	13,2
	70-80%	0,0	0,0	2,5	4,9	25,0	8,3	21,1	20,5	5,9	13,2
	80-90%	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0	8,3	26,3	20,5	35,3	10,5
	10% menys vulnerables	0,0	0,0	0,0	0,0	2,8	8,3	0,0	5,1	29,4	57,9

⁹ Els percentatges calculats són de columna. Això implica fer una lectura de l'estabilitat i el canvi dels barris en funció de en quins decils s'ubicaven els barris a l'inici del període. Una lectura alternativa a partir dels percentatges de fila, és a dir, d'on s'ubiquen els barris quan acaba el període és complementària.

Figura 2.2 Percentatge de barris a l'índex de vulnerabilitat urbana que estaven al mateix decil l'any previ de referència, 1991-2001, 2001-2011 i 1991-2011

Font: Cens de Població i Habitatges, 1991, 2001 i 2011.

Focalitzat l'atenció en els barris més vulnerables, aquells que formen part del primer decil, es poden identificar els barris que no s'han mogut d'aquest decil durant tot el període analitzat i veure quins són els barris on la vulnerabilitat urbana es manté estable, aquells on es redueix o aquells on augmenta en termes relatius. En aquest sentit, convé incidir en el fet de la posició relativa dels barris aclarint que aquests poden haver experimentat millores o empitjoraments en els seus respectius indicadors en termes absoluts tal com s'ha mostrat en la secció anterior, però el que s'analitza en aquesta secció és com han evolucionat tenint en compte la variabilitat dels indicadors intra e interbarris.

Les dades relatives a les trajectòries experimentades pels barris més vulnerables als tres moments analitzats mostren el procés de concentració d'alts nivells de vulnerabilitat urbana a determinats espais urbans de la metròpoli (taules 2.4 i 2.5). La taula 2.4 permet constatar una reducció del nombre de municipis amb barris entre els més vulnerables que passa de 14 al 1991 a 9 al 2001, per ser 10 l'any 2011. Es pot afirmar que els barris molt vulnerables tenen un elevat grau d'especialització territorial tendint a concentrar-se als municipis de l'eix Besòs, fonamentalment, i l'eix Llobregat. L'eix Besòs ha aplegat entorn el 57% del total de barris més vulnerables durant tot el període (22 barris al 1991 i 2001, i 23 al 2011), mentre que l'eix Llobregat ha tingut una tendència creixent que l'ha fet passar de representar el 18% al 1991, al 26% al 2001 i el 31% a la fi del període (7, 10 i 12 barris, respectivament). En total, els barris d'aquestes dues zones metropolitanes han passat de representar tres quartes parts dels barris més vulnerables a gairebé el 90%.

Hi ha cinc municipis (en gris fosc) que han comptat sempre, en xifres variables, amb barris molt vulnerables: Barcelona, Badalona, l'Hospitalet de Llobregat, Santa Coloma de Gramenet i Sant Adrià de Besòs. Aquests municipis també destaquen per aplegar un nombre significatiu de barris molt vulnerables. Al 1991, aquests municipis concentraven el 69% dels barris més vulnerables, xifra que va augmentar al 87% al 2001 per després descendir al 82%. Hi ha d'altres municipis (en gris més clar) que també han albergat barris d'elevada vulnerabilitat, però sense continuïtat, com és el cas de Gavà, Castelldefels, Cornellà de Llobregat, el Prat de Llobregat, Sant Boi de Llobregat, Sant Vicenç dels Horts, tenint barris de màxima vulnerabilitat en almenys dos moments del període, o Sant Cugat del Vallès, Ripollet, Viladecans, Sant Joan Despí, Montcada i Reixac i Esplugues de Llobregat havent comptat amb aquests barris en un dels anys considerats.

Taula 2.4. Distribució dels barris més vulnerables (primer decil), 1991, 2001, 2011

1991			2001			2011		
Municipis	Nombre de barris	% de barris	Municipis	Nombre de barris	% de barris	Municipis	Nombre de barris	% de barris
Barcelona	8	20,5	Barcelona	17	43,6	Barcelona	12	30,8
Badalona	8	20,5	Badalona	7	17,9	Badalona	8	20,5
Santa Coloma de Gramenet	6	15,4	Hospitalet de Llobregat, l'	5	12,8	Hospitalet de Llobregat, l'	6	15,4
Gavà	4	10,3	Sant Adrià de Besòs	3	7,7	Santa Coloma de Gramenet	4	10,3
Sant Adrià de Besòs	3	7,7	Prat de Llobregat, el	2	5,1	Sant Adrià de Besòs	2	5,1
Hospitalet de Llobregat, l'	2	5,1	Santa Coloma de Gramenet	2	5,1	Sant Joan Despí	2	5,1
Castelldefels	1	2,6	Sant Boi de Llobregat	1	2,6	Sant Vicenç dels Horts	2	5,1
Cornellà de Llobregat	1	2,6	Cornellà de Llobregat	1	2,6	Montcada i Reixac	1	2,6
Prat de Llobregat, el	1	2,6	Castelldefels	1	2,6	Gavà	1	2,6
Sant Boi de Llobregat	1	2,6				Esplugues de Llobregat	1	2,6
Sant Cugat del Vallès	1	2,6						
Sant Vicenç dels Horts	1	2,6						
Ripollet	1	2,6						
Viladecans	1	2,6						
14	39	100	9	39	100	10	39	100

Font: *Cens de Població i Habitatges*, 1991, 2001 i 2011.

La taula 2.5 mostra la classificació dels barris més vulnerables de l'àrea metropolitana de Barcelona per als anys 1991, 2001 i 2011, indicant també el municipi de pertinença i la posició que ocupava al rànquing del 2001 i 2011 en el cas de la classificació de 1991, del 1991 i 2011 per a la classificació de 2001, i 1991 i 2001 per a la del 2011. Sens dubte, un dels aspectes més interessants de la classificació de barris elaborada és veure en detall com ha estat l'evolució d'aquest primer decil de major vulnerabilitat urbana a l'àrea metropolitana de Barcelona.

Un dels fenòmens que precisa d'una atenció especial és la pervivència de l'elevada vulnerabilitat. Mantenir-se a l'esgraó més baix de l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana durant tot el període (barris en gris fosc) informa de la incapacitat d'alguns barris metropolitans per reeixir problemàtiques socials multidimensionals. La probabilitat de romandre en el nivell de màxima vulnerabilitat minva amb el pas del temps, tal com s'ha mostrat anteriorment, essent del 53,8% (21 barris) al període 1991-2001,¹⁰ 64% (25) en la dècada posterior i del 43,6% (17) durant tot el període. D'especial rellevància és l'existència d'un terç dels barris d'aquest decil (13 en total) que no progressen en cap moment del període (mapes 2.4, 2.5 i 2.6). Per nivell de vulnerabilitat més elevat al 2011, els 13 barris que han mantingut l'estatus de barris més vulnerables són: Can Peguera (Barcelona), la Marina del Prat Vermell (Barcelona), el Raval (Barcelona), Sant Roc (Badalona), la Mina (Sant Adrià de Besòs), el Remei (Badalona), la Trinitat Nova (Barcelona), el Raval (Santa Coloma de Gramenet), la Pubilla Cases (l'Hospitalet de Llobregat), la Barceloneta

¹⁰ La xifra varia respecte a la mostrada en la figura 2.2 en ampliar-ser el decil de 1991 en un barri fins arribar als 39 de 2001 i 2011 amb l'objectiu de poder comparar els resultats obtinguts per al primer decil dels tres anys considerats.

(Barcelona), Baró de Viver (Barcelona), la Salut (Badalona), Pomar (Badalona). Com es pot veure, l'eix Besòs s'erigeix en l'espai amb major grau d'estabilitat amb 9 barris (23%) que no aconsegueixen progressar en l'escala jeràrquica de la vulnerabilitat. A la taula 2.5 també es pot veure com hi ha un nombre important de barris (en gris més clar), que es mantenen al decil més vulnerable en almenys dos anys. Tenint com a referència l'any 1991, un 31% (12) dels barris que integraven aquest decil, també hi eren en algun dels anys posteriors. Aquest percentatge s'incrementa fins al 54% al 2001, amb 20 barris que havien estat també en aquest decil al 1991 o al 2011. L'any 2011 un 43,6% (17) dels barris de màxima vulnerabilitat també hi eren en aquest decil al 2001 o al 1991.

Aquests barris i els que tan sols estan presents al decil en un dels anys del període (caselles sense color) ens informen dels processos d'empitjorament en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat que acaben per degradar els barris fins al primer decil, però també dels processos de millora que els permeten escapar de la màxima vulnerabilitat. Pel que fa a la degradació, la probabilitat de caure fins al màxim nivell de vulnerabilitat augmenta amb el temps. Mentre que per al període 1991-2001, el percentatge de barris degradats al primer decil era del 46% (18), en el període transcorregut entre 2001 i 2011 va ser del 33,3% (13) i en els vint anys transcorreguts entre 1991 i 2011 la degradació fins al primer decil ha afectat al 56,4% (22) dels barris metropolitans.

Un altre aspecte rellevant dels processos de degradació són les trajectòries que poden seguir els barris (mapes 2.4, 2.5 i 2.6). Els processos de davallada són diversos. Amb l'objectiu de simplificar-los els classificarem en dos tipus. Els barris poden experimentar un empitjorament de la seva posició relativa en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana de manera continua que els faci arribar definitivament al primer decil, o poden viure una inicial millora entre 1991 i 2001, per després caure al primer decil. Al rànquing de 2011 es pot veure que hi ha una elevada probabilitat d'experimentar un descens progressiu en l'estatus de la vulnerabilitat que faci caure els barris de decils superiors al decil inferior. El 53,8% (21) dels barris més vulnerables han experimentat aquest procés de degradació. Per nivell de vulnerabilitat al 2011, aquests barris són: Safaretjos (Badalona), Font Santa (Sant Joan Despí), la Trinitat Vella (Barcelona), la Florida (l'Hospitalet de Llobregat), Verdun (Barcelona), Congrés (Badalona), les Planes (l'Hospitalet de Llobregat), les Roquetes (Barcelona), el Besòs i el Maresme (Barcelona), Font Llargarut (Sant Vicenç dels Horts), el Turó de la Peira (Barcelona), la Torrassa (l'Hospitalet de Llobregat), Collblanc (l'Hospitalet de Llobregat), Artigas (Badalona), Manresa (Badalona), Can Vidalet (Esplugues de Llobregat), les Planes (Sant Joan Despí), el Besòs (Sant Adrià de Besòs), la Guàrdia (Sant Vicenç dels Horts), Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera (Barcelona) i Can Serra (l'Hospitalet de Llobregat). L'altra possibilitat de degradació per la qual els barris experimenten una millora en la seva posició relativa per després caure al nivell de màxima vulnerabilitat és menys probable i ha afectat al 12,8% (5) dels barris més vulnerables: la Ribera (Montcada i Reixac), Fondo (Santa Coloma de Gramenet), Sector Centre-Oest (Gavà), Santa Rosa (Santa Coloma de Gramenet) i Sistrells (Badalona).

En una situació oposada trobem els processos de millora socio-residencial protagonitzats pels barris que han prosperat en la metròpoli i han aconseguit abandonar les posicions més relegades en el contínuum de la vulnerabilitat urbana (mapes 2.4, 2.5 i 2.6). A l'igual que passa amb el procés de degradació, els processos de millora en l'estatus de la vulnerabilitat és més probable en períodes de temps llargs. Així, la probabilitat de sortir del nivell màxim de vulnerabilitat és major en el període 1991-2011, que en els dos períodes intermedis 1991-2001 i 2001-2011. Per a la primera dècada, el percentatge de barris que aconsegueixen sortir del primer decil és del 46% (18); per al període 2001-2011 la probabilitat d'escapament baixa fins al 33,3% (13); i finalment, per als vint anys del període global s'eleva al 56,4% (22).

Les trajectòries seguides pels barris tornen a ser diverses si ens fixem en l'alleugeriment de la vulnerabilitat, tot i que els barris que progressen en l'estructura jeràrquica en el període 1991-2011 (56,4%, 22 barris) ho fan sense experimentar un retrocés a l'estatus més baix. Per nivell de vulnerabilitat al 1991, aquests barris són: Vallbona (Barcelona), Torre Baró (Barcelona), Sector Oest (Gavà), Sant Cosme (el Prat de Llobregat), Font Santa-Fatjo (Cornellà de Llobregat), Sector Nord (Gavà), les Colomeres (Gavà), Camps Blancs (Sant Boi de Llobregat), la Verneda (Sant Adrià de Besòs), el Gornal (l'Hospitalet de Llobregat), la Catalana (Sant Adrià de Besòs), Can Franquesa (Santa Coloma de Gramenet), Riera Alta (Santa Coloma de Gramenet), les Planes (Sant Cugat del Vallès), la Pau (Badalona), Sant Josep (Sant Vicenç dels Horts), Lloreda (Badalona), Bonavista (Badalona), Pinetons (Ripollet), Oliveres (Santa Coloma de Gramenet), Vista Alegre (Castelldefels), Can Sellarès (Viladecans). Per contra, hi ha un 7,7% (3) dels barris que tornen a caure fins al primer decil al 2011 després de progressar un decil en la dècada 1991-2001. Es tracta dels barris de Fondo (Santa Coloma de Gramenet), Santa Rosa (Santa Coloma de Gramenet) i Sistrells (Badalona).

Els barris metropolitans tenen una doble naturalesa dinàmica i estàtica. Els barris no són espais socials i urbans invariables. L'anàlisi de la vulnerabilitat urbana als barris de l'àrea metropolitana de Barcelona que aquí es presenta ha mostrat aquesta vessant dinàmica. Aquesta doble naturalesa s'observa primer en una escala territorial en la que es complementen tres patrons: pervivència dels eixos de vulnerabilitat urbana, desplaçament i concentració. De la lectura dels mapes de la vulnerabilitat urbana es pot concloure la resistència de tres nuclis fonamentals on s'aplega les problemàtiques: el casc antic de Barcelona, i els eixos Besòs i Llobregat. Aquesta imatge general que sembla impertorbable no amaga un dinamisme de la vulnerabilitat que la fa desplaçar-se i concentrar-se alhora. Desplaçament cap a determinats indrets metropolitans localitzats a l'eix Besòs, sobretot, i l'eix Llobregat que han tendit a configurar grans àrees transmunicipals de concentració de vulnerabilitat. L'eix Besòs ha estat marcada per una elevada vulnerabilitat des del començament del període estudiat, vulnerabilitat en la que conflueix un alt nivell de persistència de molts barris en el primer decil, però també per un intens dinamisme intern definit per la transició de barris pel contínuum de la vulnerabilitat urbana en sentit ascendent (millora) o descendent (degradació). L'eix Llobregat, en canvi, ha guanyat en protagonisme de manera progressiva des de l'any 1991 a partir de la degradació d'un nombre creixent de barris, comptant amb un nivell de persistència de la vulnerabilitat molt més baix que el registrat al Besòs.

Però el canvi es produeix sobretot a escala individual. Les transformacions socials, demogràfiques i residencials i urbanístiques en són el millor exemple. S'ha produït una millora de les condicions de vida i una ampliació del dret a la ciutat que ha estat especialment beneficiós per als barris més vulnerables. Aquests canvis interns experimentats, no obstant, no oculten una realitat més decebedora en termes de desigualtat urbana. Les anàlisis aquí presentades mostren com els barris més vulnerables continuen allunyats de la resta de barris metropolitans. Els indicadors de vulnerabilitat mantenen pitjors registres en aquests barris i les distàncies persisteixen o s'incrementen respecte a la mitjana metropolitana o els barris menys vulnerables. L'anàlisi de l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana reforça aquesta idea de la pervivència de la desigualtat. Els extrems de l'estructura són poc proclius al canvi mentre que la mobilitat es concentra en els barris que s'hi situen al mig. Fins i tot es pot parlar d'una realitat que defineix la vulnerabilitat crònica en el cas de tretze barris, la majoria de *l'eix Besòs*, que no escapen de la màxima vulnerabilitat.

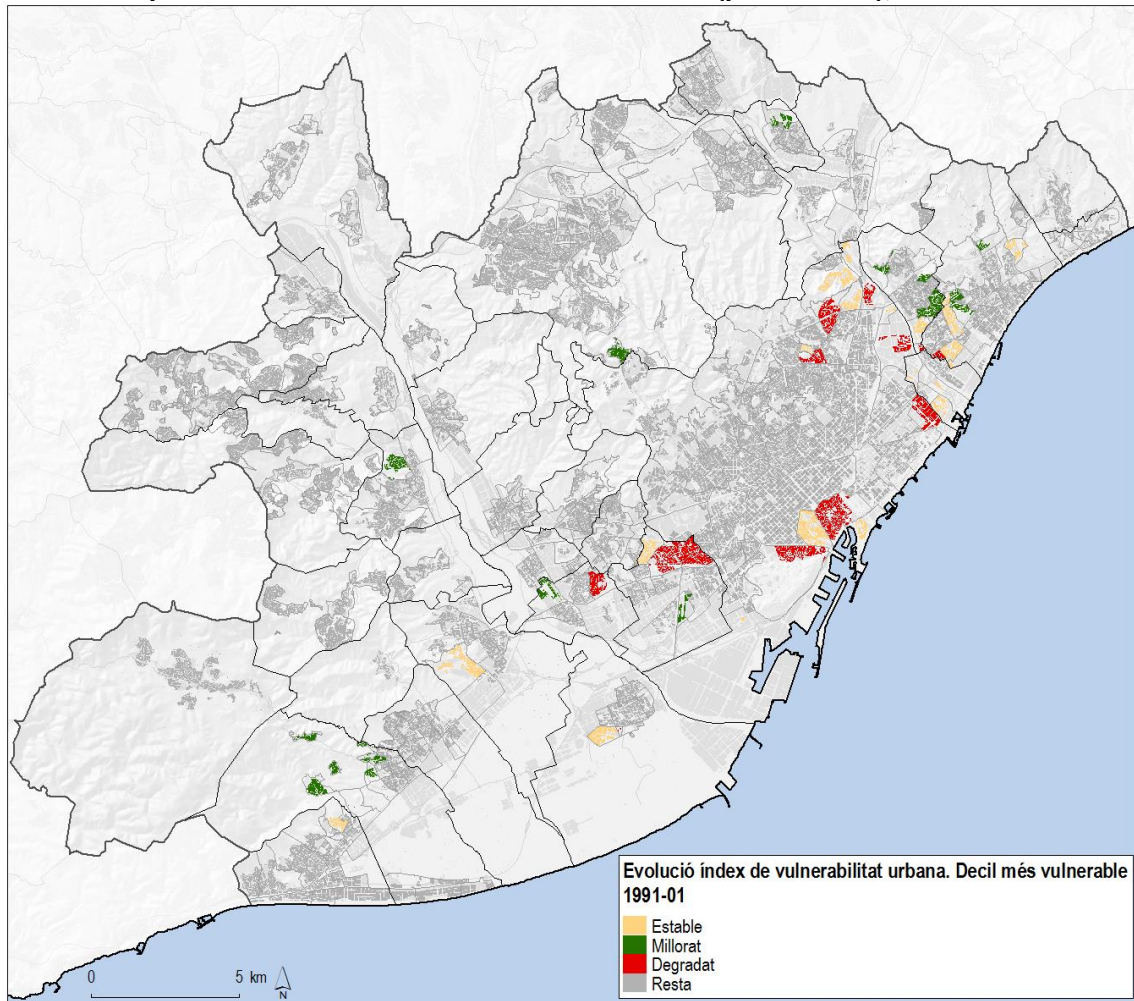
La vulnerabilitat extrema persistent ens posa en la pista de l'existència de barris que funcionen com a espais metropolitans de concentració de problemàtiques socials i urbanes. Partint de situacions de desfavoriment integral des de la seva creació, com és el cas de molts barris perifèrics de *l'eix Besòs* i *Llobregat*, les polítiques públiques desenvolupades en les últimes dècades han tingut efectes limitats. La millora de les condicions de vida en aquests barris és un fet inqüestionable. Ara hi resideix població més formada i amb nivells de qualificació professional superiors, els habitatges presenten millors condicions d'habitabilitat, la dotació de serveis i equipaments públics ha millorat i s'han creat espais públics i verds per afavorir la vida comunitària i millorar la qualitat de vida. Però quan aquests barris es posen en relació a la resta de barris de la metròpoli, les seves característiques socials i físiques els continuen estigmatitzant com a espais no desitjats, com a espais on no s'hi anirà a viure o s'abandonaran si es té la possibilitat. Mentre totes aquestes polítiques s'han desenvolupat en aquests barris, la resta de la metròpoli no s'ha aturat, ha continuat creixent i desenvolupant-se. La transformació dels barris metropolitans producte de la renovació del parc residencial per la via de la construcció o la rehabilitació, les intervencions urbanístiques o el desplaçament de classes socials amb major capital econòmic i cultural no sols tenen efectes sobre ells mateixos, sinó que des d'una perspectiva relativa també incideixen sobre la resta de barris en particular i l'estructura jeràrquica en general. El principal efecte de la millora generalitzada dels barris metropolitans és redibuixar una estructura barrial que apuntala la posició desfavorable que tenen els que se situen a la cua de l'estructura jeràrquica urbana. A més, cal afegir que el fet de tractar-se d'espais que concentren recurrentment població vulnerable pot fer que les millores residencials i urbanes aconseguides a través d'operacions urbanístiques de diferent dimensió acabin per tenir una perdurabilitat limitada degut a diferents factors, com ara els limitats recursos econòmics o la cultura residencial i urbana de la població resident. Això ens situa en un cercle viciós de constant desfavoriment que es retroalimenta.

Taula 2.5. Rànquing dels barris més vulnerables segons l'índex de vulnerabilitat (primer decil) al 1991, 2001 i 2011 i posicions que ocupaven al 1991, 2001 i al 2001, respectivament

Rànquing dels barris més vulnerables segons l'índex de vulnerabilitat (decil més vulnerable) al 1991			Rànquing dels barris més vulnerables segons l'índex de vulnerabilitat (decil més vulnerable) al 2001			Rànquing dels barris més vulnerables segons l'índex de vulnerabilitat (decil més vulnerable) al 2011		
Nom	Rànquing 2001	Rànquing 2011	Nom	Rànquing 1991	Rànquing 2011	Nom	Rànquing 2001	Rànquing 1991
Vallbona (Barcelona)	17	283	Sant Roc (Badalona)	5	6	Can Peguera (Barcelona)	6	22
la Marina del Prat Vermell (Barcelona)	7	3	el Raval (Barcelona)	28	5	Safaretjos (Santa Coloma de Gramenet)	10	51
Baró de Viver (Barcelona)	16	19	la Mina (Sant Adrià de Besòs)	4	7	la Marina del Prat Vermell (Barcelona)	7	2
la Mina (Sant Adrià de Besòs)	3	7	la Barceloneta (Barcelona)	21	15	la Ribera (Montcada i Reixac)	81	45
Sant Roc (Badalona)	1	6	la Trinitat Nova (Barcelona)	13	9	el Raval (Barcelona)	2	28
Torre Baró (Barcelona)	18	86	Can Peguera (Barcelona)	22	1	Sant Roc (Badalona)	1	5
Sector Oest (Gavà)	43	203	la Marina del Prat Vermell (Barcelona)	2	3	la Mina (Sant Adrià de Besòs)	3	4
Sant Cosme (Prat de Llobregat, el)	9	48	la Verneda (Sant Adrià de Besòs)	15	162	el Remei (Badalona)	38	24
Fontsanta-Fatjo (Cornellà de Llobregat)	118	268	Sant Cosme (Prat de Llobregat, el)	8	48	la Trinitat Nova (Barcelona)	5	13
Sector Nord (Gavà)	47	123	Safaretjos (Santa Coloma de Gramenet)	51	2	el Raval (Santa Coloma de Gramenet)	23	23
les Colomeres (Gavà)	64	248	Camps Blancs (Sant Boi de Llobregat)	12	63	la Pubilla Cases (Hospitalet de Llobregat, l')	15	36
Camps Blancs (Sant Boi de Llobregat)	11	63	la Catalana (Sant Adrià de Besòs)	17	74	Fontsanta (Sant Joan Despí)	57	43
la Trinitat Nova (Barcelona)	5	9	Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera (Barcelona)	80	38	la Trinitat Vella (Barcelona)	37	58
Pomar (Badalona)	33	30	el Barri Gòtic (Barcelona)	135	122	la Florida (Hospitalet de Llobregat, l')	24	63
la Verneda (Sant Adrià de Besòs)	8	162	la Pubilla Cases (Hospitalet de Llobregat, l')	36	11	la Barceloneta (Barcelona)	4	21
el Gornal (Hospitalet de Llobregat, l')	41	198	Baró de Viver (Barcelona)	3	19	Verdun (Barcelona)	27	71
la Catalana (Sant Adrià de Besòs)	12	74	Vallbona (Barcelona)	1	283	Congrés (Badalona)	39	97
Can Franquesa (Santa Coloma de Gramenet)	68	46	Torre Baró (Barcelona)	6	86	les Planes (Hospitalet de Llobregat, l')	19	49
Riera Alta (Santa Coloma de Gramenet)	80	43	les Planes (Hospitalet de Llobregat, l')	49	18	Baró de Viver (Barcelona)	16	3
les Planes (Sant Cugat del Vallès)	108	84	la Torrassa (Hospitalet de Llobregat, l')	61	28	les Roquetes (Barcelona)	30	48
la Barceloneta (Barcelona)	4	15	el Poble Sec (Barcelona)	137	49	la Salut (Badalona)	35	30
Can Peguera (Barcelona)	6	1	la Pau (Badalona)	25	83	Fondo (Santa Coloma de Gramenet)	49	27
el Raval (Santa Coloma de Gramenet)	23	10	el Raval (Santa Coloma de Gramenet)	23	10	el Besòs i el Maresme (Barcelona)	28	66
el Remei (Badalona)	38	8	la Florida (Hospitalet de Llobregat, l')	63	14	Font Llargarut (Sant Vicenç dels Horts)	71	103
la Pau (Badalona)	22	83	el Turó de la Peira (Barcelona)	157	25	el Turó de la Peira (Barcelona)	25	157
Sant Josep (Sant Vicenç dels Horts)	97	42	Collblanc (Hospitalet de Llobregat, l')	90	29	Sector Centre-Oest (Gavà)	135	31
Fondo (Santa Coloma de Gramenet)	49	22	Verdun (Barcelona)	71	16	Santa Rosa (Santa Coloma de Gramenet)	56	32
el Raval (Barcelona)	2	5	el Besòs i el Maresme (Barcelona)	66	23	la Torrassa (Hospitalet de Llobregat, l')	20	61
Lloreda (Badalona)	46	61	el Bon Pastor (Barcelona)	54	53	Collblanc (Hospitalet de Llobregat, l')	26	90
la Salut (Badalona)	35	21	les Roquetes (Barcelona)	48	20	Pomar (Badalona)	33	14
Sector Centre-Oest (Gavà)	135	26	Artigas (Badalona)	94	31	Artigas (Badalona)	31	94
Santa Rosa (Santa Coloma de Gramenet)	56	27	Sant Ildefons (Cornellà de Llobregat)	41	47	Manresa (Badalona)	154	131
Bonavista (Badalona)	77	179	Pomar (Badalona)	14	30	Can Vidalet (Esplugues de Llobregat)	48	83
Pinetons (Ripollet)	263	312	la Granja (Prat de Llobregat, el)	101	182	les Planes (Sant Joan Despí)	55	69
Sistrells (Badalona)	51	36	la Salut (Badalona)	30	21	el Besòs (Sant Adrià de Besòs)	70	104
la Pubilla Cases (Hospitalet de Llobregat, l')	15	11	Vista Alegre (Castelldefels)	38	99	Sistrells (Badalona)	51	35
Oliveres (Santa Coloma de Gramenet)	101	109	la Trinitat Vella (Barcelona)	58	13	la Guàrdia (Sant Vicenç dels Horts)	75	62
Vista Alegre (Castelldefels)	36	99	el Remei (Badalona)	24	8	Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera (Barcelona)	13	80
Can Sellarès (Viladecans)	58	124	Congrés (Badalona)	97	17	Can Serra (Hospitalet de Llobregat, l')	93	136

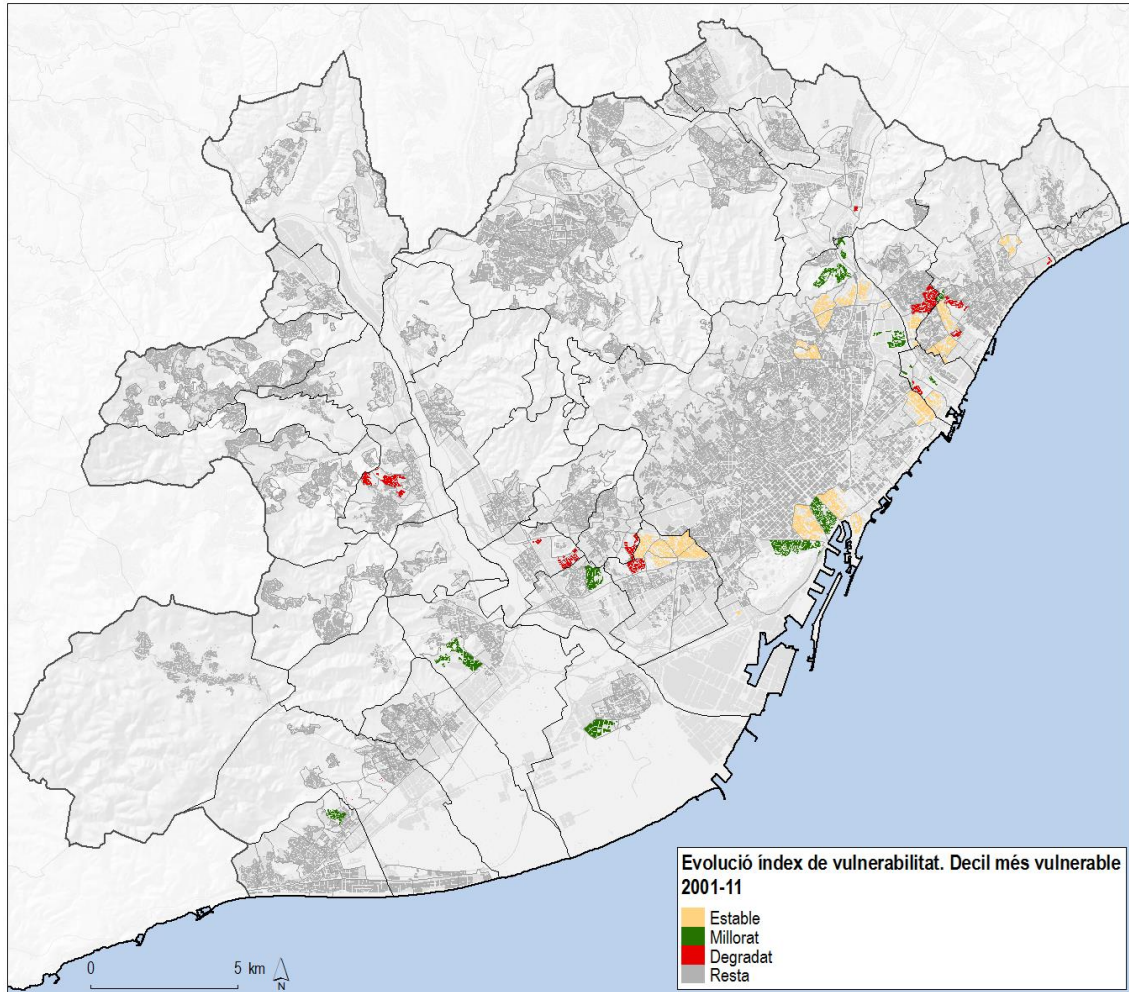
Font: Cens de Població i Habitatges, 1991, 2001 i 2011.

Mapa 2.4. Evolució dels barris més vulnerables (primer decil), 1991-2001

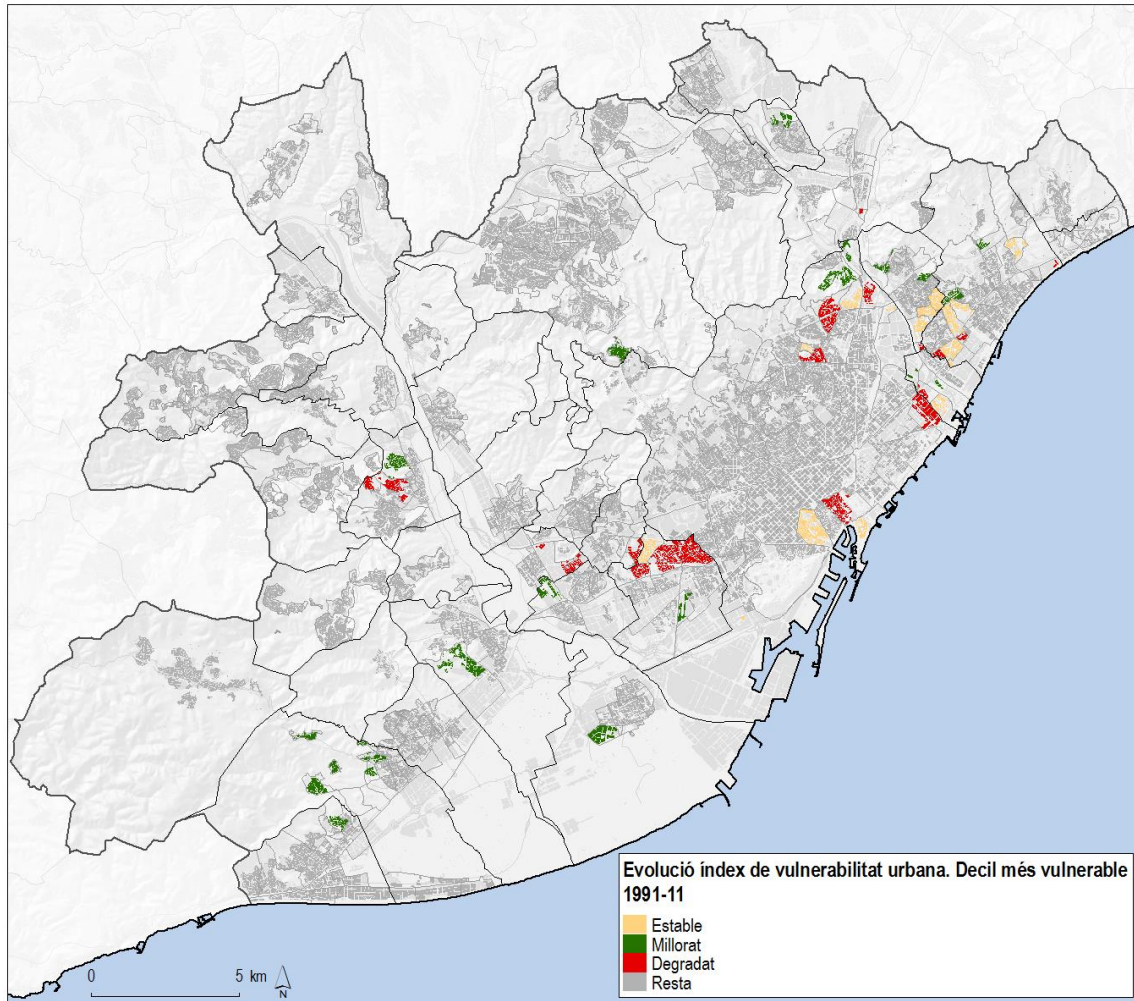
Font: INE, *Cens de Població i Habitatge* 2001 i 2011.

Mapa 2.5. Evolució dels barris més vulnerables (primer decil), 2001-2011

Font: INE, *Cens de Població i Habitatge* 2001 i 2011.

Mapa 2.6. Evolució dels barris més vulnerables (primer decil), 1991-2011

Font: INE, *Cens de Població i Habitatge* 2001 i 2011.

3. LA INNOVACIÓ SOCIAL I POLÍTICA AL TERRITORI

Per a analitzar l'innovació social i política al territori metropolità s'han creat diversos instruments. En primer lloc, per tal d'identificar i analitzar la distribució territorial de les pràctiques d'innovació social s'ha creat el Mapa de la Innovació Social a l'àrea metropolitana de Barcelona. En segon lloc, per a poder identificar les polítiques innovadores s'ha confeccionat el Catàleg d'Innovació Política, el qual recull per temàtiques diverses polítiques municipals. En tercer lloc, per poder conèixer quins són els factors explicatius de l'emergència de les pràctiques socialment innovadores i de les polítiques d'innovació política, així com les pautes de relació entre pràctiques socials i institucions públiques s'han seleccionat vuit municipis on s'han entrevistat 34 persones en profunditat. Així, s'han recollit les percepcions de perfils coms tècnics municipals, càrrecs electes i persones vinculades a pràctiques ciutadanes socialment innovadores. L'aplicació d'aquesta metodologia no es deu a la voluntat de realitzar vuit estudis de cas de forma aprofundida, sinó de realitzar una anàlisi comparativa per tal d'extreure algunes reflexions que poguessin extrapolarse al conjunt de l'àmbit metropolità.

Seguidament, en el primer apartat s'exposa com s'han construït els dos instruments d'anàlisi, en el tercer s'explica en detall el treball realitzat amb les entrevistes i, a partir del tercer es presenten els principals resultats obtinguts.

3.1. Operacionalització i anàlisi descriptiva de la innovació pública al territori

En aquest estudi s'han identificat les experiències d'innovació social en el Mapa de la Innovació Social a l'Àrea Metropolitana de Barcelona, mentre que les iniciatives d'innovació política s'han recollit en el Catàleg de la Innovació Política. En ambdós casos totes les pràctiques identificades s'han agrupat en tres grans eixos temàtics, els quals es despleguen en 6 grans categories (Taula 3.1).

L'eix temàtic *Dret a la ciutat* recull aquelles pràctiques que estan orientades a qüestions territorials, ja siguin entorn de l'habitatge, la reapropriació ciutadana d'espais urbans o la producció i el subministrament energètic i de telecomunicacions. L'eix *Economies del bé comú* agrupa les pràctiques que es centren en temàtiques com el treball, les finances, el consum i l'alimentació. Finalment, l'eix *Convivència, cura i diversitat* recull les pràctiques orientades a qüestions socials, tals com l'educació, la cultura, la criança i la salut. A més, en el cas del Catàleg d'Innovació política s'ha inclòs una setena categoria que fa referència a polítiques amb un marcat caràcter transversal.

Taula 3.1. Eixos i categories de les pràctiques identificades

Eix temàtic	Categoria
Dret a la ciutat	Habitatge
	Medi Ambient, Territori i Energia
Economies del bé comú	Economia i consum
	Treball
Convivència, cura i diversitat	Educació, Cultura i Lleure
	Cures, Salut i Autonomies

Font: Elaboració pròpia.

A dins de cadascuna de les categories, s'han identificat unes subcategories específiques pel què fa a les iniciatives socialment innovadores i unes altres subcategories concretes per a polítiques innovadores. Seguidament es presenten, en un primer bloc, quin tipus de pràctiques d'innovació social s'han recollit, i com s'ha construït el Mapa de la Innovació Social de l'AMB, i en un segon bloc, quines són les polítiques innovadores identificades en el Catàleg de la Innovació Política de l'AMB i com s'ha elaborat.

3.1.1. La confecció del mapa de la innovació social

El Mapa de la Innovació Social centra la seva mirada en un conjunt d'experiències que es consideren exemplars d'allò que s'anomena la innovació social. Aquestes experiències tenen en comú un seguit de trets característics que permeten acotar una mica més el significat que s'atribueix a la innovació social. Així, doncs, el Mapa fixa la seva atenció en pràctiques socials que:

- Busquen satisfer necessitats col·lectives de signe divers (accés a espais d'ús comunitari, consum de productes ecològics, accés i gestió ciutadana de les telecomunicacions, accés a crèdit, etc.).
- Es basen en la cooperació horitzontal entre persones com a forma de satisfacció de necessitats compartides.
- Tenen una vocació empoderadora, en el sentit que volen reforçar les capacitats d'actuació social autònoma.
- Propugnen i posen en pràctica alternatives als models dominants de consum, de producció, i/o de relació entre les persones i el seu entorn social i territorial.

Així doncs, les pràctiques analitzades són iniciatives que emergeixen des d'un col·lectiu social, tot i que posteriorment l'administració pot donar-los-hi recolzament, finançament, o establir-hi acords de col·laboració.

El ventall de pràctiques socialment innovadores identificades és força ampli. En funció dels objectius als quals responen, se'n poden distingir dos tipus. D'una banda, existeixen aquelles iniciatives que estan directament orientades a fomentar un model alternatiu en aspectes bàsics del sistema socioeconòmic com són el consum alimentari, l'accés a l'habitatge, l'ús i la gestió dels espais públics, el consum energètic, el treball o la cura i l'educació. D'altra banda, s'identifiquen aquelles iniciatives que tenen per objectiu principal combatre els impactes de la crisi i, alhora, defensar drets socials bàsics tals com l'habitatge, l'alimentació, el treball o l'educació, davant dels efectes de la crisi i de les polítiques d'austeritat (Taula 3.2). Així, per cadascuna de les categories, es distingeixen aquests dos objectius, cadascun dels quals recull diverses subcategories. D'aquesta manera, per exemple, en el camp de l'habitatge, les cooperatives d'habitatges i els projectes de masoveria urbana són iniciatives que s'orienten a potenciar un model socioeconòmic alternatiu, mentre que les associacions d'intermediació i les assemblees del moviment antidesnonament són les pràctiques identificades que treballen per combatre els efectes de la crisi i per defensar drets socials bàsics.

Taula 3.2. Categories i pràctiques d'innovació social

Eix temàtic	Categoria	Objectiu	Subcategoria
Dret a la ciutat	Habitatge	Model alternatiu	Cooperatives d'habitatges Masoveria urbana
		Combat contra la crisi i defensa de drets	Associacions d'intermediació Moviments antidesnonament
	Medi Ambient, Territori i Energia	Model alternatiu	Espais autogestionats Horts urbans comunitaris Telefonia alternativa Energia alternativa Xarxes telemàtiques ciutadanes
		Combat contra la crisi i defensa de drets	Moviments per la remunicipalització de l'aigua Assemblees per la pobresa energètica
Economies del bé comú	Economia i consum	Model alternatiu	Mercats d'intercanvi Xarxes d'intercanvi de coneixements Bancs del temps Monedes socials Finances socials Grups de consum
		Combat contra la crisi i defensa de drets	Alimentació solidària
	Treball	Model alternatiu	Cooperatives de segon grau
		Combat contra la crisi i defensa de drets	Assemblees d'aturats Nous sindicalismes
Convivència, cura i diversitat	Educació, Cultura i Lleure	Model alternatiu	Cooperatives d'ensenyament Moviment cultura lliure Art comunitari Menjadors escolars ecològics
		Combat contra la crisi i defensa de drets	Mestres solidaris
	Cures, salut i autonomies	Model alternatiu	Grups de criança Salut alternativa
		Combat contra la crisi i defensa de drets	Grups d'ajuda mútua

Font: Elaboració pròpia.

L'elaboració del Mapa de la Innovació Social a l'AMB ha partit de diverses fonts principals d'informació¹¹:

- Cartografies ja existents de modalitats concretes d'innovació social. S'han recollit dades georeferenciades ja ordenades i sistematitzades de cartografies anteriors com "Els bancs del temps i la moneda social a Espanya" i el "Mapa dels horts urbans de Barcelona", entre d'altres.

¹¹ La construcció del Mapa de la Innovació social de l'Àrea Metropolitana de Barcelona no ha partit de zero, sinó que és hereu del Mapa de la Innovació Social a Catalunya, elaborat en el marc de la recerca Barris i Crisi, desenvolupada per l'IGOP-UAB entre 2013 i 2015 amb l'ajut del programa RecerCaixa. Si bé s'ha utilitzat la base de dades d'aquell mapa pel que fa a pràctiques com els bancs de temps, assemblees del moviment antidesnonament, finances socials, espais autogestionats, horts urbans, cooperatives de consum, grups locals de Som Energia i grups locals de Guifi-net, en el Mapa de la Innovació Social de l'AMB s'ha ampliat significativament el nombre de tipologies de pràctiques socialment innovadores. Alhora també s'ha dut a terme una actualització de la base de dades de les pràctiques que havien estat identificades anteriorment. El Mapa del Innovació Social de Catalunya pot ser consultat en detall a <http://barrisinnovacio.net/mapa>

- Dades online. S'han recollit les dades proporcionades per algunes plataformes socials com La Plataforma d'Afectats per l'Hipoteca, la cooperativa d'energia renovable Som Energia, la cooperativa de serveis financers Coop57 i Guifi.net, una infraestructura de xarxa oberta, lliure i neutral composta en la seva majoria per xarxes comunitàries de telecomunicacions sense fils.
- Cerca online per paraules clau. S'han estipulat diverses paraules clau per a cadascuna de les subcategories i s'han buscat a través dels motors de cerca per internet.

Totes les dades extretes d'aquestes fonts d'informació han sigut emmagatzemades en una base de dades online, a partir d'una sèrie de criteris d'inclusió i geolocalització:

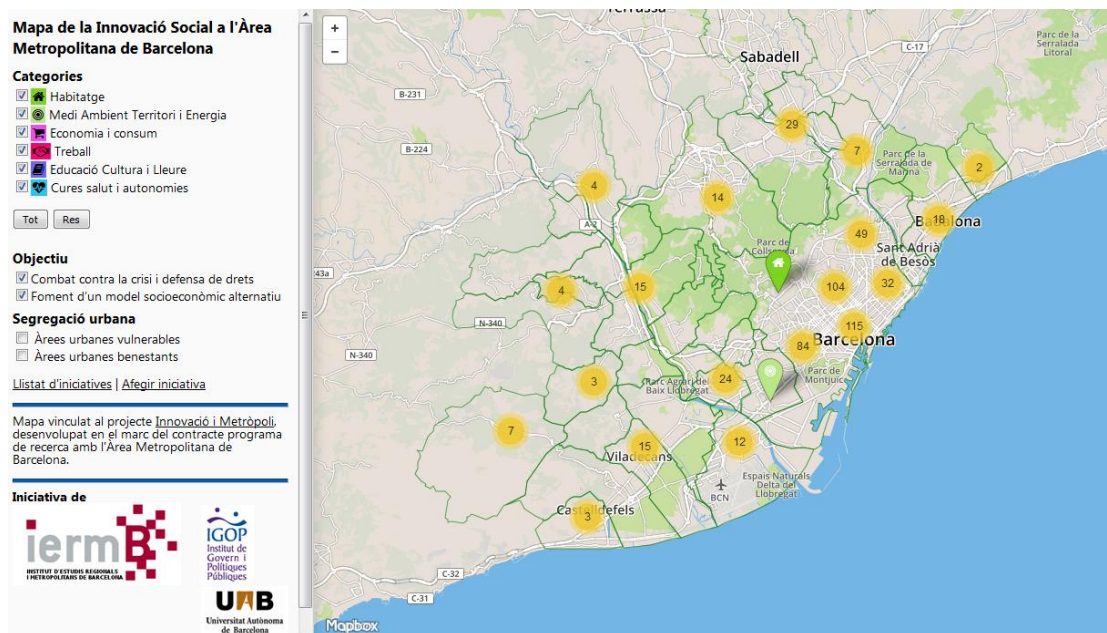
- Localització de les pràctiques en un punt en el territori. Sempre que s'ha pogut, coincideix amb la seu del col·lectiu o el lloc on tendeixen a desenvolupar les seves activitats. En el cas dels col·lectius que no tenen seu, s'indica el lloc on han ubicat les seves darreres activitats. En el cas de les pràctiques que es produeixen a través d'internet, com per exemple alguns mercats d'intercanvi, es geolocalitzen a la plaça del municipi.
- Es recullen iniciatives que en el seu portal web mostrin activitat almenys fins l'any 2013. Aquelles que no tenen activitat des d'aquesta data, no s'han incorporat a la base de dades¹².
- Es cartografien col·lectius. Per tant, aquelles iniciatives que tinguin diferents projectes que produeixin diferents col·lectius s'identifiquen tots¹³.
- S'ha renunciat a analitzar l'abast territorial d'aquestes pràctiques, de manera que no s'ha tingut en consideració el seu àmbit d'actuació. Si bé en la fitxa descriptiva en algun cas s'indica, no és un element que s'hagi recollit a la base de dades ja que no és una informació que les iniciatives proporcionin en els seus portals web.

La visualització de la base de dades està disponible a través d'una cartografia de software obert (Mapbox). S'han utilitzat eines de *cloud mapping* que permeten l'observació de la densitat espacial de cadascuna d'aquestes categories, així com informació més específica de cada pràctica (utilitzant el *zoom* del mapa) (Figura 3.1).

¹² L'establiment de data límit al 2013 es deu a que fou quan es va crear la base de dades del Mapa de la Innovació Social a Catalunya, de manera que les experiències que no mostren més activitat es poden considerar extingides.

¹³ Per exemple, en el cas de les cooperatives d'habitatge s'identifiquen tant Sostre Cívic com les seves quatre iniciatives, perquè cadascun d'elles produeix nous col·lectius.

Figura 3.1. Mapa de la Innovació Social a l'Àrea Metropolitana de Barcelona

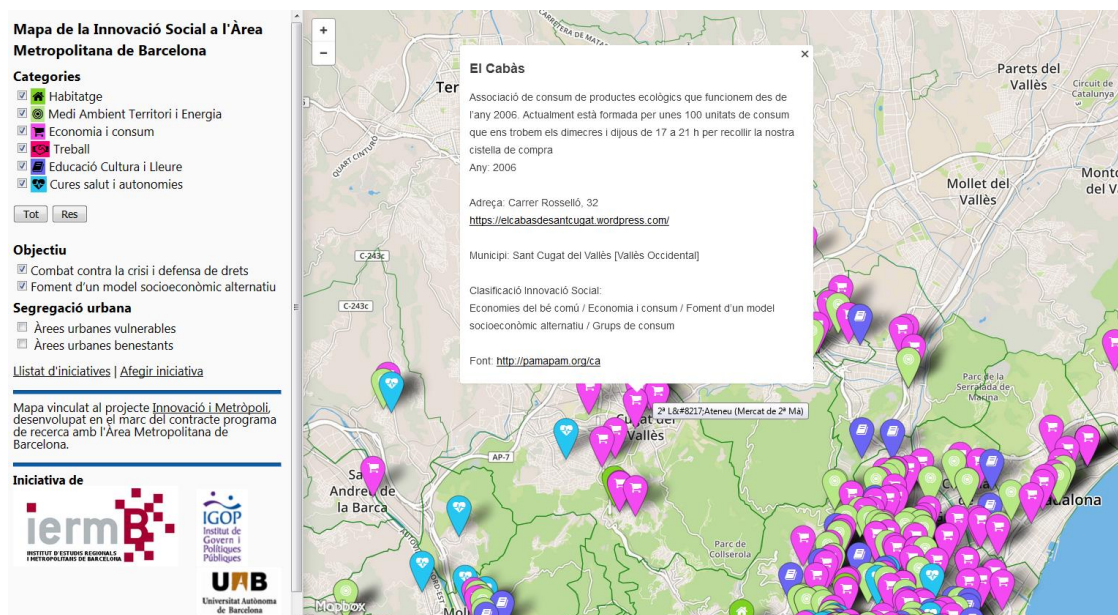

Font: Elaboració pròpia, consultables a <http://barrisinnovacio.net/mapa-innovacio-social-amb/> .

El Mapa de la Innovació Social també permet, d'una banda, visualitzar de forma selectiva les pràctiques, ja sigui seleccionant les categories, subcategories o objectius i, de l'altra, analitzar les pautes de distribució territorial.

Tot partint de les informacions proporcionades per les mateixes experiències en les seves respectives pàgines a Internet i de les altres fonts d'informació, per a cada una de les iniciatives identificades, el Mapa de la Innovació Social a l'AMB proporciona una breu descripció de l'experiència (localització, portal web, font i la classificació de categoria i subcategoria) (Figura 3.2).

Figura 3.2. Fitxes descriptiva de les pràctiques innovadores

Font: Elaboració pròpia, consultables a <http://barrisinnovacio.net/mapa-innovacio-social-amb/> .

En els següents dos apartats s'exposa com s'ha operacionalitzat el concepte d'Innovació política, i quin tipus de plans i programes hem incorporat al Catàleg d'Innovació Política de l'Àrea Metropolitana de Barcelona i com s'ha construït.

3.1.2. L'elaboració del Catàleg d'innovació política

El Catàleg de la Innovació Política inclou aquelles iniciatives que suposen un canvi en l'agenda, en les polítiques i/o en el com es produeixen. Són polítiques que es caracteritzen per diversos factors:

- Donen resposta a una temàtica emergent, situant un tema de forma central a l'agenda política.
- Mostren un replantejament de la forma d'enfocar els problemes, amb una voluntat més integral (multidimensional).
- Mostren canvis en la forma d'operacionalitzar les polítiques, apostant per la participació ciutadana en el disseny i l'execució de les polítiques.
- Solen promoure el treball en xarxa i col·laboratiu, sense invisibilitzar el conflicte, i requereixen d'innovació institucional (major transversalitat).

Si bé són iniciatives promogudes des de l'administració, a vegades responen a demandes que estaven cobertes per a pràctiques d'innovació social. Si bé poden comptar amb la col·laboració d'entitats ciutadanes, la responsabilitat del projecte és de l'administració local.

Per cadascuna de les sis categories establertes s'han identificat diverses polítiques innovadores, ja siguin plans, programes o accions més específiques (Taula 3.3). A diferència de les pràctiques d'innovació social, s'ha incorporat una setena categoria on es recullen aquells programes i plans de caràcter transversal, que incorporen accions que podrien ser assignades en categories diverses.

Taula 3.3. Categories i pràctiques d'innovació política

Eix temàtic	Categoria	Subcategoria
El dret a la ciutat	Habitatge	Programes de foment de nous models de tinença d'habitatge Polítiques enfront els desnonaments Mobilització d'habitatges buits
	Medi Ambient, Territori i Energia	Gestió ciutadana d'equipaments Programes de gestió de buits urbans Xarxes municipals d'horts urbans i bancs de terres Iniciatives d'estalvi energètic Foment de la mobilitat compartida Remunicipalització de serveis i equipaments Accions enfront la pobresa energètica
Economies del bé comú	Economia i consum	Moneda local Rendes d'inserció Contractació amb clàusules socials i ambientals Compra pública amb criteris ecològics Dinamització de locals comercials buits
	Treball	Incubadores d'emprenedors Foment del cooperativisme Plans de foment de l'ocupació
Convivència, cura i diversitat	Educació, Cultura i Lleure	Plans educatius d'entorn Laboratoris digitals Camins escolars Patis oberts
	Cures, Salut i Autonomies	Programes de foment de la intergeneracionalitat Espais familiars municipals Projectes de salut comunitària Salut mental
Transversal		Plans de desenvolupament comunitari Plans d'inclusió social Plans integrals enfront la crisi Renovació urbana integral

Font: Elaboració pròpia.

L'elaboració del Catàleg de la Innovació Política de l'AMB ha partit de diverses fonts principals d'informació:

- Dades online. S'han recollit les dades proporcionades per algunes organitzacions com el Banc de Bones Pràctiques de la Fundació Pi Sunyer¹⁴, el Servei

¹⁴ Vegeu <http://www.bbpcat/>

d'Intermediació en Deutes de l'Habitatge de la Diputació de Barcelona¹⁵, el recull de les Experiències de Referència en Camins escolars de la Diputació de Barcelona¹⁶, el banc de projectes de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, la Xarxa de Municipis per a l'Economia Social i Solidària¹⁷ i el Programa Municipi Cooperatiu de la Federació de Cooperatives de Catalunya¹⁸.

- Bibliografia. S'han incorporat les pràctiques recollides en diverses publicacions tals com Fernández i Miró (2016), Diputació de Barcelona (2015).
- Cerca online per paraules clau. S'han estipulat diverses paraules clau per a cadascuna de les subcategories i s'han buscat en els portal web de cadascun dels 36 municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.

Totes les dades extretes d'aquestes fonts d'informació han sigut emmagatzemades en una base de dades online, a partir d'una sèrie de criteris d'inclusió i geolocalització:

- S'incorporen aquells plans, programes i polítiques que actualment es troben vigents.
- Són impulsats pels propis ajuntaments de l'AMB, o són iniciativa de la Diputació de Barcelona o l'AMB però en col·laboració amb els ajuntaments, els quals són els encarregats d'executar-les.
- També s'inclouen iniciatives que s'executen en col·laboració amb agents socials.
- S'inclouen les polítiques, plans o actuacions que consten als portals web dels ajuntaments, ja sigui en els apartats dels serveis oferts o com a notes de premsa. La cerca no es fa als portals de mitjans de comunicació locals.
- Aquelles polítiques que només figuren aprovades com a moció no s'inclouen a no ser que a posteriori s'hagi produït alguna acció per a dur-les a terme (aprovació de plans, iniciació de projectes,...

La visualització de la base de dades està disponible a través d'un portal web que facilita l'exploració amena de les diferents polítiques recollides. L'instrument permet visualitzar de forma selectiva les pràctiques, ja sigui seleccionant per municipi, categoria o paraula clau. Alhora, també

¹⁵ Vegeu <http://www.diba.cat/web/benestar/sidh>

¹⁶ Vegeu <http://www.diba.cat/web/entorn-urba-i-salut/camins-escolars>

¹⁷ Vegeu <http://mess.cat/>

¹⁸ Vegeu <http://www.cooperativestrebball.coop/consolida/coopera/municipi-cooperatiu>

permet presentar la visualització segons diferents criteris d'ordenació (nom, categoria, municipi) (Figura 3.3).

Figura 3.3. Catàleg de la Innovació Política a l'Àrea Metropolitana de Barcelona

Catàleg de la Innovació Política a l'Àrea Metropolitana de Barcelona

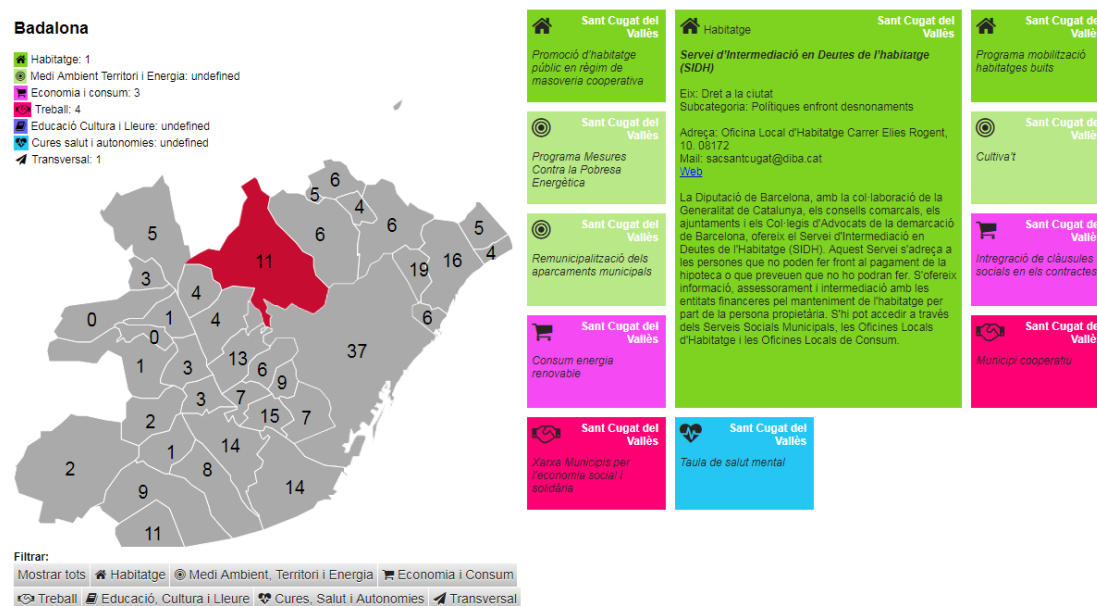

Font: Elaboració pròpia, consultable a <http://barrisinnovacio.net/cataleg-innovacio-politica-amb/>.

A partir de les informacions proporcionades pels mateixos ajuntaments en les seves respectives pàgines a Internet i de les altres fonts d'informació, per a cadascuna de les iniciatives identificades, el Catàleg de la Innovació Política de l'AMB proporciona una descripció de la política amb la classificació de categoria i subcategoria, la font, el portal web del servei i la font (Figura 3.4).

Figura 3.4. Fitxes descriptiva de les polítiques innovadores

Catàleg de la Innovació Política a l'àrea metropolitana de Barcelona

Font: Elaboració pròpia, consultable a <http://barrisinnovacio.net/cataleg-innovacio-politica-amb/>.

3.2. La innovació social i política: una aproximació qualitativa

El mapa d'innovació social permet fer una anàlisi espacial de la distribució de les pràctiques a l'àrea metropolitana de Barcelona. Així mateix, el Catàleg ofereix un recull de les polítiques innovadores desenvolupades des dels propis ajuntaments. Tanmateix, per poder conèixer amb més profunditat quins són els factors explicatius de l'emergència de les pràctiques d'innovació social i de les polítiques innovadores, així com les pautes de relació entre pràctiques socials i institucions públiques s'ha optat per dur a terme una anàlisi de caire qualitatiu. Així, s'han seleccionat vuit municipis en els quals s'han conduït entrevistes en profunditat a tècnics municipals, càrrecs electes i persones vinculades a pràctiques ciutadanes socialment innovadores. L'objectiu no ha estat pas el de realitzar vuit estudis de cas, sinó de poder extreure algunes conclusions que es puguin extrapolar al conjunt de l'àmbit metropolità de Barcelona.

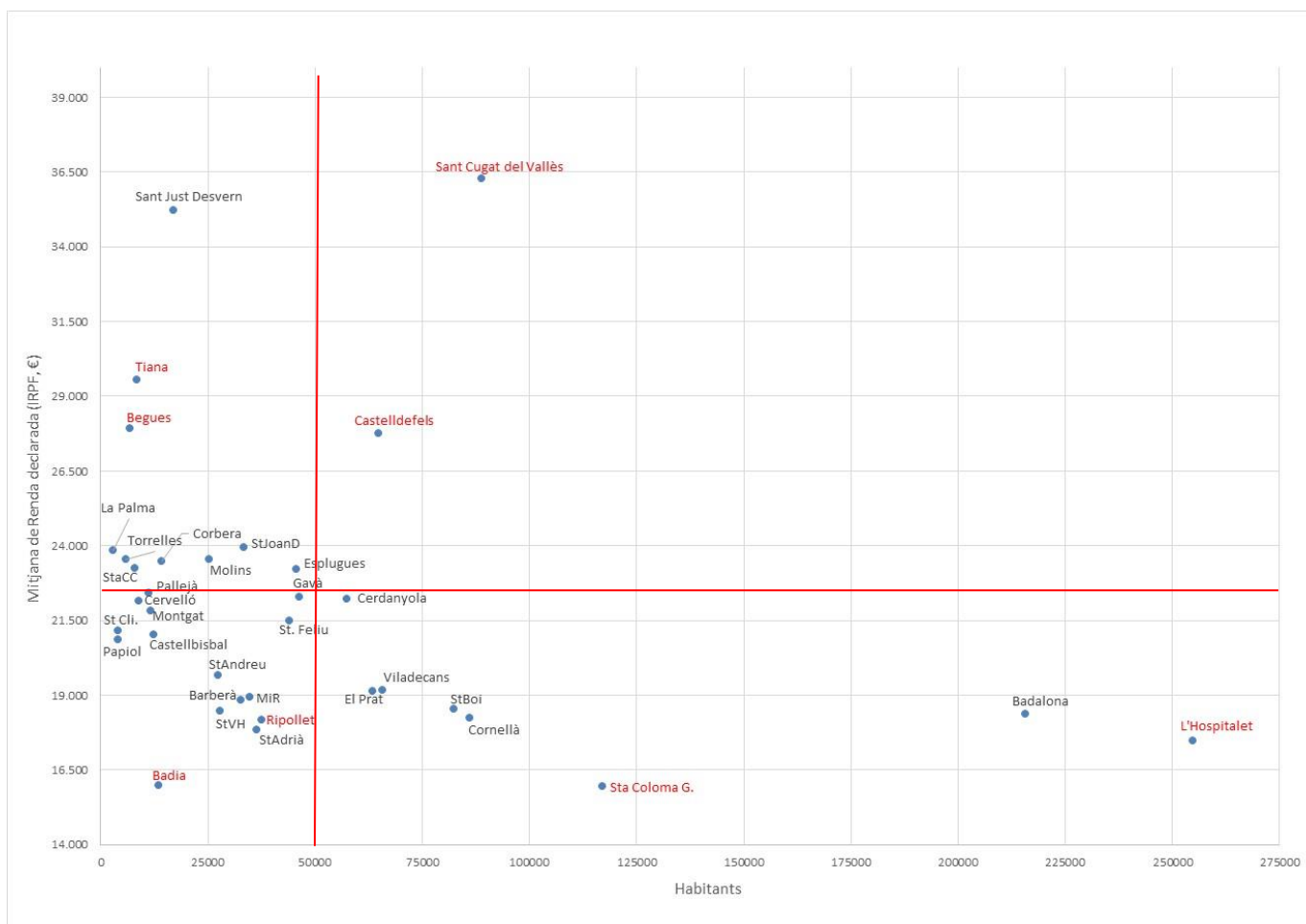
S'ha partit amb la hipòtesi que la renda i la grandària poblacional poden ser elements afavoridors per a la innovació pública, de manera que s'han seleccionat els vuit municipis en funció d'aquestes dues variables. En els apartats següents s'exposa la metodologia aplicada i es contextualitzen els municipis seleccionats com a mostra.

1.1.1. Metodologia i selecció dels municipis

La selecció dels municipis que conformen la mostra analitzada s'ha dut a terme a partir de dos criteris bàsics: en funció de la mitjana de renda declarada (IRPF) i del nombre d'habitants del municipi. Així mateix, com a criteris secundaris també s'ha tingut en compte el nombre de pràctiques d'innovació social, polítiques innovadores i el color polític dels ajuntaments. Per tant, s'han classificat els municipis ja sigui per sobre o per sota de la mitjana de la renda declarada (22.127€), i en funció de la població, per sobre o per sota del llindar dels 50.000 habitants (Figura 3.5). Amb tot, s'han obtingut dos casos per a cada combinació de variables: municipis amb poca població i rendes altes (Tiana i Begues), municipis amb gran població i rendes altes (Sant Cugat del Vallès i Castelldefels), municipis amb poca població i rendes baixes (Badia del Vallès i Ripollet) i, finalment, municipis grans poblacionalment, però amb rendes baixes (L'Hospitalet de Llobregat i Santa Coloma de Gramenet).

Tal i com es pot observar a la Figura 3.5, els municipis de Sant Cugat del Vallès i Castelldefels són els únics de l'AMB que es situen per sobre dels 50.000 habitants i tenen rendes altes. Pel què fa als municipis petits de rendes altes s'ha exclòs el municipi de Sant Just Desvern perquè en el Mapa de la Innovació Social no hi consta cap pràctica d'innovació social. Respecte els municipis per sobre dels 50.000 habitants i amb rendes per sota de la mitjana, s'ha seleccionat L'Hospitalet de Llobregat en tant que és el segon municipi de més població de l'AMB i Santa Coloma de Gramenet perquè és un dels municipis que tenen més polítiques innovadores registrades en el Catàleg d'Innovació Política. Finalment, dels municipis amb menor renda i per sota dels 50.000 habitants s'han seleccionat Badia del Vallès en tant que és el municipi de menor renda mitjana declarada de l'AMB i d'entre la resta s'ha escollit Ripollet ja que el govern municipal està a càrrec d'una de les candidatures del canvi. D'aquesta manera, dos dels vuit municipis estan governats per candidatures alternatives, tant entre els municipis de major renda (Castelldefels) com entre els de menor renda (Ripollet).

Figura 3.5. Municipis segons mitjana de renda declarada i nombre d'habitants¹⁹

Font: IDESCAT, 2017.

¹⁹ En la gràfica s'hi representen els municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona a excepció de la ciutat central, ja que la seva grandària poblacional no permetria una visualització adequada de la resta de municipis.

La metodologia implementada ha estat de caràcter qualitatiu i s'han realitzat de mitjana 4 entrevistes en profunditat per a cada municipi. En total s'han realitzat 34 entrevistes en profunditat, d'una durada d'entre 45 minuts i hora i mitja. Han estat realitzades a tres perfils d'entrevistats: responsables polítics (un total de 10 persones), tècnics municipals (nou persones) i persones vinculades a iniciatives d'innovació social (15 persones) (Taula 3.4). D'entre els càrrecs polítics s'hi inclouen tant càrrecs electes, ja sigui regidors o alcaldes, com càrrecs polítics de confiança. Concretament, s'ha entrevistat un alcalde, un coordinador de l'àrea d'alcaldia, així com regidors de diverses àrees: presidència, acompanyament a les persones, participació ciutadana, promoció econòmica, innovació social i un regidor d'un partit a l'oposició. Respecte els tècnics, la majoria formen part o bé d'àrees amb marcat caràcter transversal, com són els tècnics responsables d'àrees de participació ciutadana, o encarregats d'implementar plans de desenvolupament comunitari, d'inclusió social i/o plans de barri, així com d'àrees concretes com poden ser arquitectes, tècnics de polítiques socials, d'habitatge i de promoció econòmica. Finalment, pel què fa a les persones vinculades a iniciatives socialment innovadores, s'han entrevistat persones que són membres de la Plataforma d'afectats per la Hipoteca, d'assemblees locals de Som Energia, de cooperatives de consum, d'ateneus i espais autogestionats, de bancs del temps, d'assemblees de pobresa energètica i d'aturats, de projectes de masoveria urbana i de cooperatives d'habitatges. Cal tenir en compte que en més d'un cas una persona estava implicada en més d'una iniciativa.

Les entrevistes han estat de caràcter semiestructurat, partint d'un guió de preguntes que s'ha adaptat en funció del perfil de persones entrevistades. Així mateix, s'ha realitzat una transcripció literal del contingut, i s'ha fet una anàlisi temàtica i per municipi.

Taula 3.4. Perfil de les persones entrevistades

Perfils de les persones entrevistades		
Polítics (10)	Alcalde Regidor Àrea Presidència Regidor Àrea Acompanyament a les persones Regidor Innovació Social	Regidor Participació ciutadana Regidor Promoció Econòmica Regidor a l'oposició Coordinadors d'alcaldia
Tècnics municipals (9)	Participació ciutadana Polítiques Socials Habitatge PDC / Ciutadania	Inclusió social Pla de barris Promoció econòmica Arquitecte
Persones iniciatives innovació social (15)	PAH Som energia Cooperatives de consum Espais autogestionats Banc del temps	Assemblea pobresa energètica Assemblea d'aturats Masoveria urbana Cooperativa d'habitatges

Font: Elaboració pròpia.

1.1.2. Contextualització dels municipis seleccionats

Tal i com es pot veure a la Taula 3.5, dels casos seleccionats, **Begues** és el municipi més petit, amb una població que es situa per sota dels 7.000 habitants. Actualment, té una renda mitjana anual declarada de 27.949 € per declarant. Aquest municipi, que es caracteritza per la seva localització al nord-oest de l'àrea metropolitana de Barcelona, enmig de la Serra de l'Ordal, és el que té la taxa

d'innovació social més alta de tot el territori metropolità (1,2 iniciatives/1.000 habitants). En contrast amb els nivells d'innovació social, en el Catàleg d'innovació política tan sols s'han recollit dues polítiques, essent un dels municipis metropolitans amb menys polítiques innovadores. En termes de morfologia urbana, és un municipi caracteritzat per la baixa densitat de les seves edificacions i per un pes important d'urbanització dispersa. Begues ha estat governat durant els darrers dos mandats per Convergència i Unió en aliança amb dos partits locals: Gent de Begues i Tot per Begues.

Tiana és el segon municipi més petit inclòs en la selecció. Amb una configuració urbana caracteritzada per cases aïllades, presenta la segona mitjana de renda declarada més alta entre els municipis estudiats. Tanmateix, a diferència de Begues, té una taxa d'innovació baixa (0,12 iniciatives/1000 habitants), per sota de la mitjana metropolitana però en canvi, en termes d'innovació política presenta uns nivells més elevats, amb cinc polítiques innovadores, les quals representen el 2% de les polítiques recollides en el Catàleg. El govern local està format des del mandat passat per una coalició entre el Partit dels Socialistes de Catalunya i Esquerra Republicana de Catalunya.

Pel què fa als municipis de renda alta i major població, **Castelldefels** té més de 64.000 habitants i una renda mitjana anual declarada de 27.514 € per declarant. És rellevant destacar que el municipi presenta dues àrees urbanes marcadament diferenciades, entre els barris més costaners, caracteritzats per cases aïllades i baixa densitat, i el nucli històric, amb barris compactes i habitatges plurifamiliars, amb gran part de població provinguda de l'onada immigratòria de la dècada dels seixanta. És el municipi que té una taxa d'innovació més baixa d'entre els casos seleccionats amb renda alta, amb tan sols un 0,08‰ iniciatives. En canvi, és el novè municipi metropolità amb més polítiques innovadores i, de fet, en termes absoluts presenta més polítiques innovadores (11) que socials (5). Si bé en el mandat passat tenia un govern liderat pel Partit Popular, des de 2011 el govern local és una aliança entre els partits de PSC, ERC, Catalunya Sí que es Pot (CSQP) i MOVEM.

Sant Cugat del Vallès és el municipi de més població i renda entre els casos seleccionats, amb 88.921 habitants i 35,849€ de renda mitjana anual per declarant. Pel què fa a les pràctiques d'innovació social, és el quart municipi metropolità en termes absoluts, però respecte a la taxa d'innovació social es situa just per sota de la mitjana metropolitana, amb 0,19 iniciatives per cada mil habitants, enfront la mitjana de 0,2. Respecte la innovació política, té el mateix nombre de polítiques innovadores que el municipi de Castelldefels, aportant el 4% de les polítiques recollides al Catàleg. En termes de governabilitat, els darrers mandats han estat liderats per governs de Convergència i Unió. A l'igual que Castelldefels, la morfologia urbana del municipi és diversa, en tant que està conformada per àrees d'urbanitzacions disperses amb habitatges unifamiliar i per un nucli central compacte.

Respecte els municipis de menor renda, **Badia del Vallès** és el que es situa a la franja més baixa amb 15.796 euros de renda mitjana anual per declarant i una població de 13.482 habitants. Pel què fa a la innovació, és el cinquè municipi metropolità amb una taxa d'innovació social més alta (0,44‰), però en canvi, tan sols s'han recollit cinc polítiques innovadores. En termes de

configuració urbana, és el municipi que presenta unes característiques més específiques, que responen a la casuística que va produir el seu naixement: pràcticament tota la seva zona urbana es configura com a polígon residencial de blocs plurifamiliars de fins a més de 15 plantes, de manera que en un terme municipal molt reduït s'hi concentra una gran quantitat de població. Pel que fa al govern local, els darrers mandats han estat liderats pel PSC.

Ripollet és el segon municipi amb una població per sota dels 50.000 habitants i una renda per sota de la mitjana metropolitana, amb 18.055 € de renda mitjana anual per declarant. Té una taxa d'innovació social pràcticament en la mitjana metropolitana (0,19‰) però en canvi es troba a la franja baixa pel que fa al nombre de polítiques innovadores que s'estan implementant. Ripollet és el segon municipi que actualment està governat per una candidatura alternativa, a l'igual que Castelldefels. En aquest cas el govern, després d'haver estat governat per una coalició entre PSC i CiU durant el mandat passat, actualment està liderat per la candidatura popular Decidim.

Respecte els municipis de menor renda, però més grans en termes poblacionals, **Santa Coloma de Gramenet** té una renda mitjana anual per declarant de 15.837 euros i 117.153 habitants. Si bé la taxa d'innovació social és baixa (0,09‰) i en termes absoluts és el novè municipi metropolità, pel que fa a la innovació política està més ben posicionat, ja que és el segon municipi darrera de Barcelona en nombre de polítiques innovadores recollides en el Catàleg, representant el 7,1% del total. Durant els darrers mandats ha estat governat pel PSC, i en termes de morfologia urbana es caracteritza per uns nivells de compacitat significatius.

Finalment, **L'Hospitalet de Llobregat** és el municipi amb una grandària poblacional més elevada (254.804 habitants) d'entre els que presenten una menor renda mitjana anual per declarant (17.397 €). Gaudeix de la mateixa taxa d'innovació social que Santa Coloma de Gramenet, però en termes absoluts es situa en segon lloc respecte la resta de municipis metropolitans. Per contra, i a diferència de Santa Coloma de Gramenet, en el Catàleg d'innovació política només s'han recollit set polítiques innovadores, representant el 2,6% del total. Actualment, està governat pel PSC en aliança amb dos regidors no adscrits, un partit que els darrers mandats ha liderat el govern local, ja sigui amb aliança amb ICV-EUiA o en solitari.

Taula 3.5. Característiques bàsiques dels estudis de cas

Renda	Mida	Municipi	Població (2016)	Mitjana renda declarada (IRPF, €)	Taxa IS (‰)	IS (n. abs)	IP (n. abs)	Govern (2015-)
Alta	Petit	Begues	6.736	27.949	1,20	8	2	CiU / GdB / TxB
		Tiana	8.553	29.559	0,12	1	5	PSC / ERC
	Gran	Castelldefels	64.892	27.514	0,08	5	11	Movem / PSC/ ERC / CSQP
		St Cugat V.	88.921	35.849	0,19	17	11	CiU
Baixa	Petit	Badia del V.	13.482	15.796	0,44	6	5	PSC
		Ripollet	37.648	18.055	0,19	7	4	DECIDIM (CUP-CAV-PA)
	Gran	Sta Coloma G.	117.153	15.837	0,09	10	19	PSC
		L'Hospitalet LI.	254.804	17.397	0,09	23	7	PSC / No Adscrits
		AMB	3.226.600		0,2	632	267	

Font: Elaboració pròpia.

Arrel del treball realitzat en els vuit municipis i de l'anàlisi de les entrevistes en profunditat realitzades, seguidament s'aporten els principals resultats, els quals s'estructuren en sis grans blocs. En primer lloc s'exposen els factors que faciliten l'emergència de la innovació social, així com els significats que s'atribueix des dels municipis a aquest concepte. En segon lloc, s'aprofundeix en les característiques de les iniciatives d'innovació social, ja sigui pel què fa als perfils socioeconòmics que les protagonitzen, com a les seves capacitats per extendre's i arrelar-se en els entorns on s'ubiquen. El tercer bloc fa referència a les pautes de relació existents entre les institucions públiques i les experiències socialment innovadores, i quin són els factors que poden dificultar-ne els seus vincles. En quart lloc es presenten els elements que comprometen el desplegament de polítiques innovadores, ja siguin aspectes que fan referència a la configuració de les mateixes institucions públiques com a factors foranis a elles. El cinquè apartat recull els atributs que caracteritzen les polítiques innovadores, que tenen tant a veure amb la transversalitat com amb el grau de participació d'aquestes. Finalment, en el sisè i darrer bloc de resultats es sintetitzen algunes conclusions i s'exposen a mode exploratori algunes propostes.

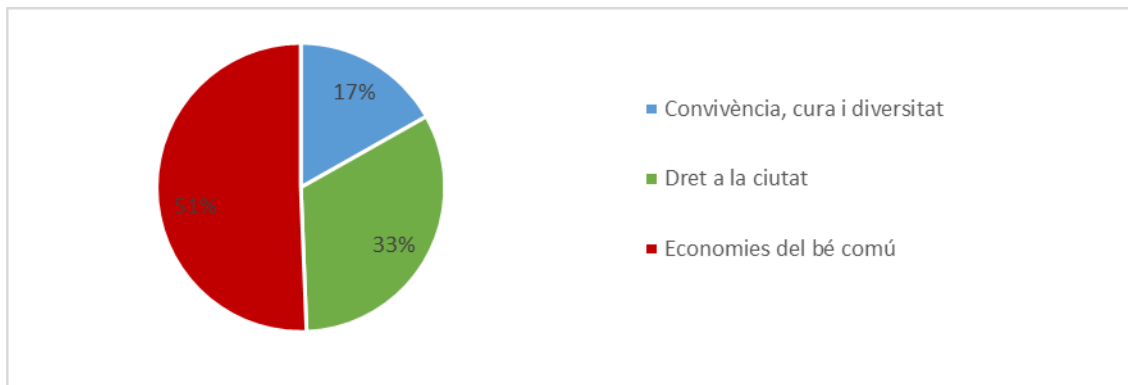
3.3. Tipologia i distribució territorial de les pràctiques d'innovació social identificades

Seguidament, es presenten els resultats de l'anàlisi del Mapa de la Innovació Social. Concretament, es detallen el tipus de pràctiques innovadores des d'un punt de vista temàtic, posteriorment es fa una anàlisi de la seva distribució territorial i en tercer lloc en funció dels seus objectius.

S'han identificat un total de 632 iniciatives d'innovació social a l'Àrea Metropolitana de Barcelona, més de la meitat de les quals estan dedicades a l'eix econòmic *Economies del bé comú*, essent la categoria més nombrosa la d'economia i consum. Un terç de les pràctiques identificades corresponen a l'eix territorial *Dret a la ciutat*, mentre que el 17% són de l'eix social *Convivència, cura i diversitat* (Figura 3.6).

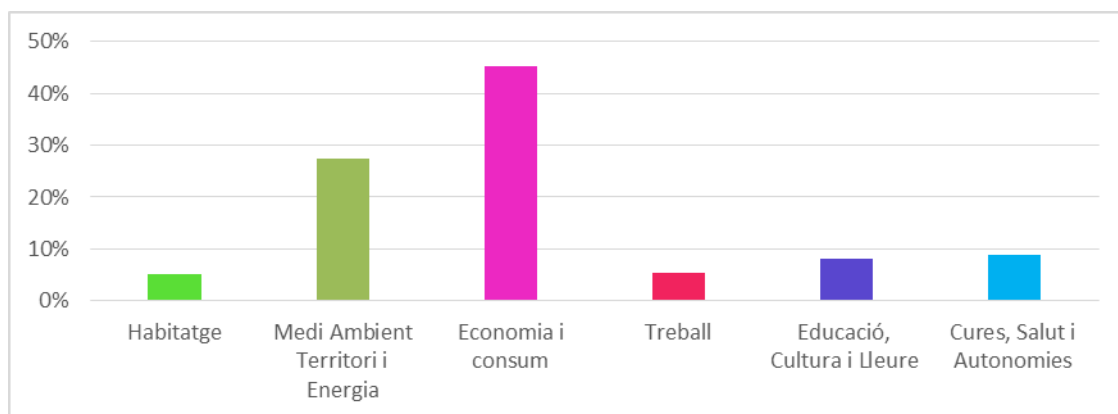
Segons les categories, la d'Economia i Consum constitueix el 45% de les pràctiques identificades. En segon lloc, les pràctiques de Medi Ambient, Territori i Energia representen el 27,5%. La resta de categories es situen a molta distància amb el següent ordre: Salut, Cures i Autonomies representen (8,7%), Educació, Cultura i Lleure (8,1%), Treball (5,4%) i Habitatge (5,1%) (Figura 3.7).

Figura 3.6. Innovació social per eixos

Font: Elaboració pròpia.

Figura 3.7. Innovació social per categories²⁰

Font: Elaboració pròpia.

Analitzant les experiències per subcategories, veiem que la distribució és força heterogènia. Les finances socials són les més nombroses, representant pràcticament el 20% de les pràctiques identificades. Tanmateix, espais autogestionats (14,6%) i cooperatives de consum (14%) o horts urbans comunitaris (8,9%) també n'hi ha un nombre significatiu. Per contra, la resta d'experiències (25 subcategories) no superen el 6% del total. Val a dir que existeixen dues iniciatives, la telefonia alternativa i la remunicipalització de l'aigua que tan sols s'ha identificat un sol col·lectiu de cadascuna (Taula 3.6).

²⁰ Vegeu a l'Annex 1 les dades en números absoluts per eixos i categories.

Taula 3.6. Iniciatives per subcategories

Subcategories	Nombre	Percentatge
Finances socials	123	19,5%
Espais autogestionats	92	14,6%
Grups de consum	88	13,9%
Horts urbans comunitaris	58	9,2%
Bancs del temps	38	6%
Grups de criança	37	5,9%
Assemblees d'aturats	28	4,4%
Mercats d'intercanvi	23	3,6%
Moviments antidesnonament	22	3,5%
Cooperatives d'ensenyament	22	3,5%
Grups d'ajuda mútua	16	2,5%
Xarxes telemàtiques ciutadanes	13	2,1%
Menjadors ecològics	12	1,9%
Art comunitari	7	1,1%
Moviment cultura lliure	6	0,9%
Assemblees per la pobresa energètica	6	0,9%
Xarxes d'intercanvi de coneixements	5	0,8%
Cooperativa d'habitatge	5	0,8%
Alimentació solidària	5	0,8%
Energia alternativa	4	0,6%
Mestres solidaris	4	0,6%
Nous sindicalismes	3	0,5%
Cooperatives segon grau	3	0,5%
Monedes socials	3	0,5%
Masoveria urbana	3	0,5%
Associacions d'intermediació	2	0,3%
Salut alternativa	2	0,3%
Telefonia alternativa	1	0,2%
Remunicipalització de l'aigua	1	0,2%
Total	630	100%

Font: Elaboració pròpia.

Pel què fa a la distribució territorial de les pràctiques d'innovació social, en nombres absoluts existeix un domini molt destacat del municipi de Barcelona amb el 64,1% (405) mentre que a la resta de municipis de l'àrea metropolitana hi ha 227 pràctiques localitzades (Taula 3.7). A banda de Barcelona, el municipi que allotja més pràctiques és L'Hospitalet de Llobregat, amb 23, seguit de Badalona amb 21 i Sant Cugat del Vallès amb 17. A més, hi ha tres municipis on no ha estat possible identificar cap experiència d'innovació social: Sant Just Desvern, Santa Coloma de Cervelló i Sant Climent de Llobregat. També és destacable que a cinc municipis només se n'ha identificat una d'aquest tipus de pràctiques: Tiana, Pallejà, El Papiol, Corbera de Llobregat i Cervelló.

Tanmateix, per poder fer una comparació entre els municipis, s'ha calculat la taxa d'Innovació Social, és a dir, el nombre d'experiències socialment innovadores per cada mil habitants. Des d'aquest punt de vista, els municipis petits es situen en posicions més avançades tot i

tenir un nombre absolut d'experiències baix: Begues és el municipi amb una taxa d'innovació més alta (1,2‰, 3 iniciatives), seguit de La Palma de Cervelló (0,67‰, 2 iniciatives), Torrelles de Llobregat (0,51‰, 3 iniciatives), Molins de Rei (0,48‰, 12 iniciatives) i Badia del Vallès (0,44‰, 6 iniciatives). En canvi, Barcelona es troba en setena posició amb una taxa d'innovació social del 0,25‰, poc per sobre de la mitjana de l'àrea metropolitana de Barcelona, que es situa en el 0,2‰. Els municipis que presenten una taxa d'innovació social més baixa són Sant Vicenç dels Horts (0,18‰, 5 iniciatives), Santa Coloma de Gramenet (0,09‰, 10 iniciatives), Tiana (0,12‰, 1 iniciativa), Torrelles de Llobregat (0,51‰, 3 iniciatives) i Viladecans (0,14‰, 9 iniciatives).

Taula 3.7. Iniciatives socials per municipi

Municipi	Nombre	Percentatge	Taxa d'Innovació Social
Badalona	21	3,3%	0,10‰
Badia del Vallès	6	1,0%	0,45‰
Barberà del Vallès	11	1,7%	0,34‰
Barcelona	405	64,0%	0,25‰
Begues	8	1,3%	1,19‰
Castellbisbal	3	0,5%	0,24‰
Castelldefels	5	0,8%	0,08‰
Cerdanyola del Vallès	14	2,2%	0,24‰
Cervelló	1	0,2%	0,11‰
Corbera de Llobregat	1	0,2%	0,07‰
Cornellà de Llobregat	9	1,4%	0,10‰
El Papiol	1	0,2%	0,09‰
El Prat de Llobregat	13	2,1%	0,09‰
Esplugues de Llobregat	4	0,6%	0,09‰
Gavà	4	0,6%	0,47‰
La Palma de Cervelló	2	0,3%	0,23‰
L'Hospitalet de Llobregat	23	3,7%	0,17‰
Molins de Rei	12	1,9%	0,09‰
Montcada i Reixac	8	1,3%	0,67‰
Montgat	2	0,3%	0,25‰
Pallejà	1	0,2%	0,20‰
Ripollet	7	1,1%	0,19‰
Sant Adrià de Besòs	5	0,8%	0,14‰
Sant Andreu de la Barca	2	0,3%	0,07‰
Sant Boi de Llobregat	9	1,4%	0,11‰
Sant Climent de Llobregat	0		
Sant Cugat del Vallès	17	2,7%	0,19‰
Sant Feliu de Llobregat	5	0,8%	0,11‰
Sant Joan Despí	5	0,8%	0,15‰
Sant Just Desvern	0		
Sant Vicenç dels Horts	5	0,8%	0,18‰
Santa Coloma de Cervelló	0		
Santa Coloma de Gramenet	10	1,6%	0,09‰
Tiana	1	0,2%	0,12‰
Torrelles de Llobregat	3	0,5%	0,51‰
Viladecans	9	1,4%	0,14‰
Total	632	100%	0,2‰

Font: Elaboració pròpia.

Pel què fa a l'any de sorgiment d'aquestes experiències, s'ha pogut registrar en el 40% dels casos (Taula 3.8 i 3.9). Si bé no és la majoria, els resultats són rellevants. D'una banda, existeixen algunes pràctiques força antigues, des d'abans de 1970 (1,9%). Aquestes sovint corresponen a cooperatives d'ensenyament i a projectes finançats amb banca ètica. Tanmateix, el més rellevant és que més del 80% de les pràctiques han sorgit a partir de l'any 2000: en el període 2000-2007 se

n'identifiquen 50, mentre que entre 2008 i 2016, 146. Així doncs, el 60% de les pràctiques han aparegut a partir de 2008, essent evident l'efecte de la crisi econòmica, però sobretot, el 15M i l'aplicació de les polítiques d'austeritat, ja que l'any 2012 és quan més pràctiques es van iniciar, amb 34. Precisament, durant els anys 2012 i 2013 una de les iniciatives que tenen molta presència són les assemblees d'aturats, mentre que posteriorment apareixen menys actives. En aquest any sorgeixen diversos mercats d'intercanvi, però molts no es reediten a partir de 2013, de manera que no s'han inclòs en la base de dades.

Taula 3.8. Iniciatives socials per període anual

Període	Nombre	Percentatge
Fins 1970	5	1,9%
1970-79	4	1,6%
1980-89	14	5,5%
1990-99	25	9,8%
2000-2007	54	21,1%
2008-2016	154	60,2%
Total	256	100%

Font: Elaboració pròpia.

Taula 3.9 Iniciatives socials per any

Any	Nombre
2008	13
2009	8
2010	11
2011	14
2012	34
2013	19
2014	27
2015	19
2016	9

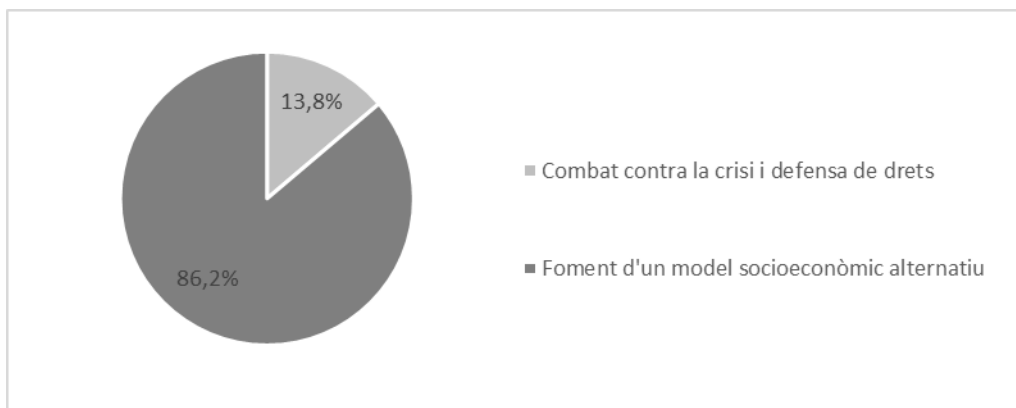
Font: Elaboració pròpia.

D'altra banda, com s'ha comentat anteriorment, les pràctiques d'innovació social han estat classificades en funció del seu objectiu. Existeix un clar domini d'aquelles pràctiques que estan orientades a fomentar un model socioeconòmic alternatiu, representant més del 86% del total (Figura 3.8). Per contra, les orientades a la defensa de drets i al combat de la crisi signifiquen pràcticament el 14%. El fet que les iniciatives que persegueixen la defensa de drets i el combat de la crisi tendeixin a tenir una organització a nivell municipal i/o comarcal, com per exemple les assemblees del moviment antidesnonament o les assemblees d'aturats, és un element que també contribueix a aquest balanç tant desigual, ja que per exemple d'espais autogestionats, grups de criança o cooperatives de consum sovint n'hi ha més d'un en un sol municipi.

Al mateix temps, s'ha detectat que les experiències que treballen per la defensa de drets i enfront la crisi tenen menys presència a la xarxa, fet que sovint ha dificultat la cerca. Per exemple,

en el cas de les assemblees d'aturats, apareixen citades en diversos articles de premsa, però en canvi no es troba informació a la xarxa per poder-les georeferenciar. En aquest cas, la menor presència a la xarxa (no tenen pàgina web o xarxes socials) es pot associar a que el perfil de persones que les componen, d'edat més adulta, podria fer-les menys propenses a ser actius a Internet. En canvi, les experiències que treballen per un model alternatiu tenen molta presència a la xarxa, on difonen les seves activitats tant a través de portal web, blocs o xarxes socials com Twitter i Facebook.

Figura 3.8. Innovació social per objectiu

Font: Elaboració pròpia.

Si s'analitza la distribució de les pràctiques en funció dels objectius per municipis, apareixen algunes diferències. Pel què fa al pes de les pràctiques orientades a un model alternatiu, d'una banda, trobem aquells municipis que segueixen el patró general, amb un pes entorn el 85%. Entre aquests trobem Badalona (85,7%), Barberà del Vallès (81,8%), Begues (87,5%), El Prat de Llobregat (84,6%), L'Hospitalet de Llobregat (82,6%), Sant Cugat del Vallès (82,4%) i Viladecans (88,9%) (Taula 3.10). D'altra banda, un altre grup de municipis tenen un predomini encara superior: Barcelona (90,3%), Cerdanyola (92,9%), Molins de Rei (91,7%) i 9 municipis tenen la totalitat de les pràctiques identificades orientades al foment d'un model alternatiu: Castellbisbal, Cervelló, Corbera de Llobregat, El Papiol, Gavà, La Palma de Cervelló, Pallejà, Tiana i Torrelles de Llobregat. En canvi, en altres municipis aquestes pràctiques representen entorn el 60% de la totalitat. Per exemple: Badia del Vallès (66,7%), Castelldefels (60%), Cornellà de Llobregat (66,7%), Sant Boi de Llobregat (66,7%), Sant Adrià del Besòs (60%) o Santa Coloma de Gramenet (70%).

Existeixen dos municipis, però, que trenquen aquesta tendència: Sant Feliu de Llobregat i Sant Vicenç dels Horts acullen més iniciatives entorn el combat de la crisi i la defensa de drets (60%) que aquelles que treballen per un model alternatiu (40%). Tot i això, cal tenir present que en termes absoluts es tracta de 3 i 2 iniciatives a cada municipi.

Taula 3.10. Iniciatives socials per municipi i objectiu

Municipi	Combat contra la crisi i defensa de drets	Foment d'un model alternatiu
Badalona	14,3%	85,7%
Badia del Vallès	33,3%	66,7%
Barberà del Vallès	18,2%	81,8%
Barcelona	9,7%	90,3%
Begues	12,5%	87,5%
Castellbisbal	0,0%	100,0%
Castelldefels	40,0%	60,0%
Cerdanyola del Vallès	7,1%	92,9%
Cervelló	0,0%	100,0%
Corbera de Llobregat	0,0%	100,0%
Cornellà de Llobregat	33,3%	66,7%
El Papiol	0,0%	100,0%
El Prat de Llobregat	15,4%	84,6%
Esplugues de Llobregat	50,0%	50,0%
Gavà	0,0%	100,0%
La Palma de Cervelló	0,0%	100,0%
L'Hospitalet de Llobregat	17,4%	82,6%
Molins de Rei	8,3%	91,7%
Montcada i Reixac	25,0%	75,0%
Montgat	50,0%	50,0%
Pallejà	0,0%	100,0%
Ripollet	28,6%	71,4%
Sant Adrià de Besòs	40,0%	60,0%
Sant Andreu de la Barca	50,0%	50,0%
Sant Boi de Llobregat	33,3%	66,7%
Sant Cugat del Vallès	17,6%	82,4%
Sant Feliu de Llobregat	60,0%	40,0%
Sant Joan Despí	20,0%	80,0%
Sant Vicenç dels Horts	60,0%	40,0%
Santa Coloma de Gramenet	30,0%	70,0%
Tiana	0,0%	100,0%
Torrelles de Llobregat	0,0%	100,0%
Viladecans	11,1%	88,9%
Total	13,8%	86,2%

Font: Elaboració pròpia.

3.4. Innovació social i vulnerabilitat urbana

La creació de l'índex de vulnerabilitat urbana (IVU) exposat en el primer capítol permet analitzar la ubicació de les iniciatives d'innovació social en funció del grau de vulnerabilitat urbana del barri. Així, només l'11,7% de les iniciatives identificades en el Mapa de la Innovació social es situen en els barris més vulnerables (decil 1), i tan sols el 2,2% ho fan en els barris més benestants (decil 10) (Taula 3.11). Així doncs, la innovació social no es localitza en aquells barris amb menys necessitats,

com és lògic, però tampoc ho fa de forma clara en aquells que tenen més necessitats. Tanmateix, el 66% de les pràctiques es situen entre els decils més baixos (decils 1 a 5), mentre que el 34% ho fa en els cinc decils més alts (decils 6 a 10). En aquest sentit doncs, les iniciatives d'innovació social no apareixen en els barris amb nivells més alts de vulnerabilitat urbana (decil 1), però sí que ho fan de forma destacada en els barris on el grau de vulnerabilitat urbana es podria dir que és mig-alt, ja que el 44,6% de les iniciatives es troben entre els decils 3 i 5.

Tenint en compte el diferent objectiu de les iniciatives d'innovació social, la seva distribució territorial també mostra algunes diferències rellevants. Per exemple, el percentatge d'iniciatives que s'orienten al combat enfront la crisi i a la defensa de drets tenen, com podria ser d'esperar, una major presència en els barris més vulnerables: el 12,6% enfront l'11,5% de les iniciatives destinades a fomentar un model socioeconòmic alternatiu. Si bé aquestes diferències són lleugeres, és rellevant destacar que les iniciatives que pretenen combatre els impactes de la crisi es concentren més decididament entre els decils baixos: entre l'1 i el 5 s'hi ubiquen el 75,9%, mentre que en aquests decils el pes de les iniciatives orientades a fomentar un model econòmic alternatiu baixa al 64,4% (Taula 3.12).

Taula 3.11 Iniciatives d'innovació social segons l'índex de vulnerabilitat urbana (decils)

Decils IVU	Combat enfront la crisi i defensa de drets		Foment d'un model socioeconòmic alternatiu		Total	
	Nombre	%	Nombre	%	Nombre	%
1	11	12,6%	62	11,5%	73	11,7%
2	9	10,3%	52	9,6%	61	9,7%
3	11	12,6%	72	13,4%	83	13,3%
4	21	24,1%	71	13,2%	92	14,7%
5	14	16,1%	90	16,7%	104	16,6%
6	3	3,4%	34	6,3%	37	5,9%
7	8	9,2%	82	15,2%	90	14,4%
8	6	6,9%	37	6,9%	43	6,9%
9	3	3,4%	26	4,8%	29	4,6%
10	1	1,1%	13	2,4%	14	2,2%
Total	87	100%	539	100%	626 ²¹	100%

Font: Elaboració pròpia

²¹ Al mapa hi ha localitzades 632 iniciatives, la diferència són iniciatives que es localitzen en sòl no residencial, i que per tant s'han obviat en l'anàlisi de l'índex de vulnerabilitat urbana.

Taula 3.12. Iniciatives d'innovació social segons l'índex de vulnerabilitat urbana (agrupacions de decils)

Decils IVU	Combat enfront la crisi i defensa de drets		Foment d'un model socioeconòmic alternatiu		Total	
1 a 2	23%	75,9%	21,2	64,4%	21,4%	66%
3 a 5	52,9%		43,2%		44,6%	
6 a 8	19,5%	24,1%	28,4%	35,6%	27,2%	34%
9 a 10	4,6%		7,2%		6,9%	

Font: Elaboració pròpia

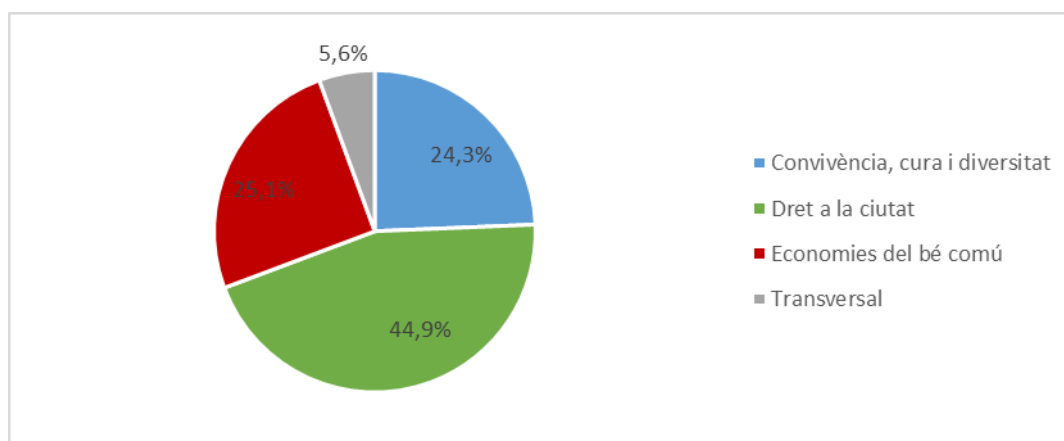
3.5. Tipologia i distribució de la innovació política

El Catàleg de la Innovació Política comprèn un total de 267 polítiques innovadores als municipis de l'àrea metropolitana de Barcelona. A continuació es presenten algunes dades sobre les temàtiques i la distribució entre municipis.

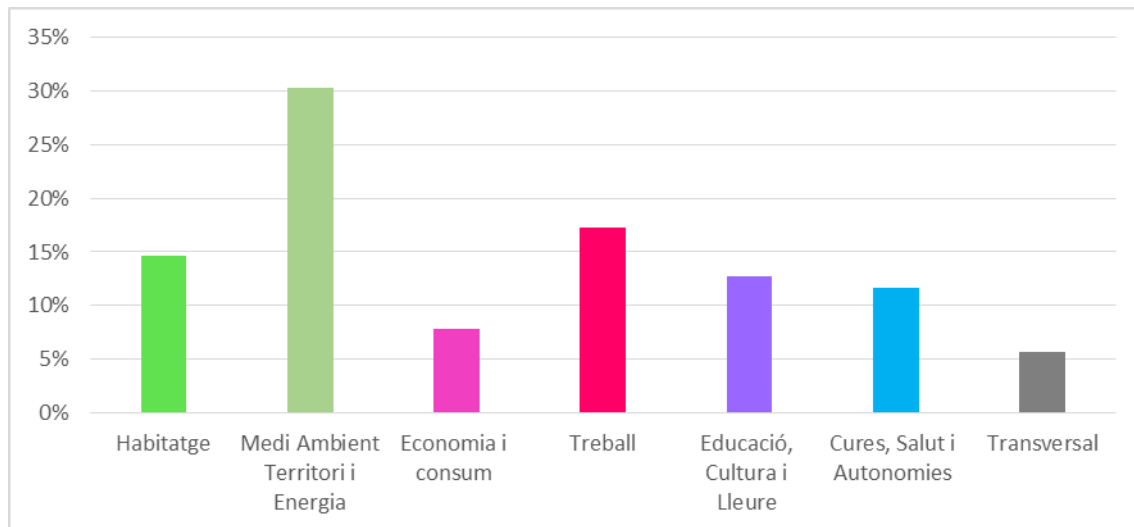
La distribució de les polítiques entre els eixos temàtics establerts és força desigual. Pràcticament la meitat corresponen a l'eix Dret a la ciutat (44,9%), mentre que les de l'eix Economies del bé comú (25,1%) i Convivència, cura i diversitat (24,3%) tenen un pes semblant entre elles. Les polítiques que tenen un caràcter transversal (15) tenen un pes menor i representen el 5,6% del total (Figura 3.9).

Pel què fa a les categories, les dedicades al Medi Ambient, el Territori i l'Energia representen el 30%. La resta de categories tenen totes un pes relatiu menor al 20%. Per ordre de més a menys es troben els plans i programes de Treball (17,2%), Habitatge (14,6%), seguit d'Educació, Cultura i Lleure (12,7%), Salut, Cures i Autonomies (11,6%) i, finalment, Economia i consum (7,9%) (Figura 3.10).

Figura 3.9. Innovació política per eixos

Font: Elaboració pròpia.

Figura 3.10. Innovació política per categories

Font: Elaboració pròpia.

Respecte a les subcategories, és a dir, els tipus de polítiques incloses, es fa evident que no existeixen polítiques amb un gran predomini. Les més nombroses no arriben ni a un 10% del pes total. Per exemple, en termes absoluts les xarxes d'horts municipals i bancs de terres i les polítiques enfront els desnonaments, amb un total de 24 iniciatives, equivalen al 9% (Taula 3.13). En segon lloc es troben les actuacions que fan referència a la pobresa energètica i al foment del cooperativisme, amb 20 programes (7,5%). Per sobre del 5% també es troben les iniciatives d'estalvi energètic amb 17 casos (6,4%) i les incubadores d'emprenedors amb 15 (5,6%).

Pel què fa a les menys nombroses, amb menys de 5 iniciatives es troben les polítiques de caràcter transversal (plans de desenvolupament comunitari, renovació urbana integral, plans integrals enfront la crisi o plans d'exclusió social). Respecte la contractació amb clàusules socials i mediambientals, els programes de foment de la intergeneracionalitat o els laboratoris digitals se n'han identificat quatre respectivament. Així mateix, s'han recollit tan sols dos programes de foment de nous models de tinença d'habitatges, dos programes de gestió de buits urbans i una iniciativa de moneda local. En aquest darrer cas, és cert que Barcelona s'ha postulat per desenvolupar una moneda pròpia, però atès que encara està en procés de creació, no s'ha incorporat al catàleg.

Taula 3.13. Iniciatives polítiques per subcategoria

Polítiques	Nombre	Percentatge
Xarxes municipals d'horts urbans i bancs de terres	24	9%
Polítiques enfront desnonaments	24	9%
Accions enfront la pobresa energètica	20	7,5%
Foment del cooperativisme	20	7,5%
Iniciatives d'estalvi energètic	17	6,4%
Incubadores d'emprenedors	15	5,6%
Mobilització d'habitatges buits	13	4,9%
Plans educatius d'entorn	13	4,9%
Patis oberts	12	4,5%
Plans de foment de l'ocupació	11	4,1%
Espais familiars municipals	11	4,1%
Salut mental	10	3,7%
Gestió ciutadana d'equipaments	7	2,6%
Compra pública amb criteris ecològics	6	2,2%
Projectes de salut comunitària	6	2,2%
Foment de la mobilitat compartida	6	2,2%
Remunicipalització de serveis i equipaments	5	1,9%
Dinamització de locals comercials buits	5	1,9%
Rendes d'inserció	5	1,9%
Camins escolars	5	1,9%
Renovació urbana integral	4	1,5%
Plans de desenvolupament comunitari	4	1,5%
Contractació amb clàusules socials i ambientals	4	1,5%
Plans integrals enfront la crisi	4	1,5%
Programes de foment de la intergeneracionalitat	4	1,5%
Laboratoris digitals	4	1,5%
Plans d'inclusió social	3	1,1%
Programes de foment de nous models de tinença d'habitatge	2	0,7%
Programes de gestió de buits urbans	2	0,7%
Moneda local	1	0,4%
Total	267	100%

Font: Elaboració pròpia.

Pel què fa a la distribució territorial, existeixen força diferències entre municipis. Barcelona és el que acumula més iniciatives en el catàleg, amb pràcticament el 14% del total (Taula 3.14). En segon lloc es situa Santa Coloma de Gramenet, amb 19 iniciatives (7,2%), seguida per Badalona amb 16 (6%), Cornellà de Llobregat amb 15 (5,6%) i El Prat de Llobregat i Sant Boi de Llobregat amb 14 (5,2%). En cinc municipis s'han identificat entre una i dues polítiques innovadores: Torrelles de Llobregat, Begues, Pallejà, Cervelló i Sant Climent de Llobregat.

Taula 3.14. Iniciatives polítiques per municipi

Municipi	Nombre	Percentatge
Barcelona	37	13,9%
Santa Coloma de Gramenet	19	7,1%
Badalona	16	6%
Cornellà de Llobregat	15	5,6%
El Prat de Llobregat	14	5,2%
Sant Boi de Llobregat	14	5,2%
Sant Feliu de Llobregat	13	4,9%
Sant Cugat del Vallès	11	4,1%
Castelldefels	11	4,1%
Gavà	9	3,4%
Esplugues de Llobregat	9	3,4%
Viladecans	8	3,0%
Sant Joan Despí	7	2,6%
L'Hospitalet de Llobregat	7	2,6%
Cerdanyola del Vallès	6	2,2%
Montcada i Reixac	6	2,2%
Sant Just Desvern	6	2,2%
Sant Adrià de Besòs	6	2,2%
Barberà del Vallès	6	2,2%
Castellbisbal	5	1,9%
Tiana	5	1,9%
Badia del Vallès	5	1,9%
El Papiol	4	1,5%
Ripollet	4	1,5%
Molins de Rei	4	1,5%
Montgat	4	1,5%
Santa Coloma de Cervelló	3	1,1%
Sant Andreu de la Barca	3	1,1%
Sant Vicenç dels Horts	3	1,1%
Torrelles de Llobregat	2	0,7%
Begues	2	0,7%
Pallejà	1	0,4%
Sant Climent de Llobregat	1	0,4%
Cervelló	1	0,4%

Font: Elaboració pròpia.

En el procés de recerca i recollida de dades s'ha evidenciat que moltes de les iniciatives consten com a notícies als portal web dels ajuntaments, o en notes de premsa, més que no pas en el catàleg de serveis que s'ofereixen. Això succeeix especialment en els cas dels municipis més petits, ja que sovint els portal web no compten amb espais per cadascun dels àmbits temàtics d'acció pública i no es recullen els programes i actuacions que es despleguen (si ho fan, tendeixen a ser descripcions massa genèriques). Per tant, el menor pes que tenen les polítiques innovadores recollides en els municipis petits pot ser determinat per la menor informació disponible en els seus portals.

En segon terme cal subratllar que sovint s'han identificat moltes notícies de polítiques que es troben en fase d'estudi o, en tot cas, s'anuncia que es desenvoluparan properament, però atès que no es troben vigents no s'han incorporat al Catàleg. Aquest és el cas, per exemple, dels municipis que anuncien la remunicipalització de serveis quan els contractes vigents expirin, com és el cas de Ripollet que treballa per recuperar la gestió pública de l'aigua. És remarcable que en el cas de Castelldefels és dels municipis on més s'anuncien polítiques innovadores, però en canvi no és possible fer palès que s'hagin dut a terme. Així, ha anunciat que impulsarà un futur pla d'estalvi energètic, un projecte d'horts municipals i accions contra la pobresa energètica

Sempre que no s'ha pogut determinar que efectivament hagin entrat en vigor, no s'han incorporat al Catàleg. Aquest és el cas sovint de les polítiques per la mobilització d'habitatges buits. En diversos casos, s'anuncia que s'adverteix a les entitats bancàries que si no incorporen els habitatges que tenen en propietat al mercat se'ls obriran expedients sancionadors. Tanmateix, sovint no es pot constatar que així hagi estat. Concretament, tres municipis, L'Hospitalet de Llobregat, Montcada i Reixac i El Prat de Llobregat, anuncien que efectuen expedients sancionadors (si bé no es concreta en què consisteixen).

En l'àmbit de **Medi Ambient, Territori i Energia**, és rellevant que molts municipis del Baix Llobregat tinguin un Pla d'Acció d'Energia Sostenible, una iniciativa que surt arrel del Pacte d'Alcaldes i Alcaldesses amb la Unió Europea, i que està relacionada amb l'estalvi energètic. Tanmateix, en la majoria dels casos és un document aprovat entorn l'any 2009 i sovint no s'especifica si s'estan implementant ni quines accions. En aquests casos, no s'han inclòs en el Catàleg.

Respecte la **gestió ciutadana d'equipaments** molt sovint ha estat impossible esbrinar les formes de gestió, tendeix a ser una informació que no es troba disponible als portals web municipals. De vegades, aquests equipaments són antics ateneus que han passat a formar part de la xarxa pública d'equipaments, però no queda clar quin tipus de gestió tenen.

Pel què fa a la **contractació amb clàusules socials i ambientals**, hi ha municipis que aproven mocions en favor d'aquestes mesures, però a través dels portals web no es detecten plecs de clàusules amb criteris socials, ambientals o de gènere. En d'altres casos s'han detectat municipis que sí que havien aplicat aquest tipus de clausulat en el seus contractes, però que a data d'avui ja han finalitzat.

D'altra banda, respecte la **compra pública amb criteris ecològics**, a l'inici de la recerca es va plantejar identificar també la compra amb criteris de proximitat. Malauradament, no ha estat possible identificar cap contracte o encàrrec on s'hagi valorat el criteri de la proximitat, de manera que finalment s'ha obviat en el Catàleg.

En el camp de l'**Educació, Cultura i Lleure** s'han identificat diversos plans educatius d'entorn aprovats fa més de vuit anys i no ha estat possible esbrinar si actualment encara es duen a terme activitats. Aquests són els casos de Sant Boi de Llobregat o de Viladecans, per exemple.

En relació a les institucions que han tingut la iniciativa de dur a terme les polítiques innovadores, és rellevant s'ha de destacar que el 65% són iniciativa dels mateixos municipis, i que tan sols un 8,6% ho han estat d'administracions superiors (Taula 3.15). Aquest darrer és el cas dels

Serveis d'Intermediació en Deutes de l'Habitatge, promocionat per a la Diputació de Barcelona, i dels ajuts contra la pobresa energètica finançades per a l'Àrea Metropolitana de Barcelona. La única política que és iniciativa municipal i compartida amb empreses privades són les exempcions en els pagaments de la factura de l'aigua, promoguda amb AGBAR. D'altra banda, és rellevant destacar que si bé el 8,2% de les polítiques són impulsades tant per l'ajuntament com per agents socials, a l'hora d'implementar-les aquest percentatge puja fins al 12,4%. De manera que hi ha més polítiques innovadores implementades conjuntament amb els agents socials que no pas que hagin estat una iniciativa conjunta. Tot i això, és rellevant que si bé les polítiques innovadores han estat concebudes com a polítiques que pretenen caracteritzar-se per una major implicació de la ciutadania, i per tant per un major caràcter participatiu, en realitat, la proporció de polítiques que efectivament adopten aquesta aproximació és encara ben reduïda.

Taula 3.15 Agents de la innovació política

Agents	Iniciativa	Execució
Ajuntament	65,5%	70,8%
Administracions supramunicipals (AMB, Diputació, Generalitat)	8,6%	
Ajuntament i Administracions supramunicipals	9,4%	6,7%
Ajuntament i empreses privades	0,4%	0,7%
Ajuntament i agents socials	8,2%	12,4%
Ajuntament, administracions superiors i agents socials		0,4%
Ajuntament, administracions superiors i empresa privada		0,4%
Sense dades	7,9%	8,6%

Font: Elaboració pròpia.

És també rellevant observar com les polítiques innovadores són de creació molt recent, i el seu impuls s'accelera a partir de l'any 2010 de forma molt destacada (Taula 3.16). Més del 78% han sorgit els darrers set anys. De fet, entre 2010 i 2014 van crear-se el 40% de les polítiques identificades en el Catàleg i en només els dos anys següents pràcticament el mateix nombre, el 37,4% restant. Les polítiques iniciades als anys noranta són diverses. D'una banda, en tres casos es tracta de l'implantació de la co-gestió d'equipaments a Barcelona, Santa Coloma de Gramenet i Ripollet. De l'altra banda, la creació de la xarxa d'horts urbans barcelonins i, en darrer cas, la creació de l'Espai familiar de L'Hospitalet de Llobregat.

Taula 3.16. Any d'inici de les polítiques innovadores

Any inici	Nombre	Percentatge
90's	5	4,3%
2000-2005	9	7,8%
2006-2009	11	9,6%
2010-2014	47	40,9%
>2015	43	37,4%

Font: Elaboració pròpia.

3.6. L'emergència de la innovació social i el seu significat

En termes generals, les persones que participen en iniciatives socialment innovadores coincideixen a considerar que el terme 'innovació social' és un **concepte poc usat** o acceptat entre ells. En alguns casos el consideren aliè al propi llenguatge i no sempre s'hi reconeixen pel seu caire despolititzat.

Pel què fa a les institucions públiques, poques el tenen interioritzat, a excepció d'algun cas com el de l'Ajuntament de L'Hospitalet de Llobregat que recentement ha creat la regidoria d'innovació social. Tot i això, es sol associar a iniciatives relacionades amb l'emprenedoria i lligades a la tecnologia. Així mateix, es tendeix a confondre's amb l'associacionisme en general, si bé a les iniciatives d'innovació social se'ls atribueix un caràcter de major modernitat i una relació amb les institucions públiques diferent, potser més tendents al conflicte i la contestació que en el cas del tercer sector tradicional. Amb tot, tan els actors institucionals com socials són conscients del rol i la importància d'aquestes pràctiques.

“Nosaltres volem superar aquesta fase, des de l'àmbit del lideratge polític volem superar el concepte de smart cities, que està molt lligat a una determinada visió de la transformació urbana o de la ciutat, per realment avançar cap a un concepte d'innovació social que és molt més ampli. (...) És sobretot aquest fenomen o aquesta manera d'interpretar la nova gestió o el nou lideratge de les ciutats, tenint en compte el paper estratègic del sector públic, el paper del sector privat, de les universitats i com es vinculen amb els territoris, i com es produeix aquesta transferència de coneixement també, i després facilitar tot el que estigui lligat amb emprenedoria i amb totes aquestes noves iniciatives que ja poden ser socials, culturals, econòmiques, esportives” – Administració Pública – Polític/a

Pel què fa al **context de mobilització** que contribueix i facilita el sorgiment de la innovació social, de les entrevistes realitzades s'infereixen dues qüestions principals. En primer lloc, es percep la influència de les grans onades de mobilització i politització massives, tals com el període de finals de la Dictadura franquista i la Transició democràtica, el dels moviments d'antiglobalització o entorn el 15-M. En segon lloc, es posa de manifest el rol determinant del moviment veïnal especialment en els municipis de la perifèria metropolitana, especialment en aquells barris de caràcter obrer on el moviment veïnal va tenir un protagonisme destacat en la vindicació de la millora de la qualitat de l'espai públic i dels serveis i equipaments.

“Tot això, neix a partir de la gent que estava en els barris lluitant al franquisme, per tant estem parlant d'un sector de gent que en aquells moments estan en els seixantes, i últimament s'han incorporat alguns grups de gent jove, però si que estan lligats a l'esquerra independentista i tal. Però, fonamentalment, el grup

fonamental, és la gent gran que als anys setanta i vuitanta estaven als barris fent política de barri, centres socials i les associacions de veïns.” – Teixit social

Tanmateix, cal destacar que la incidència del 15-M en el sorgiment de les iniciatives d'innovació social és desigual. Per exemple, en municipis de major grandària poblacional es relaciona l'aparició d'aquestes experiències al context de la mobilització i empoderament que representà el 15-M, però en d'altres municipis amb menor població, amb una ubicació més perifèrica a l'àrea metropolitana o amb una morfologia urbana més orientada a la baixa densitat, la incidència del 15-M no es relaciona amb el sorgiment de la innovació social. En alguns casos han estat més crucials dinàmiques concretes del propi municipi, on la crisi econòmica i política s'ha evidenciat en especificitats de caràcter més local.

“Jo crec que malauradament sí ha passat bastant per sobre, també perquè en el moment que va sorgir el 15M que va ser al 2011, la preocupació inicial que hi havia internament era pagar nòmines.” – Administració Pública – Tècnic/a

“Nosaltres vam patir un 15M particular, específic, en forma de cas de corrupció important, això va ser 2009, mentre el 15M va ser el 2011. Nosaltres la sacsejada la vam patir el 2009. I quan vam arribar a les eleccions del 2011, no és que estigues amortitzat però això no es va amortitzar fins passat uns anys més. Però si que vam patir aquests problema abans.” – Administració Pública – Polític/a

3.7. Característiques de les pràctiques d'innovació social

En primer lloc, respecte el **perfil de les persones** que participen de les pràctiques d'innovació social, se n'identifiquen tres tipus. El primer perfil correspon a persones joves (malgrat ja no són adolescents) amb uns nivells socioeconòmics mitjans, amb formació alta i força polititzats. Solen ser els que lideren les pràctiques d'innovació social i generen les condicions perquè puguin desenvolupar-se. A més, aquest perfil està especialment lligat amb les iniciatives que tenen per objectiu construir un món socioeconòmic alternatiu. El segon perfil el conformen persones de la tercera edat, en molts casos jubilats o prejubilats, que històricament han estat implicats en el moviment veïnal i que amb l'arribada de la crisi i el desplegament de les polítiques d'austeritat s'impliquen i participen d'iniciatives innovadores, especialment pel què fa a la producció de serveis. El tercer perfil correspon a persones nouvingudes durant la darrera onada immigratòria, provinents de països extracomunitaris, i que participen en iniciatives amb un marcat caràcter d'assistencialisme. Aquests dos darrers perfils apareixen sobretot implicats en aquelles pràctiques que tenen per objectiu la defensa de drets socials bàsics i el combat enfront la crisi. Existeix doncs, una certa relació entre la tipologia de les pràctiques d'innovació social i el tipus de perfil social que

les protagonitza. Així mateix, en aquells municipis on no hi figuren experiències orientades al foment d'un model alternatiu de producció i consum, aquesta absència s'associa a la manca de perfils joves en el municipi.

"El que sí que és cert és que com a molts municipis, per no dir la majoria, els problemes són els mateixos a tot arreu, els canvis generacionals no existeixen, les dones no existeixen, els joves no existeixen. El joves tenen el pont associatiu fins que estan a l'institut, quan acaben l'institut comencen la facultat, doncs potser sí que fan alguna entitat d'un altra mena, però no és el cas" – Administració Pública – Tècnic/a

"D'entrada, la població més políticament activa ha estat l'envellida o molt jove però minoritària, el gran handicap és la població de mitjana edat que és la menys participativa, la més acomodàcia, que és la meua, la generació que s'ha acostumat a "l'administració m'ho dona tot fet", això és un handicap important." Administració pública – Tècnic/a

La composició social de les pràctiques orientades a combatre la crisi i a la defensa dels drets socials és més diversa, aglutinant persones d'origens diferents, mentre que aquelles orientades a promoure un model socioeconòmic tendeixen a ser menys heterogènies socialment.

"La gent de les candidatures alternatives sempre han tingut la seva autoinnovació social cap a ells i els seus amics. Des d'un cert temps, juntament amb acció social però fins a un cert punt restringit al seu àmbit. Hi ha aquest punt de militància. O sigui aquest és un barri de persones de classe treballadora i jo no sé si altres llocs és així però a mi em sembla que sí, la innovació social és molt de classe mitja." – Administració Pública – Tècnic/a

"Requereix una cultura, una manera de veure el món determinada que és més adequada, és més fàcil d'arribar-hi quan tens uns recursos de coneixement, de experiència, de relacions que permeten situar-te en el món. Per exemple, "no puc consumir tanta aigua", ja suposa un cert nivell de reflexió o d'experiència a la qual no tothom té accés. Hi ha una gran part de la població que viu aquí o a altres municipis no té accés o no han tingut accés i et diran "aquests militants..." de fet som classe mitja" – Administració Pública – Tècnic/a

En segon lloc, respecte a la **capacitat de les pràctiques per a estendre's i créixer**, la proliferació de les iniciatives d'innovació social respon més a la capacitat de contagi i de rèplica de les iniciatives més que no pas de la seva escalabilitat. Tot i això, també es posa de relleu que en alguns casos s'han evidenciat dificultats per tal de replicar iniciatives que tenen per objectiu el

combat enfront la crisi, com per exemple, l'organització d'assemblees de pobresa energètica o d'aturats. En algun municipi, davant l'intent poc fructífer per crear una assemblea pròpia enfront la pobresa energètica, s'ha optat per vehicular aquesta qüestió a través de l'assemblea local de la plataforma d'afectats per la hipoteca.

“Intentes incidir en lo que veus que és una realitat però ja no perquè tu ho pateixes. Si tu creus que hi ha una necessitat com per exemple la pobresa energètica, però veus que no funciona el mecanisme, o la rèplica perquè no tens a les afectades... llavors no té sentit incidir en muntar una APE [Aliança contra la Pobresa Energètica] aquí perquè veus que no té ressò.” – Teixit social

Respecte la capacitat de les pràctiques per créixer i per replicar experiències, els espais autogestionats apareixen com un dels factors clau. Aquests espais aporten l'entorn i les condicions adequades per a que sorgeixin i s'hi ubiquin pràctiques d'altre índole i que solen operar amb certa independència. Així, els espais autogestionats són generadors i alhora acollidors d'iniciatives. Uns espais que sovint tenen una relació estreta amb un dels partits polítics locals, ja sigui perquè en són la pròpia seu i la cedeixen per l'ús i gaudi d'altres pràctiques, o bé perquè el partit s'ha organitzat com a candidatura política del propi ateneu o casal.

“El ateneo sigue existiendo y va sacando sus propias iniciativas en la medida que tiene esa capacidad. Y bueno, la verdad es que seguimos estando aquí. La PAH lleva ya desde el 2011 hasta aquí, la cooperativa [de consum] lo mismo, o sea, el Coop57 también se reúne aquí... El ateneo un poco es esto.” – Teixit social

En tercer lloc, pel què fa a les capacitats de **permanència** d'aquestes iniciatives, s'observa que és força heterogènia i la temporalitat d'aquelles pràctiques que treballen per fer front a la crisi depèn en funció de les necessitats locals, fet que posa en evidència que en alguns casos ha estat difícil col·lectivitzar la resposta als impactes de la crisi i a les polítiques d'austeritat. Pel què fa als factors que debiliten la capacitat de permanència d'aquestes iniciatives, d'una banda, emergeixen qüestions com els límits que presenta el voluntarisme i les limitacions en la dedicació del temps en l'assistencialisme. De l'altra, el grau d'arrelament d'aquestes iniciatives en el territori també és determinant, una qüestió que està condicionada pels moviments de població que es produeixen en els barris o per la morfologia urbana dels municipis. S'observa que els processos d'emigració i immigració esquincen els llaços comunitaris i dificulten la pervivència d'algunes iniciatives. Alhora, aquells municipis amb una estructura urbana caracteritzada per la baixa densitat, amb un predomini de zones residencials disperses i amb creixements poblacionals ràpids que no s'han traduït amb un increment de la vida de poble, són entorns on és menys propici el desenvolupament i manteniment de pràctiques socialment innovadores. Així mateix, aquelles poblacions on les activitats d'oci es produeixen fora del municipi, ja sigui en grans centres comercials o en

equipaments culturals, també apareixen com entorns on la vida comunitària local és més dèbil i per tant menys favorable al sorgiment i manteniment de pràctiques d'innovació social.

“Crec que és això, les necessitats de la gent, la manera de viure, les feines que tenen... Per una part, feines que no tenen la necessitat real d'accés a un habitatge digne o de... (...) el nivell adquisitiu és massa alt, i hi ha aquesta altra part de barris on hi ha que estan més disgregats o han crescut més ràpid i no s'ha fet aquest teixit comunitari”. – Teixit social

“Podríem dir "osti perquè a Gràcia n'han sortit tantes, quan potser és un perfil social similar tot i que la renda a Tiana és més alta, i a Tiana no?". Jo crec que hi ha, primera més petit volum, però una cosa important és que és un poble dormitori. Això vol dir que hi ha una part de la població, una part és la que fa pujar la mitjana important, que vé a dormir-hi i que no n'espera res més.” – Administració pública – Polític/a

“És una ciutat feta a cops de immigracions, després la gent ha millorat o s'ha cansat de picar pedra aquí i han marxat. Uns per millorar les condicions de vida i tota la gent jove, estudiada i preparada de fa anys, que seria la gent que tindria molta potencia per canviar la ciutat i per innovar i entomar els nous reptes de la immigració actual, per exemple, perquè és més oberta, està més preparada, és més internacionalista en aquest sentit de cosmopolita, aquesta gent, fa molts anys, molta gent jove va marxar, perquè va haver-hi zero política de habitatges públics, de habitatges assequibles” – Teixit social

“Ara clar és una ciutat, el perfil de ciutat-dormitori perquè molta gent el cap de setmana agafa el cotxe i anar-se'n a Baricentro o a la Maquinista. És així de trist però passa. I lo més trist és que sigui el perfil més jove el que et faci això.” - Administració pública –Tècnic/a

3.8. Pautes de relació entre pràctiques d'innovació social i institucions públiques

Pel què fa a les pautes de relació entre les pràctiques d'innovació social i les institucions públiques emergeixen tres qüestions. D'una banda, s'apunta que la naturalesa inherent en algunes tipologies de pràctiques comporta dificultats en les relacions amb l'administració. De l'altra, es subratlla que la incentivació d'aquest tipus d'iniciatives per part de l'administració pot desbocar en dinàmiques de cooptació i finalment, s'observa que una intensificació de la relació amb l'administració afecta al

dinamisme de les experiències socialment innovadores. Seguidament, s'exposen en detall aquestes tres qüestions.

En primer lloc, respecte a les **dificultats o tensions en les relacions** entre les pràctiques d'innovació social i les institucions públiques existeixen dos factors lligats a la pròpia naturalesa de les pràctiques. D'un cantó, les demandes de pràctiques com la Plataforma d'Afectats per la Hipoteca, les assemblees d'aturats o les assemblees per la pobresa energètica estan lligades a la formulació de canvis legislatius per part de les administracions públiques, fet que provoca que les relacions no sempre siguin plàcides. De l'altre, les dificultats en la interlocució entre pràctiques i institucions públiques es deu també a la manca d'institucionalització de les iniciatives socialment innovadores, les quals estan orientades a l'autogestió i sovint no estan inscrites en els registres d'associacions municipals. En aquest sentit, la menor institucionalització d'aquestes iniciatives, a diferència del tercer sector tradicional, es considera per part de l'administració pública com un element que obstaculitza el desenvolupament d'una relació fluïda entre ambdues parts. Així mateix, la major o menor acceptació de la dimensió conflictual d'aquestes relacions depèn en funció del color polític dels governs locals.

“La PAH, suposo que no som els únics, com ho diria perquè quedi be... genera molts problemes per la seva manca de personalitat jurídica. Molts. Es pot entendre que no vulgui tenir personalitat jurídica, però no tenir-ne comporta un avantatge i uns inconvenients i per la seva tasca, de vegades genera més inconvenients que un altra cosa. Perquè clar, entre els municipis hem estat parlant allò de com és possible que no els hi cedim cap local, perquè clar, al cap i a la fi mentre hi ha entitats que demanen un local i els hi demanes una sèrie de requisits i que et diguin “i als de la PAH no?”. – Administració Pública – Tècnic/a

La segona qüestió subratllada per part dels entrevistats fa referència a la dicotomia existent entre **el proveïment de recursos i infraestructures** per part de les administracions locals per tal d'incentivar, sostenir i escalar les pràctiques d'innovació social i el perill que s'instaurin dinàmiques clientelars o de control de les activitats. Així, en municipis on per part de l'administració no es reben ajudes o recolzament es reivindica aquesta mancança i es subratlla com això comporta dificultats en el quefer de les pràctiques, mentre que en aquells municipis on determinades iniciatives o associacions reben subvencions, la cessió de locals públics o se'ls faciliten tasques de comunicació i difusió, aquestes són dinàmiques que s'associen a la voluntat de cooptació per part de l'administració.

“Més que subvencions, home, el tema d'espai és clau, que hi hagin espais públics, en els que hi pugui accedir tothom sense cap tipus de normes crec que és fonamental.” – Teixit social

“Perquè tenim un model clientelar molt heavy com passa a molts altres municipis (...). Un model clientelar molt clar de segons quines entitats, de un tema molt

paternalista però que després té un retorn... I per tant ja no és tant la transformació que facis, sinó que tinguis cuidats uns certs col·lectius i un corrent d'opinió, que ve ser a diferents col·lectius, que tu tinguis controlats.” – Administració Pública

“Para mí está muy, muy, muy relacionado, desde mi punto de vista, con las redes clientelares que ha generado el [partido X], ha desarticulado todo el movimiento contestatario y de lucha que había aquí. De tener la asociaciones de vecinos más cañeras... a nada.” – Teixit social

El tercer aspecte a destacar té a veure amb el funcionament dels mateixos ajuntaments i com aquest pot tenir conseqüències sobre el modus operandi de les mateixes pràctiques. D'una banda, la manera de fer de les institucions públiques, basada en **la burocràcia i en la lentitud dels processos**. De l'altra, les limitacions de les competències dels ajuntaments afecta al dinamisme de les iniciatives d'innovació social, les quals veuen com les seves demandes reben una resposta negativa, o bé no es produeix en els ritmes desitjats, o bé els comporta burocratitzar els seus propis processos.

“Quan són entitats petites, que funcionen bàsicament a base de voluntariat, no hi ha un temps material. Quan es burocratitza l'entitat i ha de fer una mà de papers, no pot fer els seus projectes, fas una cosa, fas l'altra, no dóna per tot. Per tant, el que passa és que l'activitat minva.” – Teixit social

“Ens trobem en situacions tan paradoxals com dintre dels primers mesos de l'any totes les entitats han deportar el seu pla d'acció per poder demanar les subvencions, però després les entitats han de començar a fer les seves activitats i aquest any fins pràcticament a l'estiu no s'ha sapigut els diners que hi havien. Això no és possible, i a més l'administració demana una forma de fer a les entitats amb un rigor i previsió que ells no tenen, amb tot l'aparell tècnic que tenen, llavors això és el que s'hauria de solucionar. Només que es solucionés tot això, i que fossin el mateix d'exigents, jo crec que una mica més en l'administració per raons obvies, però com a mínim tinguéssim el mateix grau, no tindriem la percepció que això es fa per collar a la gent directament.” – Teixit social

A banda d'aquestes tres qüestions problemàtiques exposades, emergeix que un dels espais on es produeix una relació més intensa entre pràctiques d'innovació social i institucions públiques és en el marc de **plans integrals o de projectes amb un desplegament territorial**. En definitiva, la implementació de plans de desenvolupament comunitari, plans de barri o projectes educatius de ciutat són espais on pràctiques i administració es troben, interaccionen i col·laboren. Un treball que es pot dur a terme perquè aquest tipus de plans i projectes es caracteritzen per ser merament

transversals, i per tant impliquen a diversos departaments i àrees de l'administració, i solen tenir un caràcter participatiu, de manera que estan dissenyats per a ser desplegats en aliança amb actors socials del propi territori. En definitiva, emergeixen com espais de retroalimentació entre pràctiques d'innovació social i polítiques innovadores.

“[El Pla de Desenvolupament comunitari] és una metodologia de treball que crec que sí que pot en un context de crisi, és més una oportunitat per canviar formes de consumir, de relacionar-nos, d'autoajudar-nos, de reactivar aquesta solidaritat veïnal que estava una mica més... potser no desapareguda, però... Jo crec que sí, que el treball comunitari com a metodologia de treball per processos, de treball en xarxa, de treball en base a valors d'acció social i de innovació.” – Administració pública – Tècnic/a

Amb tot, davant la **crisi de legitimitat** que pateixen les institucions públiques actualment, per tal de capgirar aquesta situació aquestes procuren o bé intensificar les relacions amb les pràctiques d'innovació social o bé desplegar polítiques amb processos participatius.

“Hay un cambio de... es que para mí no es un cambio de política, es un cambio de apariencia en cómo se enfoca la política, en el tema de la participación, que hasta ahora les daba igual gobernar a su bola y sin hacer caso a nadie y ahora están intentando vender el discurso de la participación. Pero creo que es un discurso más de cara a la galería que un discurso real.” – Teixit social

3.9. Sorgiment de la innovació política

Pel què fa als factors que faciliten l'elaboració i la implementació de polítiques innovadores, de les entrevistes realitzades s'infereixen diverses qüestions, ja siguin de caràcter intern a l'administració, o el rol que poden desenvolupar agents externs.

Respecte als aspectes interns a les mateixes institucions públiques, un dels elements que es posa de relleu és la necessitat de **disposar d'estructures administratives robustes** i d'una dotació de personal adequada, amb càrrecs directius intermitjos. Això permet treballar de forma no només orientada a la resolució dels temes ordinaris, sinó també plantejar respostes a noves problemàtiques. A més, la capacitat comunicativa que tinguin els ajuntaments a l'hora d'oferrir els serveis també decisoris. Així mateix, la provisió de recursos en formació, així com la l'existència d'un cos de **personal tècnic especialitzat** en camps concrets facilita també la concepció de polítiques innovadores. Alhora, l'existència d'un ambient laboral proactiu, on el personal tècnic gaudeixi d'autonomia i d'iniciativa pròpia també apareix com un element que fa més propici el desplegament

de polítiques innovadores. En aquest sentit apareix la figura de l'*emprenedor institucional* com un actor que pot ser determinant a l'hora d'iniciar processos d'innovació política.

“Són moltes iniciatives que entren dintre d'una normalitat avui en dia [en aquest municipi] però que potser a altres municipis al·lucinen que haguem pogut arribar fins aquí. Clar, fins que no te'n vas a reunions tècniques no te n'adones. Jo per exemple a un curs d'economia social i solidària que vaig portar el cas [d'aquesta política], molts tècnics em fan demanar el mail i el telèfon perquè els hi expliqués en profunditat com havíem arribat fins aquí, perquè no sabien exactament de què es tractava ni com fer-ho. Clar... I al meu cas que sóc jove, jo ho veig molt fort això, és a dir, per mi és que rossa el ridícul al final que un tècnic de X ajuntament, a més petit, m'acabi preguntant que què és això i com ho hem fet. Em sobta.” – Administració Pública –Tècnic/a

“Si hi ha algo que realment no facilita gens és una part que és molt política, però també sóc conscient que una part és molt tècnica. És a dir, a vegades els llocs on han sorgit aquestes iniciatives ha sigut a proposta tècnica, de tècnics ben formats, de tècnics entenedors del tema que proposaven i segurament lligats a un tipus d'iniciativa d'aquest tipus perquè sinó... I hi ha hagut clar, sobre el tema de gent més gran que forma part de l'administració sí que hi ha... es posen impediments segur. No a polítiques innovadores sinó a qualsevol tipus de política que surti del marc en el que segurament estan acostumats a treballar.” – Administració Pública –Tècnic/a

“És un ajuntament que depèn molt de subvencions, gairebé totalment, perquè hi ha molt pocs ingressos, hi ha necessitat... Llavors jo he treballat gairebé sempre amb molt pocs recursos, hem hagut de buscar recursos externs també per projectes...” – Administració Pública –Tècnic/a

Així mateix, en alguns municipis, la presència de **governos del canvi** també ha aparegut com un factor determinant en la producció de polítiques innovadores. Nous càrrecs electes, amb nous programes polítics, produïts en candidatures més arrelades amb els moviments socials sembla facilitar la generació de polítiques que pretenen afrontar nous fenòmens i fer-ho des de perspectives diferents.

“S'ha intentat importar una cosa que per exemple ho estàn fent molts municipis i que hi estem treballant molt seriosament, que és amb el tema de recuperar la gestió de l'aigua, des de recuperar una empresa municipal de gestió de l'aigua, i també el model de recollida de residus. Però clar, s'està fent des de la pressió del propi ajuntament, des del convenciment del propi ajuntament, no des de la base

social. La base social ens diu escolti ens sortirà més barata o més cara l'aigua?" – Administració Pública –Tècnic/a

[El moviment veïnal] s'han envellit i no hi ha hagut una renovació generacional durant trenta anys que porto jo aquí tampoc he vist interès de les diferents castes polítiques que han passat pel govern municipal de que hi hagués aquesta renovació generacional perquè "para que me estén tocando los cojones, ya me está bien que se envejecan y les dejo el local i no emprenyin", no se'ls ha mimat al teixit associatiu. Ara no, ara s'intenta tornar a que es torni a bellugar des de fa dos anys amb els nous equips de govern però els anteriors havia arribat a un grau de... aquests lo único para lo que se sirven es para molestar y tenerlos contentos, ponerles aire acondicionado en el local..." – Administració Pública –Tècnic/a

D'altra banda, existeixen factors externs a la pròpia institució, tals com la **presència d'un teixit de pràctiques d'innovació social actiu i dinàmic** que esperoni als responsables tècnics i polítics de l'administració a emprendre noves polítiques. Aquest és el cas, per exemple, de l'establiment de la co-gestió d'equipaments o de la implementació de polítiques entorn el cooperativisme, que en alguns casos responen a les demandes de pràctiques d'innovació social presents al municipi que volen participar en la gestió dels espais que utilitzen, o a l'existència d'entitats com la Federació de Cooperatives de Treball de Catalunya que promouen projectes de cooperativisme als municipis.

"És cert que la ciutadania apreta, però també crec que hi ha persones a l'ajuntament, i en aquest cas el nostre ajuntament, que proposen idees. Passa que a vegades, clar, has vist una experiència aquí, i vas allà... bueno, però això no és dolent, no? Veure exepriències i moure't..." – Administració Pública –Tècnic/a

"El tema de la participació, en el tema dels pressupostos, quan sorgeix qualsevol problema facilitar els processos de participació que siguin realment participatius des del punt de vista de la gent de que pugui tenir accés a tot. Es a dir, hi ha tot un seguit de coses que això d'alguna manera facilitaria que la gent anés creixent aquests moviments socials. Però no és això el que hi ha." – Teixit social

Així mateix, algunes de les persones implicades en experiències socialment innovadores exposen que els **calendaris electorals** solen determinar el grau de predisposició dels ajuntaments a emprendre nous projectes, i per tant, les oportunitats polítiques també són utilitzades estratègicament per part dels mateixos agents socials.

"No és una iniciativa seva i a més és una cosa que es va guanyar contra la voluntat de l'Ajuntament. Aquesta història es va firmar en contra totalment..."

Això es va firmar a un mes de les eleccions! Per fer-se la foto de hemos llegado a un acuerdo, (...) som super socials i som super col·legues amb tothom i abans de les eleccions hi va haver una pressa brutal i com s'anava incrementant la pressa setmana a setmana abans de les eleccions. Lo que era un "no" rotundo, la setmana següent era un "bueno" i la setmana següent que ja estàvem molt a prop de les eleccions era un "vale vale". Era exagerat el canvi de opinió... al final van acabar acceptant, firmar lo que queráis... vale, ya. I clar, com la pilota està en el seu camp, allí està, no la xuten, no la mouen, no la belluguen. I ells mateixos paralitzen totalment, perquè és una cosa que va en contra ja no només de la seva iniciativa sinó de la seva voluntat, és una cosa que es va guanyar contra pols." – Teixit social

A més, l'existència de canals de **cooperació amb administracions de rang superior** també sol ser un altre dels factors que empenyen als ajuntaments a implementar polítiques innovadores. En alguns casos, perquè els ens supramunicipals proveeixen els recursos econòmics per a desenvolupar-les, en d'altres perquè faciliten el compartir estratègies i encoratgen als ens locals a desplegar programes concrets. Aquest és el cas, per exemple, de l'Àrea Metropolitana de Barcelona pel què fa a projectes d'horts urbans o del Programa d'ajuts per fer front a la pobresa energètica, o bé de la Diputació de Barcelona respecte a la instauració del Servei d'Intermediació en Deutes de l'Habitatge en els municipis, o de la Generalitat de Catalunya amb la divulgació dels Plans Educatius d'Entorn. Tanmateix, en aquests casos, la replicabilitat de les polítiques innovadores promogudes en primera instància per governs supramunicipals, pot desencadenar alguns desajustos si després en els municipis no existeix el teixit social suficient o les capacitats tècniques adequades per tirar endavant i mantenir en el temps aquests programes.

"Els ajuts de pobresa energètica, doncs si està bé, però al final és posar diners. Però jo el que em queixo és que tot el que no sigui firmar aquí i posar diners del pressupost, no estem fent res més. I si hem de ser innovadors diguéssim vol dir també perquè hem d'aportar idees i adaptar-les al context." – Administració pública – Polític/a

"He de dir que en el cas de Tiana no crec que sigui per pressió del poble, sinó per pressió de instàncies superiors com pot ser la Generalitat, o l'Àrea Metropolitana, que sí han començat a encaixar aquest tipus de factors com pot ser la transparència, la participació ciutadana, o el fet de mancomunar amb altres municipis." – Administració pública – Tècnic/a

És rellevant destacar com la implementació de **plans integrals i projectes amb un marcat caire territorial poden alhora esdevenir instruments d'innovació política**. Plans de barri, plans educatius de ciutat, plans de desenvolupament comunitari, són polítiques innovadores

que, com s'ha apuntat anteriorment, en la seva execució esdevenen espais de relació i cooperació entre pràctiques d'innovació social i equips tècnics municipals. Aquests, esdevenen en si mateixos eines per la innovació política, generant una espiral virtuosa d'innovació.

“L'acompanyament sempre suposa una certa distància perquè sinó ho estàs fent tu. L'acompanyament és per a que l'altra persona vagi incrementant la seva autonomia, és l'objectiu final, que ell funcioni sol. Per a que l'altre acabi sent autònom. Però és distància i proximitat perquè això és clau. Per a que aquests projectes funcionin hem de tenir... la confiança que s'ha de crear per anar construint amb la gent, perquè a vegades la gent es vol marxar i li has de dir “no”, no marxis, estem tots en el mateix barco i això es treballa com a tècnica posant-te al mateix nivell i creant una relació que sigui d'estar a gust, que estiguin en confiança i això passa per dedicar temps.” – Administració Pública – Tècnic/a

3.10. Característiques de les polítiques innovadores

Respecte els elements que fan que una política pugui ser considerada innovadora, emergeixen quatre qüestions principalment. En primer lloc, les polítiques innovadores s'associen a polítiques amb un marcat **caràcter transversal** i amb la voluntat d'afrontar els fenòmens urbans i socials des d'una visió holística. Aquesta qüestió implica un gran repte a nivell intern de l'administració, a l'hora de preparar, implementar i gestionar les polítiques, ja que solen ser ens organitzats a partir d'estructures departamentals estanques i amb poca tradició d'implementació de polítiques multidimensionals. Un cop més, projectes amb una delimitació territorial precisa i amb voluntat integral poden ser laboratoris on practicar una nova manera de dissenyar i implementar les polítiques.

“Les poques polítiques innovadores que han impulsat sí que és cert que tenen molta implicació d'àrees molt diferents, (...). Jo crec que cada vegada anem en la línia en la que la majoria de projectes que sorgeixen no són purament d'una àrea concreta.” – Administració Pública – Tècnic/a

En segon lloc, es solen identificar les polítiques innovadores amb aquelles que tenen un **caràcter trencador**. En aquest sentit, són polítiques que intenten afrontar les problemàtiques existents des d'enfocs i estratègies diferents i això sol resultar en una tensió amb els marcs legislatius existents. De fet, de vegades la legislació vigent actua com un marc que constreny, posa impediments i dificulta el desenvolupament de polítiques innovadores. Així, sovint, el disseny de les polítiques innovadores a nivell intern de les administracions locals desencadena tensions entre les àrees que les lideren i els serveis de secretaria i/o intervenció. En conseqüència, per tal de poder

implementar determinades polítiques el personal tècnic acaba havent d'identificar esclatxes en la legislació existent o bé adopta i ajusta marcs normatius d'altres àmbits.

“Hem treballat moltíssim amb els habilitats nacionals com la tresoreria, la intervenció, la secretaria, per poder evidentment sortir endavant aquells problemes jurídics, legals que qualsevol qüestió nova posa sempre d'ungles als habilitats nacionals, i dic d'ungles, no en el mal sentit, sinó que evidentment són els garants de la seguretat jurídica, de la institució, de l'administració pública, i per tant els hem d'escoltar. Tot i que això ha endarrerit probablement el ritme que nosaltres haguéssim volgut, si més no, va marxar. (...)” – Administració Pública – Polític/a

“En totes les organitzacions i sobretot en les organitzacions grans, públiques o privades, la resistències sempre hi són, perquè generen dinàmiques, a vegades molt consolidades, i per molt que t'empenyin des de fora, l'administració pública solen ser compartiments estancs, amb unes pràctiques i a vegades vicis consolidats. Llavors es com si anessis a donar més feina, a vegades hi ha aquesta sensació, i és complex, és a dir, a vegades les resistències són raonables, en el sentit de dir compte si fem això perquè s'han de preservar certes garanties, a vegades el tècnic vol anar més de pressa del que pot.” – Administració Pública – Tècnic/a

El tercer aspecte que es posa de relleu, està relacionat amb el **caràcter participatiu** de les polítiques innovadores. Si bé es reconeix com una de les característiques principals, també s'accepta que no sempre s'implementa amb la mateixa intensitat amb que es considera que seria necessari. En aquest sentit, s'entén que les polítiques innovadores no poden limitar-se a processos participatius tradicionals que s'executen de forma puntual, sinó que requereixen de mecanismes de coproducció entre agents públics i socials. Amb tot, per ara s'experimenta i existeix una tensió entre accions de participació, acompanyament i coproducció.

“La ciutadania demana fer coses noves i tractar-los de forma diferent, i això ja és una innovació en sí mateix, ja no serveix que jo em presenti en un programa dient que reformaré el carrer X i reformi el que jo vulgui; no, això es votarà, i sotmetre a consideració de la gent aquesta decisió, i en el transcurs d'aquesta decisió fins i tot també escoltar la gent.” – Administració pública – Tècnic/a

Finalment, el darrer aspecte que es posa de manifest està relacionat amb la concepció de **les polítiques com a processos**. En aquest sentit, si bé d'altres polítiques de caràcter més tradicional es concentren en el proveïment de serveis, en el cas de les polítiques innovadores es sol posar èmfasi en el fet que tan important són els resultats com el mateix procés a través del qual

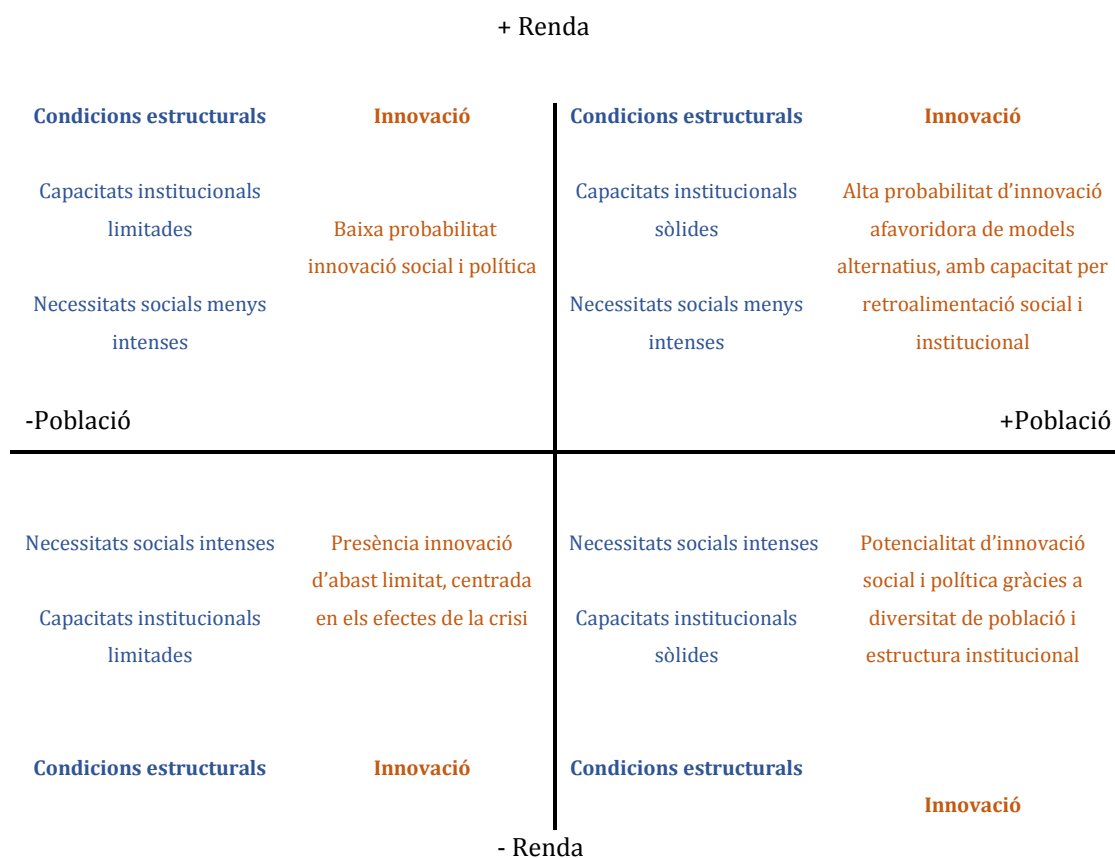
s'obtenen. De fet, a vegades són polítiques que compten amb pressupostos ínfims en comparació amb d'altres projectes o serveis municipals, i en canvi es desenvolupen a partir de processos molt més rics.

3.11. Els entorns urbans més propicis per la innovació

De l'anàlisi dels estudis de cas es poden observar quins són els entorns urbans que ofereixen les condicions més propícies per a la innovació pública. Els casos seleccionats han estat classificats a partir de la mida poblacional i els nivells de renda, obtenint dos casos per cada categoria: municipis per sota o per sobre dels 50.000 habitants i municipis amb rendes per sobre o per sota dels 22.127€. De les entrevistes realitzades s'infereix que cadascuna de les categories de municipis presenten situacions més o menys propenses a la innovació. Així, la grandària poblacional i la renda apareixen com a variables que poden condicionar l'emergència de la innovació social i la innovació política.

En termes generals, els incentius per a la innovació social i política són més alts en aquells municipis on el nivell de renda és menor i, per tant, les necessitats socials són més intenses. No obstant això, l'escassetat de recursos en aquest tipus de municipis, derivada del baix estatus socioeconòmic de la seva població, pot actuar com un fre per a l'impuls innovador. La grandària del municipi pot actuar com un factor compensatori, ja que la mateixa pot afavorir la disposició d'una estructura administrativa àmplia i ben dotada de recursos, la qual pot actuar com a plataforma per a processos d'innovació política que, alhora, promoguin o acompanyin la innovació social. La innovació social, en tot cas, es pot veure dificultada pel baix nivell de renda de la seva població, a no ser que existeixi una acció institucional decidida de suport a l'acció social. Els incentius a la innovació política i social són, a priori, menors en els municipis de rendes més altes, però la potència de les seves estructures administratives, sobretot en municipis grans i mitjans, pot facilitar que es produeixi la innovació política, de la mateixa manera que entre els segments de renda mitja d'aquests municipis es pot preveure una alta capacitat d'innovació social que, en últim terme, es reforci mútuament amb les dinàmiques innovadores de l'administració municipal. Malgrat disposar d'un nivell de renda alt, en els municipis petits aquesta tendència a la innovació pot ser menor si el perfil de la població és molt homogeni i les estructures administratives són massa petites com per fer apostes institucionals potents per a la innovació (Figura 3.11).

Figura 3.11. Model teòric de les condicions propícies per a la innovació pública

Font: Elaboració pròpia

No obstant la importància d'aquestes dues variables, l'anàlisi dels casos evidencia que el seu efecte es veu condicionat per la incidència d'altres factors que també poden ser determinants. Entre ells, cal destacar la importància de les condicions políticoinstitucionals i la configuració socioresidencial.

En primer lloc, pel que fa a les condicions políticoinstitucionals, ja s'ha assenyalat que l'existència d'estructures municipals robustes, tant en recursos econòmics com en equips tècnics sòlids i amb iniciativa, és un element determinant. En aquest cas, són els ajuntaments de municipis més grans els que poden tenir més possibilitats de disposar d'aquestes condicions. Tanmateix, també és necessària l'existència de governs proactius. És a dir, governs capaços de contribuir al dinamisme social, i que a través de desplegar iniciatives d'innovació política poden acabar desencadenant una certa retroalimentació amb les experiències d'innovació social. En aquest sentit, també cal destacar que el lideratge dels governs locals ha de tendir més a l'acompanyament més que no pas exercir d'únic motor al qual les iniciatives socials han de seguir. Aquests però són aspectes que no depenen tant de la grandària de l'administració local sinó més aviat del tarannà del seu govern i de l'arquitectura institucional.

En segon lloc, la morfologia urbana i la configuració socioresidencial també poden condicionar les capacitats d'innovació dels municipis, independentment de la seva grandària i dels seus nivells de renda. Així, aquells municipis que es caracteritzen per una urbanització dispersa i per ser nuclis urbans dormitori, solen tenir més dificultats per tenir un arrelament social fort i per tant menys dinamisme social. Així, la mobilitat laboral obligada o la sortida de la població del municipi per a activitats d'oci -elements característics dels nuclis urbans dispersos- poden incidir com a condicionants de la innovació. Independentment de si els municipis són grans o petits poblacionalment, la urbanització dispersa apareix doncs com a fre de la innovació social. En d'altres casos, no es tracta tant de la morfologia urbana com dels processos d'immigració i emigració que poden haver patit els barris o municipis. Així, aquells nuclis on existeixen processos de substitució de població, l'arrelament comunitari també s'afebleix i això reverteix sobre els llaços del teixit social. Així mateix, la manca de recanvis generacionals també pot debilitar les iniciatives innovadores.

Com a síntesi del conjunt de factors que s'acaben de considerar, s'exposen, seguidament, les característiques enunciades per cadascun dels 4 tipus principals de municipis assenyalats:

- **Municipis petits i rendes altes**

Els municipis de menor mida poblacional i de rendes més elevades poden tenir bones condicions per a la innovació social en el cas que es caracteritzin per una certa compacitat urbana i per una vida de poble forta. En aquest sentit, la comunitat i l'arrelament social apareixen com a determinants, de manera que aquells municipis que poden ser petits poblacionalment, però que la seva morfologia tendeix a la urbanització dispersa, presenten nivells més baixos d'innovació social. Els nivells de renda d'aquests municipis on existeixen, en termes generals, menors necessitats socials, no determinen tant les capacitats per a la innovació com el tipus d'innovació que es duu a terme: en aquest sentit, en municipis petits i de rendes altes predominen iniciatives socialment innovadores orientades al foment d'un model socioeconòmic alternatiu, més que no pas iniciatives orientades al combat contra els efectes de la crisi i la defensa de drets socials.

- **Municipis petits i rendes baixes**

Els municipis amb menys població i rendes per sota de la mitjana metropolitana són els que en principi tenen una situació més difícil davant la innovació. D'una banda, tenen més necessitats socials, però alhora presenten unes condicions políticoinstitucionals que no sempre són afavoridores per a la innovació: solen tenir estructures administratives més minses i no sempre compten amb tècnics municipals amb dedicacions exclusives per a totes les àrees. Amb tot, el teixit social no sempre té la robustesa de les grans ciutats i la constricció econòmica dels darrers anys ha fet que les pràctiques socials estiguin especialment dirigides a fer front als impactes de la crisi i a la defensa de drets socials, sovint caracteritzades pel voluntarisme i l'assistencialisme. Així mateix, l'existència d'una administració que exerceix un lideratge excessivament fort pot ser acabar suplantant el teixit social, essent contraproductiu per a la generació d'iniciatives d'innovació social.

- **Municipis grans i rendes altes**

En principi els municipis amb rendes més altes i de més grandària poblacional són aquells més ben posicionats per a la innovació pública. D'una banda, tot i que en termes generals presenten menys necessitats socials, solen acollir un perfil socioeconòmic de població amb alts nivells formatius i per tant amb capacitats i recursos per a l'acció col·lectiva. La seva població és socialment més diversa que la dels municipis petits de renda alta, i per tant poden comprendre sectors socials mitjos amb alta capacitat innovadora. A priori, a més a més, les administracions locals d'aquests municipis poden tenir més recursos i una estructura més àmplia pel què fa a personal tècnic. Tot i això, la variable políticoinstitucional també és important: la tradició de més o menys receptivitat enfront les demandes del teixit social, la capacitat de buscar les esclatxes burocràtiques necessàries per fer convergir les normatives administratives amb les propostes ciutadanes, la voluntat dels governs locals de no només actuar en funció dels ritmes electorals sinó amb visions estratègiques a mig i llarg termini, així com l'existència d'emprenedors públics que gaudeixin d'iniciativa i autonomia, són qüestions també del tot necessàries.

- **Municipis grans i rendes baixes**

Els municipis de major grandària poblacional i menor renda dels seus habitants tenen, en termes generals grans necessitats socials, però en principi també tenen capacitats institucionals per a afrontar-les. Solen tenir una estructura municipal més complexa i robusta que els municipis amb rendes similars però de menor mida poblacional. Si bé institucionalment poden tenir les condicions per a la innovació, l'existència de necessitats socials prominents pot arribar a desbordar l'administració, propiciant un lideratge polític contradictori amb el dinamisme social. Les iniciatives socials existents solen ser poc enxarxades i, atès que són municipis on sol haver-hi força recanvi poblacional, en tant que pateixen processos d'immigració-emigració, no solen gaudir de l'arrelament comunitari suficient per a construir iniciatives socialment innovadores.

3.12. Conclusions i propostes

A banda de les qüestions recollides en els apartats anteriors, també s'han identificat una sèrie d'idees a mode de conclusions, així com algunes propostes que poden ser tingudes en consideració tant pel què fa a les administracions locals com per les pràctiques d'innovació social.

Quant a la innovació social, a banda dels proveïment de serveis o el cobriment de necessitats que aquestes iniciatives aconsegueixen furnir, és necessari valorar i reconèixer els impactes qualitatius d'aquest tipus d'iniciatives que sovint solen ser força invisibles. Moltes de les experiències d'innovació social contribueixen a la construcció de llaços comunitaris, així com que proveeixen suport mutu, tant material com emocional. En el cas d'aquelles pràctiques que incorporen en el seu teixit persones provinents de diferents orígens, així com grups vulnerables, esdevenen vacunes contra discursos xenòfobs i feixistes. A més, les pràctiques d'innovació social

són vivers de nous coneixements, de construcció de noves agendes socials i polítiques i també de noves formes de fer. En definitiva, són espais d'experimentació tant en termes d'organització i participació com de sabers.

Respecte la relació entre experiències socialment innovadores i les institucions públiques emergeix que aquests actors cal que assumeixin la dialèctica entre cooperació i conflicte com a dinàmica per poder avançar tant en el desplegament de pràctiques d'innovació social com en la implementació de polítiques innovadores. En aquest sentit, el desplegament de plans d'actuació integral, amb un cert caràcter territorial -és a dir, amb la delimitació a una àrea urbana en concret- poden ser una estratègia tant per a promoure la transversalitat interna i trencar amb la compartimentalització dels departaments municipals (tradicionalment orientats a una temàtica en concret) com per intensificar la col·laboració entre agents públics i socials.

Per tal que les pràctiques d'innovació social progressin, de les entrevistes realitzades s'infereix que és necessari fer canvis en tres nivells: administratius, legislatius i mentals. D'una banda, la provisió d'espais i infraestructures per tal que les experiències d'innovació social puguin desenvolupar la seves pràctiques esdevé clau. Així, facilitar l'accés a equipaments i a l'ús de l'espai públic poden ser estratègies que contribueixin a estendre i enfortir aquestes pràctiques. D'altra banda, la flexibilització de la interlocució entre administració pública i iniciatives d'innovació social també permetria una major interacció entre ambdues sense que les pràctiques caiguessin en el burocratisme i la rigidesa. En aquest sentit, la modificació d'ordenances del civisme o l'aprovació de reglaments i normatives que donin cabuda a l'activitat d'aquest tipus de pràctiques són canvis legislatius que es consideren necessaris. A més, l'existència i la pràctica de la innovació social demana que es produeixin certs canvis pel què fa a la seva percepció. En tant que no són iniciatives que tenen els mateixos interessos ni la mateixa naturalesa que el tercer sector tradicional, des de les institucions públiques s'ha de tendir a tolerar l'anomalia i la seva proactivitat. En definitiva, les iniciatives socialment innovadores demanen més autonomia, de manera que des de les administracions locals s'ha d'oferir una col·laboració orientada més a l'acompanyament que el control.

A banda de les qüestions exposades, de l'anàlisi dels municipis seleccionats realitzats s'extreu que existeixen determinats entorns urbans més propensos per a fer proliferar experiències d'innovació social. Aquells barris i municipis amb un major arrelament de la població emergeixen com a hàbitats on és més fàcil que es produeixin les interaccions socials necessàries per a generar pràctiques d'innovació social. Així, des del municipalisme, també s'han de treballar i idear mesures de caràcter més estructural per tal d'arrelar les comunitats en el territori i per tal que hi puguin tant viure com treballar i desenvolupar el seu lleure. En aquest sentit, existeix un camp ben ampli per desplegar polítiques ben diverses: el foment de l'habitatge públic i el control dels preus del lloguer, la dotació d'equipaments de barri i l'organització d'activitats d'oci i lleure, el desplegament de polítiques de joventut, l'enfortiment del comerç de proximitat i el disseny de polítiques de relocalització i de diversificació econòmica o l'elaboració de polítiques d'acollida a nouvinguts poden ser alguns dels fronts a explorar.

4. LA DENSITAT INSTITUCIONAL I LA VULNERABILITAT URBANA

A partir d'aquí el document posa en el primer pla la vulnerabilitat urbana. En seccions anteriors, les relacionades estrictament amb la innovació social i política, la vulnerabilitat urbana adquiria un paper explicatiu, servia com a factor independent a partir del qual entendre el sorgiment de les pràctiques d'innovació social i política. En endavant, la vulnerabilitat urbana passa a ser el fenomen a explicar. L'objectiu és saber quina ha estat la seva evolució al llarg de les últimes dècades i mirar d'oferir una explicació a l'evolució que ha tingut en la primera dècada del segle XXI. Forma part també dels objectius d'aquesta recerca saber la incidència que té la densitat institucional en l'evolució de la vulnerabilitat urbana. Sabent que no representa l'únic element a tenir en compte, tal i com s'ha vist en el repàs de les contribucions teòriques i empíriques sobre la vulnerabilitat urbana, les anàlisis se centren en aquest factor explicatiu, considerant necessari enriquir aquestes anàlisis amb d'altres posteriors que introdueixin d'altres elements a l'explicació de la vulnerabilitat urbana a l'àrea metropolitana de Barcelona. L'anàlisi explicativa es fonamenta en una anàlisi qualitativa comparada (QCA en anglès). Aquest mètode representa una aportació novedosa als estudis urbans que se situa entre les aproximacions quantitativa i qualitativa. Més enllà de la innovació metodològica, aquesta aproximació s'ajusta als objectius i dimensió de la mostra a analitzar.

4.1. Operacionalització de la densitat institucional

Tenint com a referència els objectius plantejats i la literatura revisada, en aquesta recerca es considera la densitat institucional com un fenomen complex, que fa referència al grau de concentració de recursos privats (mercat), públics (Estat del Benestar) i informals (societat civil) al territori. Però, com es pot mesurar en el context metropolità de Barcelona?

En relació a l'esfera del mercat, la densitat institucional és mesurada a partir de dos indicadors que la literatura consultada inclou en les seves anàlisis sobre vulnerabilitat urbana. En primer lloc, considerem la *taxa d'ocupació* al barri a inici del període (2001) com a indicador de la presència del mercat laboral al territori. Es té en compte el valor a inici del període entenent que el valor inicial de l'indicador influeix en l'evolució de la vulnerabilitat urbana al barri durant el període 2001-11. Aquesta perspectiva es basa en la hipòtesi de l'existència d'una dependència "històrica" que condiciona la posterior evolució del barri en les diverses dimensions que el defineixen. Així, baixes taxes d'ocupació a començament del període estarien presents a barris que

han tingut una evolució estable dintre del nivell màxim de vulnerabilitat o a barris que s'han degradat fins assolir aquest màxim nivell.²²

El segon indicador de l'esfera del mercat seria la *densitat empresarial* entesa com el nombre d'empreses per habitant. En aquest cas també es treballa amb la densitat empresarial a inici del període. Una altra característica d'aquesta variable és la unitat territorial de referència. Si bé el barri és considerat la unitat d'anàlisi d'aquesta recerca, en el cas d'aquest indicador s'entén adient elevar-la unitat al municipi. Essent cert que les dinàmiques laborals actuen en una escala superior, en un entorn metropolità, concebre l'indicador des d'una perspectiva municipal ajusta en major grau l'anàlisi de la influència d'aquest fenomen en la vulnerabilitat urbana. L'escala de barri es mostra insuficient per la seva limitació territorial. La densitat empresarial ens informaria d'una estructura d'oportunitats favorable per a la integració social per la via del mercat laboral i dels ingressos i, per tant, la hipòtesi de partida és que la persistència en el decil de màxima vulnerabilitat o la degradació fins aquest afecta a barris que pertanyen a municipis amb baixa densitat empresarial.

L'esfera de la redistribució comptaria també amb dos indicadors de densitat institucional. La *despesa pública municipal per habitant* a escala municipal seria un primer indicador d'aquesta dimensió. La despesa pública s'operacionalitza mitjançant les liquidacions pressupostàries dels respectius ajuntaments de l'àrea metropolitana de Barcelona durant el període considerat. En el cas de Barcelona, la informació es treballa a escala de districte²³. S'ha optat per treballar amb la mitjana del valor de les liquidacions en euros entre 2001 i 2011²⁴. El municipi de pertinença i el districte (en el cas de Barcelona) del barri s'entenen com a una bona escala degut a les marcades diferències existents entre municipis i entre districtes (respectivament) si bé disposar d'aquesta informació a escala de barri hagués estat l'opció idònia. De fet, en la definició del projecte de recerca es va plantejar la possibilitat de realitzar estimacions de les liquidacions municipals a escala de barri, però la impossibilitat de desenvolupar un bon mètode d'estimació va fer desestimar aquesta opció. Això no obstant, la idea de fer estimacions d'aquesta variable a escala de barri encara es contempla per a futures investigacions que tinguin els barris metropolitans com a unitats d'anàlisi. A mode d'hipòtesi, la baixa densitat institucional materialitzada en una baixa despesa pública municipal caracteritzaria els barris que romanen en alts nivells de vulnerabilitat o que s'han degradat fins al primer decil.

El segon indicador d'aquesta dimensió està relacionat amb el nivell d'intervenció urbanística del que han estat objecte els barris. En la mesura que l'urbanisme és un dels factors

²² La consideració de variables que contemplin exclusivament el valor a l'inici del període no és un plantejament innovador. La literatura científica que ha estudiat empíricament les transformacions dels barris ja ha treballat des d'aquesta perspectiva. Alguns exemples són Galster *et al.* (2003), Jun (2016), Rosenthal (2008) o Zwiars *et al.* (2016).

²³ Les dades de liquidacions del pressupost municipal per districtes es una estimació a partir del registre de partides pressupostàries liquidades. Aquest registre inclou les partides liquidades corresponents als pressupostos destinats a cadascun dels districtes. Aquestes partides específiques no són les úniques despeses municipals als respectius districtes, sinó que s'haurien d'incloure totes aquelles relacionades als programes existents, com ara "Acció Social i Ciutadania", "Medi Ambient", "Urbanisme i Infraestructures" o "Promoció Econòmica". Per tal d'estimar el pressupost dels districtes s'ha distribuït equitativament el total de pressupost liquidat corresponent a totes aquelles partides liquidades que no han format part de la despesa exclusiva distrital. D'aquesta manera s'obté una quantia pressupostària liquidada diferent per als deu districtes.

²⁴ Per als districtes de Barcelona la mitjana es calcula per al període 2006-11 per la manca de dades desagregades per a anys previs del període.

definidors de l'espai urbà i de transformació de les realitats barrials metropolitanes, s'ha fet servir un indicador que mesura el *nombre d'expedients urbanístics* acumulats durant un període ampli de temps que va més enllà de l'any 2001 i que finalitza també abans de la fi del període. Per aquesta variable es treballarà amb els expedients aprovats entre 1991-2006 en base a la consideració del urbanisme com a element transformador de llarg recorregut que no té efectes immediats en l'estructura urbana degut a que es tracta de processos que triguen a materialitzar-se sobre el terreny des de la seva data d'aprovació. S'inclou tot el ventall d'actuacions que abasten tant el planejament general com el derivat. Cal aclarir, però, que no tots els expedients urbanístics han implicat una intervenció física de la ciutat, sinó que poden limitar-se a modificacions del planejament que no s'han traslladat en una transformació real. Malgrat aquesta limitació, la idea que la mera existència de l'expedient informa de la presència d'una intervenció per part de l'administració pública es considera clau per mantenir-la com un indicador rellevant de la densitat institucional. Es parteix de la hipòtesi que els barris que romanen al primer decil o hi baixen compten amb un nivell baix d'intervencions urbanístiques²⁵.

L'última dimensió de la densitat institucional tindria en compte els mecanismes de reciprocitat. En aquest cas es treballaria amb un indicador relatiu al *teixit associatiu present als barris*. En relació amb el teixit associatiu, es generarà un indicador que mesura la riquesa del teixit associatiu a partir de la densitat d'entitats estandarditzat pel nombre d'habitants al barri²⁶. La presència d'associacions es considerarà per a tot el període tenint en compte la data d'inscripció en el registre. Aquest indicador també precisa d'alguns aclariments per tal d'interpretar els resultats correctament. En primer lloc, existeixen dues fonts per conèixer les dades d'associacions. En aquest estudi es fa servir la base de dades d'entitats jurídiques de la Generalitat de Catalunya per la seva major accessibilitat, però cada municipi compta amb el seu propi registre. Les associacions poden estar donades d'alta en un i no en l'altre. Així, és possible que el registre de la Generalitat no contingui totes les associacions existents al territori metropolità. Per altra banda, el mateix registre de la Generalitat pot sobreestimar el nombre d'associacions degut a que en pot haver que no són donades de baixa pels seus membres seguint els requisits que estableix el registre d'associacions. Aquestes limitacions, però, no són suficients per eliminar aquest indicador de les anàlisis. La relació entre aquesta condició i el resultat també s'entén negativa, és a dir, el fet que els barris romanin estables en alts nivells de vulnerabilitat o que es degradin estaria relacionat amb una xarxa associativa pobre.

²⁵ També inclosa en aquesta dimensió redistributiva i en l'àmbit de les transformacions urbanes, s'havia considerat inicialment incorporar una variable que registrés els plans inscrits en la Llei de barris. La seva inclusió, però, es va acabar desestimant a partir de l'estudi dels resultats obtinguts d'algunes anàlisis inicials que indicaven una relació positiva entre aquesta variable i la vulnerabilitat urbana. Aquesta relació positiva no té una lectura directa. Degut a que el període estudiat coincideix amb el període d'implementació de la llei és difícil separar l'efecte (o no efecte) d'aquests programes als barris del fet que els barris que n'han estat objecte estiguin clarament caracteritzats per la vulnerabilitat urbana. L'avaluació d'aquesta política en el marc d'aquesta recerca no és possible, però sí que s'entén adient tenir-la en compte per a posteriors anàlisis que incorporin períodes que vagin més enllà de l'any 2011.

²⁶ Informació consultable a la base de dades d'entitats jurídiques del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya: <http://dadesobertes.gencat.cat/ca/cercador/detall-cataleg/?id=6670>

Taula 4.1. Operacionalització dels indicadors de les tres esferes proveïdores de benestar social

Esferes	Variables	Escala d'anàlisi	Font de les dades
Mercat	Taxa d'ocupació a inici del període	Barri	Cens de Població i Habitatges 2001
	Nombre d'empreses per habitant (*1.000) a inici del període	Municipi	Departament d'Empresa i Ocupació, Generalitat de Catalunya
Redistribució	Mitjana de la despesa pública per càpita via pressupostos municipals (liquidacions) durant el període	Municipi i districte (Barcelona)	Base de dades de pressupostos i liquidacions municipals de la Generalitat de Catalunya (www.municat.gencat.cat) i informació sobre pressupostos municipals liquidats de l'Ajuntament de Barcelona (http://ajuntament.barcelona.cat/estrategiaifinances/ca)
	Nombre d'expedients urbanístics entre 1991 i 2006	Barri	Base de dades de Registre de planejament urbanístic de l'àrea metropolitana de Barcelona
Reciprocitat	Riquesa del teixit associatiu durant el període	Barri	Base de dades d'entitats jurídiques del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya

Font: Elaboració pròpia.

4.2. Anàlisi explicativa de la vulnerabilitat urbana

4.2.1. Metodologia i factors explicatius

Presentada de manera descriptiva l'evolució i els patrons territorials de la vulnerabilitat urbana durant els vint anys que van des de 1991 fins al 2011, en aquest apartat s'aprofundeix en el fenomen intentant aportar-ne una explicació a partir de diversos models analítics que permetin explicar el canvi i l'estabilitat dels barris quan s'analitzen la seva posició a l'estructura jeràrquica urbana de la metròpoli en funció de la seva ubicació en el contínuum de la vulnerabilitat urbana. Concretament, en aquesta recerca focalitzarem les anàlisis en el període 2001-2011. Aquesta decisió es fonamenta en el fet de disposar d'un ampli ventall de variables explicatives. Una anàlisi del més extens període 1991-2011 o del més reduït de 1991-2001, seria possible, però estaria limitat de partida, ja que la disponibilitat de variables explicatives corresponents a les dimensions del nostre model teòric és més restringida.

Per altra banda, les dades d'evolució de la vulnerabilitat urbana ofereixen diverses possibilitats de recerca per estudiar el canvi i l'estabilitat dels barris en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat urbana. Aquí l'anàlisi se centra en els barris del primer decil, intentant explicar per què hi ha barris metropolitans que no canvien el seu estatus de vulnerabilitat, romanent amb constància en el primer decil de l'estructura jeràrquica, així com els barris que s'han degradat en aquesta estructura fins integrar el primer decil a final del període. Però també interessa saber perquè alguns barris que hi eren al primer decil al 2001 aconseguiren millorar el seu estatus abandonant el primer decil.

Des del punt de vista metodològic, les anàlisis explicatives s'han portat a terme a partir d'una metodologia poc desenvolupada en els estudis urbans, però que es mostra especialment adient per als nostres objectius i característiques de les dades. Aquesta metodologia és *l'anàlisi qualitativa comparada* (QCA en les seves sigles en anglès) ideada per treballar amb mostres

reduïdes de 5 a 50 casos —creixement aplicada per a mostres superiors— i que se situa entre les perspectives qualitativa i quantitativa. En el nostre cas es disposa d'una mostra de 52 casos en total (que representa el 13,5% dels 385 barris metropolitans amb població), dels quals 39 són els barris que romanen estables al primer decil o es degraden (25 i 14, respectivament) i 13 són els que aconseguen escapar del primer decil. Una anàlisi quantitativa a partir de regressions no és viable per la manca de mostra suficient. Per altra banda, una anàlisi exclusivament qualitativa requeriria d'una dedicació en temps i diners que supera els objectius d'aquesta fase de la recerca.

Partint de la teoria de conjunts o l'àlgebra booleana i no de l'anàlisi de probabilitats estadístic propi de l'anàlisi quantitativa, l'anàlisi QCA es basa en la pertinença dels casos a determinades *configuracions de condicions* que determinen el compliment d'un *resultat*. Una altra característica de la QCA és que diverses combinacions de condicions poden produir un mateix resultat. A diferència de l'anàlisi estrictament quantitativa que tracta de mesurar l'efecte de les variables independents sobre una variable dependent, la QCA assumeix que els fenòmens es poden arribar a produir de diferents maneres seguint rutes diverses de configuració variant de fenòmens. Tenint com a referència l'anàlisi quantitativa, la variable dependent és el resultat que es vol estudiar i les variables independents les condicions relacionades amb el compliment d'aquest resultat. En el cas de la present investigació, el resultat seria el fet de romandre en el primer decil o degradar-se fins aquest entre 2001 i 2011. Les condicions, en canvi, serien tot el conjunt de variables que, partint de la teoria i l'evidència empírica, es consideren rellevants per explicar aquest resultat. L'atribució de pertinença dels casos a les condicions s'ha realitzat atenent a un criteri dicotòmic intentant simplificar l'anàlisi en aquesta fase de la investigació. La base teòrica per a l'atribució de pertinença dels casos a les condicions ha estat el valor del primer quartil de la distribució del total de barris metropolitans. A la taula 4.2 es presenten les condicions, les fonts, les regles de dicotomització que defineixen a la pertinença o no a les condicions i el significat dels valors de cada condició. Altres criteris d'atribució de caràcter multicotòmic no han estat considerats en aquesta fase de la recerca, tot i que poden ser abordades en desenvolupaments posteriors que la puguin enriquir.²⁷

²⁷ Per saber més sobre l'anàlisi QCA es recomana la lectura del llibre *Análisis Cualitativo Comparado*, de Medina, Castillo Ortiz, Álamos-Concha i Rihoux (2017) on s'explica de manera detallada i didàctica aquesta metodologia.

Taula 4.2. Variables i la seva operacionalització com a condicions per a la anàlisi QCA

Variable	Condicció	Norma de la condició	Significat de la dicotomització i normes de dicotomització
Índex de vulnerabilitat urbana 2001-2011	Persistència/degradació vulnerabilitat urbana (<i>Ivumax</i>)	Persistència d'elevada vulnerabilitat urbana o degradació fins al màxim nivell de vulnerabilitat	<i>Significat:</i> 1 = persistència al primer decil o degradació fins al primer decil; 0 = sortida del primer decil <i>Norma:</i> 1 = persistència al primer decil o degradació fins al primer decil; 0 = sortida del primer decil
Taxa d'ocupació 2001	Integració mercat laboral (<i>Tocup</i>)	Baix nivell d'integració al mercat laboral	<i>Significat:</i> 1 = taxa d'ocupació baixa; 0 = taxa d'ocupació no baixa <i>Norma:</i> 1: $X < 49,5628$; 0: $X \geq 49,5628$
Nombre d'empreses al municipi per habitants 2001	Densitat empresarial (<i>Emprhab</i>)	Escassa presència d'empreses en relació a la població	<i>Significat:</i> 1 = densitat empresarial baixa; 0 = densitat empresarial no baixa <i>Norma:</i> 1: $X < 25,0000$; 0: $X \geq 25,0000$
Despesa pública municipal per habitant (mitjana període)	Capacitat de finançament municipal (<i>Despesa</i>)	Baixa capacitat de finançament municipal	<i>Significat:</i> 1 = despesa pública municipal baixa; 0 = despesa pública municipal no baixa <i>Norma:</i> 1: $X < 841,9806$; 0: $X \geq 841,9806$
Nombre d'expedients urbanístics (1991-2006)	Nivell d'intervenció urbanística (<i>Nexpurb</i>)	Nivell baix d'intervenció urbanística	<i>Significat:</i> 1 = nivell intervenció urbanística baix; 0 = nivell intervenció urbanística no baixa <i>Norma:</i> 1: $X < 22,7500$; 0: $X \geq 22,7500$
Nombre d'associacions al barri per habitants (amb dada d'inscripció fins al 2011)	Densitat associativa (<i>DenAss</i>)	Densitat associativa baixa	<i>Significat:</i> 1 = densitat associativa baixa; 0 = densitat associativa no baixa <i>Norma:</i> 1: $X < 3,1165$; 0: $X \geq 3,1165$

Font: elaboració pròpia.

L'explicació del fenomen es fonamenta en la recerca bibliogràfica de la qual s'ha exposat abastament els resultats en les seccions prèvies del present informe destinades a introduir al lector en les causes de la vulnerabilitat urbana, i més concretament en les teories sobre els canvis als barris (*neighbourhood change*). Aquí, les anàlisis mesuraran la incidència de les condicions associades a la densitat institucional. Anàlisis més complexos que puguin incorporar als models d'altres condicions relacionades amb aspectes demogràfics, socials, residencials o geogràfics que la literatura especialitzada considera juntament amb les relatives a la intervenció pública no es portaran a terme restant reservades per a ulteriors recerques destinades a aprofundir en els resultats obtinguts.

4.2.2. Quin paper juga la densitat institucional en l'evolució de la vulnerabilitat urbana?

Per explicar perquè hi ha barris que no aconsegueixen escapar del nivell màxim de vulnerabilitat o que es dregaden fins instal·lar-s'hi es construiran dos models que inclouran les condicions relatives a la densitat institucional i la resta de condicions demogràfiques, socials, residencials i

geogràfiques. Es proposa crear primer un model que contingui únicament les condicions de densitat institucional per després afegir-hi la resta de condicions.

A la taula 4.3 es presenten els barris que formen part de les anàlisis segons la seva evolució durant el període. No aporta informació novedosa més enllà del resum dels casos, ja que en la secció destinada a les anàlisis de les dinàmiques de canvi dels barris del primer decil de la vulnerabilitat urbana ja es classificaven i s'esmentaven els barris que formaven part de cada grup.

Taula 4.2. Barris que formen part de l'anàlisi QCA segons la seva evolució al període 2001-11

Barris que romanen estables	Barris que es degraden	Barris que milloren
<p>Badalona: Artigas; el Remei; la Salut; Pomar; Sant Roc.</p> <p>Barcelona: el Raval; la Barceloneta; Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera; la Marina del Prat Vermell; el Turó de la Peira; Can Peguera; les Roquetes; Verdun; la Trinitat Nova; la Trinitat Vella; Baró de Viver; el Besòs i el Maresme.</p> <p>L'Hospitalet de Llobregat: Collblanc; la Florida; la Pubilla Cases; la Torrassa; les Planes.</p> <p>Sant Adrià de Besòs: la Mina.</p> <p>Santa Coloma de Gramenet: el Raval; Safaretjos.</p>	<p>Badalona: Congrés; Manresa; Sistrells.</p> <p>Esplugues de Llobregat: Can Vidalet.</p> <p>Gavà: Sector Centre-Oest.</p> <p>L'Hospitalet de Llobregat: Can Serra.</p> <p>Montcada i Reixac: la Ribera.</p> <p>Sant Joan Despí: Font Santa; les Planes.</p> <p>Sant Adrià de Besòs: el Besòs.</p> <p>Santa Coloma de Gramenet: Fondo; Santa Rosa.</p> <p>Sant Vicenç dels Horts: la Guàrdia; Font Llargarut.</p>	<p>Badalona: la Pau.</p> <p>Barcelona: el Barri Gòtic; el Poble Sec; Torre Baró; Vallbona; el Bon Pastor</p> <p>Castelldefels: Vista Alegre.</p> <p>Cornellà de Llobregat: Sant Ildefons.</p> <p>El Prat de Llobregat: la Granja; Sant Cosme.</p> <p>Sant Adrià de Besòs: la Catalana; la Verneda.</p> <p>Sant Boi de Llobregat: Camps Blancs.</p>
25	14	13

Font: elaboració pròpia a partir del Cens de població i habitatges, 2001 i 2011.

Previ a la presentació dels resultats dels models de QCA realitzats, s'ha realitzat una anàlisi descriptiva dels barris que romanen estables o es degraden i dels barris que milloren per tal de veure les diferències existents en els valors mitjans que tenen les diverses condicions de densitat institucional (veure taula 4.4). Per separat també s'han inclòs d'altres variables que permeten una caracterització multidimensional —aspectes demogràfics, socials, residencials, de morfologia urbana i geogràfics— d'aquests barris (veure taula 4.5). Atenent inicialment a les condicions emmarcades en les dimensions de la densitat institucional, les dades mostren que hi ha diferències significatives entre els barris estables o que es degraden i els barris que milloren. La única condició que no mostra diferències és la integració al mercat laboral que compte amb registres similars per als dos tipus de barris. En línia amb les hipòtesis plantejades, la relació de la condició amb el resultat és negativa en tots els casos, és a dir, els barris que romanen estables o que es degraden estan integrats en municipis amb una menor densitat empresarial i una menor capacitat de finançament municipal, i compten amb una densitat associativa més baixa. En canvi, s'observa també que aquests barris han estat objectes d'una elevada activitat urbanística, en contraposició al barris que han aconseguit escapar de la màxima vulnerabilitat. Aquesta circumstància respon al fet que en les últimes dècades molts barris de Barcelona que havien partit d'una situació de

desafavoriment flagrant en matèria urbanística des de la seva creació —molts d'ells en la forma de polígons d'habitatges— han estat objecte d'intervencions que els han equiparat en molts aspectes a la resta de barris metropolitans.

Taula 4.4. Mitjanes de les condicions segons tipus d'evolució dels barris

Condicions	Barris estables o que es degraden	Barris que milloren	Total	Total AMB
Integració mercat laboral 2001	46,20	45,41	46,00	54,05
Densitat empresarial 2001	32,90	35,92	33,65	34,31
Capacitat de finançament municipal període 2001-11	1.072,51	1.204,18	1.105,43	1.075,71
Nivell d'intervenció urbanística 1991 i 2006	91,13	57,77	82,79	95,34
Densitat associativa	6,63	10,88	7,69	9,57

Font: Cens de població i habitatges, 2001 i 2011.

Un cop realitzada una primera anàlisi descriptiva que mostra la relació existent entre l'evolució dels barris més vulnerables de l'àrea metropolitana de Barcelona i la densitat institucional, ens proposem aprofundir en aquesta anàlisi tractant de veure si existeixen pautes concretes que explicarien la permanència a la base de l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat o la degradació fins assolir aquest nivell màxim de desafavoriment. Ho farem mitjançant una de les tècniques incloses en les anàlisis QCA: l'anàlisi de suficiència. Aquesta tècnica permet trobar combinacions de condicions que generen l'ocurrència del resultat estudiat. En el cas estudiat aquí, l'objectiu és saber si existeixen combinacions de condicions que expliquen l'estabilitat o la degradació dels barris al primer decil de la vulnerabilitat. Però també, de manera complementària, si hi ha patrons que expliquin la no ocurrència d'aquest fet, és a dir, la sortida dels barris d'aquesta situació de màxima vulnerabilitat.

A la taula 4.5 es presenten els resultats de l'anàlisi de suficiència del resultat estudiat incloent exclusivament les condicions relatives a la densitat institucional. Amb aquest primer model s'obtenen sis patrons que explicarien la presència del resultat en un 61,5% dels barris (*solution coverage*). D'aquests sis patrons, tan sols un té una capacitat explicativa destacable, tenint en compte el percentatge de casos explicats (*raw coverage*). El patró amb major capacitat explicativa en la permanència o degradació dels barris està definit per la confluència de tres condicions: densitat empresarial baixa, despesa municipal baixa i nivell d'intervenció urbanística no baix. Hi ha un total de 19 barris (46%) que compleixen amb aquest patró, 9 dels quals són de Badalona (47,4% dels 19), 6 de l'Hospitalet de Llobregat (31,6%) i 4 de Santa Coloma de Gramenet (21%)²⁸. Una presència empresarial escassa en relació a la població resident combinada amb les limitacions de les finances municipals per implementar projectes que permetin reixir les poblacions i els barris vulnerables, però que per contra han estat objecte de nombroses operacions urbanístiques de diferent tipus que han permès avançar el dret a la ciutat en aquests barris, reduint les diferències

²⁸ Cal aclarir que el barri de la Pau comparteix el patró, malgrat tractar-se d'un barri que va experimentar una millora de la seva situació en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat.

en matèria d'habitatge, equipaments, espais públics, transport, etc., però que, com demostra l'evolució d'aquests barris, han estat del tot insuficients per deixar d'ocupar la base de l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat a la metròpoli, així com per reduir les desigualtats existents. Les distàncies entre aquests barris i la mitjana metropolitana s'ha mantingut estable entre 2001 i 2011 si es consideren els resultats de l'índex de vulnerabilitat.²⁹ La seva funció com a concentradors de població vulnerable s'emmarca en uns contextos municipals que es mostren incapaçs de revertir les situacions de desfavoriment presents des de fa dècades. Les limitacions econòmiques amb les que compten els consistoris municipals als que pertanyen aquests barris, afegides a una estructura empresarial també escassa en nombre dificulten des dels fonaments les possibilitats que tenen aquests barris de deixar de exercir la funció d'espais de vulnerabilitat a l'àrea metropolitana de Barcelona. En l'àmbit de les polítiques públiques, si bé l'enriquiment del teixit empresarial pot tenir efectes positius entre els col·lectius més vulnerables per la importància de la proximitat en l'ocupació d'aquests perfils i representar una millora de les arques municipals (sempre amb limitacions), les polítiques redistributives a escala metropolitana podrien representar un veritable element de cohesió social i urbana.

El segon patró, amb menor poder explicatiu (10 barris, el 23%), té una configuració diferent definida per una capacitat de finançament baixa, una densitat associativa no baixa, un nivell d'intervenció urbanística no baix i una taxa d'ocupació baixa. Alguns dels barris que s'integraven en el primer patró també formen part d'aquest (Artigas, Congrés, el Remei, la Salut, Manresa, Collblanc, la Torrassa, les Planes i Safaretjos), el que representa que la permanència en la màxima vulnerabilitat o la degradació fins aquest nivell en aquests casos pot ser explicada per qualsevol de les dues vies. Aquesta combinació de condicions explica exclusivament (*unique coverage*) un barri: Can Vidalet d'Esplugues de Llobregat.

D'especial transcendència resulta la dada de nou barris que presenten diferents combinacions de factors que acaben per tenir el mateix resultat d'estancament o de degradació. Des del punt de vista de les polítiques públiques les intervencions en aquests barris representen un repte de gran complexitat en el que s'han de tenir en compte les tres dimensions del fenomen de la densitat institucional, els seus cinc factors, però també les distintes escales territorials (barri, municipi i àrea metropolitana).

Per últim, hi hauria quatre patrons amb molt reduïda capacitat explicativa (2 barris en cadascuna de les vies, que representen el 5% respectivament). Tot i el seu poder explicatiu residual, el més destacable d'aquestes vies de permanència o degradació és el fet de constatar que aquest resultat pot produir-se en barris on les condicions poden ser contràries a les presents en els primers dos patrons. En el cas del tercer patró, amb la Ribera (Montcada i Reixac) i Font Llargarut (Sant Vicenç dels Horts), coincideixen una densitat empresarial no baixa, un densitat associativa baixa, un nivell baix d'intervenció urbanística i un nivell d'integració al mercat laboral no baix. La quarta via que explica el resultat de les Roquetes (Barcelona) i el Sector Centre-Oest (Gavà) està definida també per una densitat empresarial no baixa, una capacitat de finançament municipal no

²⁹ La taula de la qual s'extruen aquestes conclusions es presenta a l'annex.

baixa, la baixa densitat associativa, un nivell d'intervenció urbanística no baix i baix nivell d'integració al mercat laboral. Els dos últims patrons estan configurats per la combinació de quatre condicions, respectivament, que integren una capacitat de finançament municipal baixa, una densitat associativa baixa, un nivell d'integració laboral no baix i que, en el cinquè patró suma un nivell d'intervenció urbanística no baix, i en el cas de la sisena via una densitat empresarial no baixa. Mentre que el cinquè patró explica l'evolució de la Guàrdia (Sant Vicenç dels Horts) i Santa Rosa (Santa Coloma de Gramenet), el sisè explica l'evolució dels dos barris de Sant Vicenç dels Horts.

Taula 4.5 Anàlisi de condicions suficients (resultat positiu: estabilitat al primer decil o degradació fins aquest)

Combinació de condicions	Raw coverage	Unique coverage	Consistència	Casos (barris)
Emprhab * Despesa * ~Nexpurb	0,462	0,231	0,947	<i>Badalona:</i> Artigas, Congrés, el Remei, la Pau, la Salut, Manresa, Pomar, Sant Roc, Sistrells. <i>l'Hospitalet de Llobregat:</i> Can Serra, Collblanc, la Florida, la Pubilla Cases, la Torrassa, les Planes. <i>Santa Coloma de Gramenet:</i> el Raval, Fondo, Safaretjos, Santa Rosa.
Despesa * ~DenAss * ~Nexpurb * Tocup	0,231	0,026	1,000	<i>Badalona:</i> Artigas, Congrés, el Remei, la Salut, Manresa. <i>Esplugues de Llobregat:</i> Can Vidalet. <i>l'Hospitalet de Llobregat:</i> Collblanc, la Torrassa, les Planes. <i>Santa Coloma de Gramenet:</i> Safaretjos.
~Emprhab * DenAss * Nexpurb * ~Tocup	0,051	0,026	1,000	<i>Montcada i Reixac:</i> la Ribera. <i>Sant Vicenç dels Horts:</i> Font Llargarut.
~Emprhab * ~Despesa * DenAss * ~Nexpurb * Tocup	0,051	0,051	1,000	<i>Barcelona:</i> les Roquetes. <i>Gavà:</i> Sector Centre-Oest.
Despesa * DenAss * ~Nexpurb * ~Tocup	0,051	0,000	1,000	<i>Sant Vicenç dels Horts:</i> la Guàrdia. <i>Santa Coloma de Gramenet:</i> Santa Rosa.
~Emprhab * Despesa * DenAss * ~Tocup	0,051	0,000	1,000	<i>Sant Vicenç dels Horts:</i> la Guàrdia, Font Llargarut.

Notes: Model: Ivumax = f(Tocup, Emprhab, Despesa, DenAss, Nexpurb)

Frequency cutoff: 1; consistency cutoff: 0,8; solution coverage: 0,615; solution consistency: 0,960.

Font: elaboració pròpia a partir de Cens de població i habitatges, 2001-11.

La capacitat explicativa del model és parcial, és a dir, resten molts barris dels que les seves evolucions no poden ser explicades (veure taula 4.6). En el cas dels barris que romanen estables, en són 12 els que no presenten un patró clar (48%). La majoria d'aquests barris sense patró són de Barcelona. L'escassa capacitat explicativa del model per als barris de Barcelona radica en el fet que tant la densitat empresarial com el nivell de despesa pública són molt elevats a Barcelona i als respectius districtes del municipi quan ens referim a la despesa pública. Fins i tot els barris dels districtes menys afavorits de Barcelona compten amb un nivell pressupostari superior que els

barris més vulnerables de Badalona, l'Hospitalet de Llobregat, Sant Adrià de Besòs o Santa Coloma de Gramenet. Això dificulta que els seus barris puguin seguir un patró que els aplegui a d'altres barris d'aquests quatre municipis, tots ells amb registres en l'escala baixa de la distribució metropolitana. La introducció d'altres factors explicatius podria fer emergir patrons que no excloguessin de manera tan clara els barris barcelonins. Pel que fa als barris que es degraden, en canvi, el poder explicatiu és major, deixant fora tres barris (21,4%) dels 14 que componen el grup.

Taula 4.6. Barris que no tenen un patró definit de permanència, degradació o millora

Barris que romanen estables	Barris que es degraden	Barris que milloren
Barcelona: el Raval; la Barceloneta; Sant Pere, Santa Caterina i la Ribera; la Marina del Prat Vermell; el Turó de la Peira; Can Peguera; Verdun; la Trinitat Nova; la Trinitat Vella; Baró de Viver; el Besòs i el Maresme. Sant Adrià de Besòs: la Mina. Santa Coloma de Gramenet: el Raval; Safaretjos.	Sant Joan Despí: Font Santa; les Planes. Sant Adrià de Besòs: el Besòs.	Barcelona: el Barri Gòtic; el Poble Sec; Torre Baró; Vallbona; el Bon Pastor Castelldefels: Vista Alegre. El Prat de Llobregat: Sant Cosme. Sant Adrià de Besòs: la Catalana; la Verneda. Sant Boi de Llobregat: Camps Blancs.
12 (48%)	3 (21,4%)	10 (76,9%)

Font: Cens de població i habitatges, 2001-11.

L'anàlisi del resultat s'ha complementat amb l'anàlisi del no resultat, és a dir, de la millora dels barris dels barris del primer decil, aquells que aconseguiren abandonar-lo entre 2001 i 2011. La taula 4.7 sintetitza els resultats del model. A diferència del que passa amb el primer model, la capacitat explicativa d'aquest segon és pràcticament residual tan sols integrant dos casos dels 13 barris que experimenten millora (15,4%). Per entendre bé els resultats cal aclarir que aquest segon model està condicionat pels objectius de l'anàlisi explicativa de la vulnerabilitat i la consegüent operacionalització de les condicions. El principal propòsit de les anàlisis és saber dels factors relacionats amb la permanència o degradació dels barris en la màxima vulnerabilitat i no tant els elements que incideixen en la millora. La selecció de condicions i la seva operacionalització basada en la dicotomització de les variables per definir la pertinença o no als grups està supeditada a aquesta circumstància i, en conseqüència, els resultats també. Posar el focus prioritari en la millora exigiria un altre model definit per una funció de condicions diferent i una dicotomització específica per aquesta finalitat.

Reprenent els resultats del model, hi ha dos camins per escapar de la màxima vulnerabilitat. Ambdues vies inclouen les cinc condicions de la densitat institucional. Un primer patró definit per una densitat empresarial no baixa, una capacitat de finançament municipal no baixa, una densitat associativa no baixa, una escassa intervenció urbanística i un baix nivell d'integració laboral. Aquesta via la protagonitza el barri de la Granja de el Prat de Llobregat. Un segon patró representat pel barri de Sant Ildefons de Cornellà de Llobregat comparteix una densitat empresarial no baixa i una integració laboral baixa, però hi ha un nivell de despesa municipal baix, una densitat associativa baixa i un cert nivell d'operacions urbanístiques.

Taula 4.7. Anàlisi de condicions suficients (no resultat: millora)

Combinació de condicions	Raw coverage	Unique coverage	Consistència	Casos (barris)
~Emprhab * ~Despesa * ~DenAss * Nexpurb * Tocup	0,077	0,077	1,000	<i>el Prat de Llobregat: la Granja.</i>
~Emprhab * Despesa * DenAss * ~Nexpurb * Tocup	0,077	0,077	1,000	<i>Cornellà de Llobregat: Sant Ildefons.</i>

Notes: Model: $Ivumax = f(Tocup, Emprhab, Despesa, DenAss, Nexpurb)$
 Frequency cutoff: 1; consistency cutoff: 0,8; solution coverage: 0,154; solution consistency: 1,000.
 Font: elaboració pròpia a partir de Cens de població i habitatges, 2001-11.

La inexistència de patrons explicatius clars de la millora dels barris en l'estructura jeràrquica de la vulnerabilitat, així com la complexitat de les vies de sortida confirma com interpretacions simples que tinguin en compte únicament un o un nombre limitat de factors no permetran entendre per què hi ha barris que aconseguen abandonar l'esgraó inferior de la vulnerabilitat urbana. Tampoc, com s'ha vist en el primer model, per què hi ha barris que romanen al primer decil de manera crònica, o per què n'hi ha d'altres que passen a formar-ne part. Entendre la vulnerabilitat com a una realitat homogènia és erròni i no contribueix a la reducció de la desigualtat. Els barris vulnerables ho són de diferent manera, així com diversos són els contextos en els que s'emmarquen, malgrat compartir una mateixa condició de greu desfavoriment.

Tots aquests elements s'han de tenir en compte per a la implementació de polítiques públiques destinades a continuar millorant les condicions de vida de les poblacions residents als barris vulnerables, reduir les desigualtats existents entre aquests barris i la resta de barris de l'àrea metropolitana de Barcelona i no menys important afavorir una major mobilitat en l'estructura jeràrquica de barris de la vulnerabilitat urbana que contribueixi a evitar la cronificació de la desigualtat.

5. CONSIDERACIONS FINALS

Per tal de conèixer amb més profunditat les causes de la vulnerabilitat urbana, s'ha proposat una anàlisi explicativa del fenomen a partir de la seva relació amb diferents indicadors relatius al concepte de densitat institucional, factors als que la teoria i l'evidència empírica donen gran rellevància per explicar situacions de pobresa i vulnerabilitat urbana. Dels resultats obtinguts s'extreuen diverses conclusions. Una primera és la idea que el fet que els barris romanin en una situació de màxima vulnerabilitat o es degradin fins assolir-la no depèn d'un únic factor, ni tant sols d'una única combinació de factors. De fet, totes les dimensions i factors considerats a l'anàlisi intervenen en aquests fenòmens relacionades de diferent manera. Es pot afirmar, per tant, que no hi ha una única manera de cronificar la vulnerabilitat urbana ni de degradar-se fins aquesta situació.

Una segona idea és que hi ha molts barris en què els factors de la densitat institucional no incideixen de manera clara sobre la seva trajectòria. És el cas dels barris de Barcelona que romanen en situació de vulnerabilitat, per als quals no hi ha un patró explicatiu unitari. Caldria aprofundir en

les anàlisis, introduint altres elements que facin referència a altres dimensions, com ara aspectes demogràfics, socials, residencials de morfologia urbana o geogràfics. És possible que la incorporació d'aquests elements permetés ampliar l'abast explicatiu i diversificar més les vies per les quals els barris es degraden o romanen a la màxima vulnerabilitat.

Finalment, la tercera conclusió té a veure amb la incidència que tenen determinats factors en la persistència de la vulnerabilitat urbana o en la degradació dels barris. A la llum dels resultats, l'urbanisme per si sol té un abast restringit en la consecució de la reducció de la desigualtat urbana. Aquesta no és una idea nova i les anàlisis permeten corroborar-la. Les limitacions dels efectes de les operacions urbanístiques radica en diversos factors relacionats amb el context on s'ubiquen els barris. En aquest sentit, el marc municipal és força rellevant. L'escassa disponibilitat pressupostària dels consistoris unida a un teixit empresarial municipal també reduït fa que moltes de les intervencions urbanístiques abordades en els barris més vulnerables durant les últimes dues dècades siguin insuficients per transformar la seva situació de manera significativa. Les intervencions urbanístiques sí que milloren aspectes físics del barri i segurament també alguns aspectes de les condicions de vida dels veïns, però no resulten suficients en la majoria de casos per a que aquests barris deixin d'ocupar una situació de vulnerabilitat urbana extrema en la jerarquia de barris metropolitans. No obstant, és necessari aprofundir en aquesta qüestió incorporant en futures anàlisis la incidència d'una de les polítiques urbanes que es va dissenyar especialment amb l'objectiu de reduir la vulnerabilitat urbana com és la *Llei de barris*. En les anàlisis realitzades no s'han incorporat els projectes d'intervenció urbanística finançats per aquest programa, ja que per copsar els seus efectes seria necessari un major horitzó temporal entre la intervenció i els outputs del que es disposa actualment.

En el plànol de les polítiques públiques, s'entén que aquestes haurien de tenir quatre fonaments bàsics sobre les que sustentar-se per lluitar contra la vulnerabilitat urbana: a) enfocament complex tenint en compte les diverses formes de permanència i degradació; b) abordatge dels casos concrets des de la integralitat de les actuacions cobrant més importància les polítiques socials; c) tenir en compte el context que defineix el barri afectat; d) incorporació de la perspectiva metropolitana en la intervenció sobre la vulnerabilitat urbana. El tractament de la vulnerabilitat urbana ha de ser des d'una perspectiva caleidoscòpica, ja que no hi ha una única patró que la defineixi. La diverses formes de permanència i degradació en funció de la presència institucional fan necessari tenir en compte les realitats concretes de la vulnerabilitat sobre les que s'ha d'actuar sense solucions estàndard. Les respostes a la cronificació de la vulnerabilitat urbana o l'agreujament d'aquesta, també exigeixen adoptar la perspectiva integral. Sense haver-la sotmès a avaluació en aquesta anàlisi, el clar exponent de la Llei de barris deu ser un exemple a consolidar i superar. El gran pes que han tingut les intervencions en matèria urbanística s'ha de tenir present de cara a una planificació on la implementació de polítiques socials guanyi pes. Entre elles, les adreçades a aconseguir la integració social dels col·lectius més vulnerables mitjançant la millora del nivell educatiu i les capacitacions professionals, però també a l'enfortiment i dinamització del teixit empresarial per aconseguir augmentar nivells d'integració laboral dels col·lectius més vulnerables. El context, però, sorgeix com a condicionant clau per entendre i abordar el fenomen. En aquest

sentit, les limitacions dels ajuntaments són evidents. Hem vist com els consistoris municipals on es localitzen els barris més vulnerables tenen una capacitat financera reduïda, la qual cosa fa molt difícil poder atendre les necessitats de la seva població. Això fa que no sigui possible reduir els desequilibris existents entre barris des d'una perspectiva exclusivament municipal. Les eines polítiques i econòmiques disponibles a aquesta escala són clarament ineficients. Un enfocament metropolità és necessari per aconseguir reduir la desigualtat entre barris. Les polítiques redistributives a escala metropolitana podrien representar un veritable element de cohesió social i urbana que permetés no tan sols continuar millorant les condicions de vida de la població resident als barris més vulnerables, sinó també aconseguir reduir les distàncies que els separen de la resta de barris de la metròpoli i facilitar una major mobilitat en els esgraons inferiors de l'estructura jeràrquica de barris actuant així contra l'estigmatització i la cronificació de la vulnerabilitat urbana.

REFERÈNCIES

- Abbott, K. W., Green, J. F., i Keohane, R. O. (2012). Institutional density and the ecology of public and private institutions in world politics. Presentation at Princeton University, November 5, 2012
- Abbott, K. W., Green, J., i Keohane, R. (2013). Organizational Ecology in World Politics: Institutional Density and Organizational Strategies. Presentation for the *Annual Convention of the International Studies Association*, April 3–6, 2013, San Francisco, Califòrnia.
- Alguacil, J. (2006b). Barrios desfavorecidos: diagnóstico de la situación española. En *V Informe FUEM de políticas sociales: La exclusión social y el estado del bienestar en España* (pp. 155–168).
- Alguacil, J., Camacho, J., i Hernández Aja, A. (2014). La vulnerabilidad urbana en España. Identificación y evolución de los barrios vulnerables. *Empiria. Revista de Metodología de Ciencias Sociales*, (27), pp. 73–94.
- Amin, A., i Thrift, N. (1994). *Globalisation, institutions and regional development in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Amin, A., i Thrift, N. (1995). Globalisation and institutional thickness. En Healey, P., Cameron, S., Davoudi, S. Graham, S. i Madani-Pour, A. (eds.), *Managing cities: The new urban context* (pp. 91–108). New York: Wiley.
- Arias, F. (2000). *La desigualdad urbana en España*. Madrid: Ministerio de Fomento.
- Arias Goytre, F. (2000). *La desigualdad urbana en España*. Madrid: Ministerio de Fomento.
- Atkinson, J., Salmond, C., i Crampton, P. (2014). *NZDep2013 Index of Deprivation*. Wellington: The Department of Public Health, University of Otago.
- Atkinson, R., i Kintrea, K. (2001). Disentangling area effects: Evidence from deprived and non-deprived neighbourhoods. *Urban Studies*, 38(12), pp. 2277–2298.
- Ayuntamiento de Madrid. (2016). *Mapa de áreas preferentes de impulso a la regeneración urbana (APIRU)*. Madrid: Àrea de Gobierno de Desarrollo Urbano Sostenible, Dirección General de Estrategia de Regeneración Urbana, Ayuntamiento de Madrid.
- Baer, W. C., i Williamson, C. B. (1988). The filtering of households and housing units. *Journals of Planning Literature*, 3(1), pp. 27–52.
- Beer, A., i Lester, L. (2015). Institutional thickness and institutional effectiveness: developing regional indices for policy and practice in Australia. *Regional Studies, Regional Science*, 2(1), pp. 205–228.
- Benach, J., i Yasui, Y. (1999). Geographical pattern of excess mortality in Spain Explained by two indices of deprivation. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 53, pp. 423–431.
- BEPA (2011). *Empowering People, Driving Change. Social Innovation in European Union*. European Commission. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Blanco, I. (2015). Yes you can. The 'Who', the 'What', the 'Why' and the 'How' of Innovation in American Government. *Public Administration Review*, 75(3), pp. 500–503.

- Blanco, I., i Subirats, J. (2008). Social exclusion, area effects and metropolitan governance: a comparative analysis of five large Spanish cities. *Urban Research & Practice*, 1(2), pp. 130-148.
- Blanco, I., Cruz Gallach, H., Martínez Moreno, R., i Parés, M. (2016). El papel de la innovación social frente a la crisis. *Ciudad y Territorio*, 188, pp. 249-260.
- Bond, E. W., i Coulson, N. E. (1989). Externalities, filtering, and neighborhood change. *Journal of Urban Economics*, 26(2), pp. 231-249.
- Borins, S. (2014). *The Persistence of Innovation in Government*. Washington: Brookings Institution Press.
- Boyne, G., i Powell, M. (1991). Territorial justice. A review of theory and evidence. *Political Geography Quarterly*, 10(3), pp. 263-281.
- Brama, A. (2013). The effects of neighbourhood regeneration on the neighbourhood hierarchy of the city: A case study in Sweden. En M. van Ham, D. Manley, N. Bailey, L. Simpson, i D. MacLennan (Eds.), *Understanding Neighbourhood Dynamics* (pp. 111-138). Dordrecht: Springer.
- Bramley, G., i Evans, M. (2000). Getting the Smaller Picture: Small-Area Analysis of Public Expenditure Incidence and Deprivation in Three English Cities. *Fiscal Studies*, 21(2), pp. 231-267.
- Brueckner, J. K., i Rosenthal, S. S. (2009). Gentrification and Neighborhood Housing Cycles: Will America's Future Downtowns Be Rich? *Review of Economics and Statistics*, 91(4), pp. 725-743.
- Brugué, Q. (dir.), Boada, J., i Blanco, I. (2013) *Els motors de la innovació a l'Administració pública*. Barcelona: Escola d'Administració Pública de Catalunya.
- Cal Barredo, M. L. de la, i Martínez Monje, P. M. (2009). Barrios con privación y exclusión social. Estructura de oportunidades y aislamiento institucional. *Zainak.Cuadernos de Antropología-Etnografía*, (32), pp. 877-896.
- Caranci, N., Biggeri, A., Grisotto, L., Pacelli, B., Spadea, T., i Costa, G. (2010). L'indice di deprivazione italiano a livello di sezione di censimento: definizione, descrizione e associazione con la mortalità. *Epidemiologia E Prevenzione*, 34(4), pp. 167-176.
- Carstairs, V. (1995). Deprivation indices: their interpretation and use in relation to health. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 49(2), pp. 3-8.
- Carstairs, V., i Morris, R. (1989). Deprivation: explaining differences in mortality between Scotland and England and Wales. *BMJ*, 299, pp. 886-889.
- Carstairs, V., i Morris, R. (1991). *Deprivation and Health in Scotland*. Aberdeen: Aberdeen University Press.
- Castel, R. (1995). De la exclusión como estado a la vulnerabilidad como proceso. *Archipiélago*, 21, pp. 27-36.
- Castel, R. (1997). *La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado*. Buenos Aires: Paidós.
- Colini, L., Czischke, D., Güntner, S., Tosics, I., i Ramsden, P. (2013). *Against divided cities in Europe*.

Saint-Denis: URBACT.

- Condron, D. J., i Roscigno, V. J. (2003). Disparities Within: Unequal Spending and Achievement in an Urban School District. *Sociology of Education*, 76(1), pp. 18–36.
- Coombes, M., i Wong, C. (1994). Methodological steps in the development of multivariate indexes for urban and regional policy analysis. *Environment and Planning A*, 26, pp. 1297–1316.
- Cruz, H., Martínez Moreno, R., i Blanco, I. (2017). “Crisis, Urban Segregation and Social Innovation in Catalonia. *PACO Partecipazione e Conflitto*, 10 (1), pp. 221-245
- Davies, B. P. (1968). *Social needs and resources in local services*. London: Michael Joseph.
- Department for Communities and Local Government. (2010). *Assessing neighbourhood level regeneration and public expenditure*. London: Department for Communities and Local Government.
- Dorling, D., Rigby, J., Wheeler, B., Ballas, D., Thomas, B., Fahmy, E., Gordon, D., i Lupton, R. (2007). *Poverty, Wealth and Place in Britain, 1968-2005*. Bristol. The Policy Press.
- Egea, C., Nieto, J. A., Domínguez, J., i González, R. (2008). *Vulnerabilidad del tejido social de los barrios desfavorecidos de Andalucía*. Sevilla: Centro de Estudios Andaluces. Consejería de la Presidencia.
- Eibner, C., i Sturm, R. (2006). US-based indices of area-level deprivation: Results from HealthCare for Communities. *Social Science and Medicine*, 62(2), pp. 348–359.
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (1996). *Welfare states in transition*. London: Sage.
- Esping-Andersen, G., Gallie, D., Hemerick, A., i Myles, J. (2002). Towards the good society, once again? En Esping-Andersen, G. *Why we need a new welfare state* (pp. 1–25). New York: Oxford University Press.
- Firey, W. (1945). Sentiment and Symbolism as Ecological Variables. *American Sociological Review*, 10(2), pp. 140–148.
- Fisher, E. M., i Winnick, L. (1951). A reformulation of the “filtering” concept. *Journal of Social Issues*, 1–2, pp. 47–58.
- Fukuda, Y., Nakamura, K., i Takano, T. (2007). Higher mortality in areas of lower socioeconomic position measured by a single index of deprivation in Japan. *Public Health*, 121(3), pp. 163–173.
- Galster, G. (2001). On the Nature of Neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), pp. 2111–2124.
- Galster, G. C. (2012). The Mechanism(s) of Neighbourhood Effects: Theory, Evidence, and Policy Implications. En van Ham, M., Manley, D., Bailey, N., Simpson, L., i Maclennan, D., *Neighbourhood Effects Research: New Perspectives* (pp. 23–56). Dordrecht: Springer.
- Galster, G. C., i Mincy, R. B. (1993). Understanding the changing fortunes of metropolitan neighborhoods, 1980 to 1990. *Housing Policy Debate*, 4(3), pp. 303–352.
- Galster, G. C., Mincy, R. B., i Tobin, M. (1997). The disparate racial neighborhood impacts of metropolitan economic restructuring. *Urban Affairs Review*, 32(6), pp. 797–824.
- Galster, G. C., Quercia, R. G., Cortes, A., i Malega, R. (2003). The Fortunes of Poor Neighborhoods. *Urban Affairs Review*, 39(2), pp. 205–227.

- Gans, J. H. (1993). From “underclass” to “undercaste”: Some observations about the future of the postindustrial economy and its major victims. *International Journal of Urban and Regional Research*, 17(3), pp. 327–335.
- Glaeser, E., i Gyourko, J. (2005). Urban Decline and Durable Housing. *Journal of Political Economy*, 113(2), pp. 345–375.
- Gregory, I., Dorling, D., i Southall, H. (2001). A century of inequality in England and Wales using standardized geographical units. *Area*, 33(3), pp. 297–311.
- Grigsby, W., Baratz, M., i Maclennan, D. (1983). *The dynamics of neighborhood change and decline* Research Report series, No. 4, Department of City and Regional Planning, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Guest, A. M. (1974). Neighborhood life cycles and social status. *Economic Geography*, 50(3), pp. 228–243.
- Haase, T. (2009). *Feasibility Study for a Local Poverty Index*.
- Haase, T., i Pratschke, J. (2005). *Deprivation and its Spatial Articulation in the Republic of Ireland*. Dublin: Area Development Management.
- Harvey, D. (1977). *Urbanismo y desigualdad social*. Madrid: Siglo XXI.
- Hastings, A. (2007). Territorial justice and neighbourhood environmental services : a comparison of provision to deprived and better-off neighbourhoods in the UK. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 25, pp. 896–917.
- Hastings, A. (2009a). Neighbourhood environmental services and neighbourhood “effects”: exploring the role of urban services in intensifying neighbourhood problems. *Housing Studies*, 24(4), pp. 503–524.
- Hastings, A. (2009b). Poor Neighbourhoods and Poor Services : Evidence on the “Rationing” of Environmental Service Provision to. *Urban Studies*, 46(13), pp. 2907–2927.
- Havard, S., Deguen, S., Bodin, J., Louis, K., Laurent, O., i Bard, D. (2008). A small-area index of socioeconomic deprivation to capture health inequalities in France. *Social Science & Medicine*, 67, pp. 2007–2016.
- Hernández Aja, A. (2007). Áreas vulnerables en el centro de Madrid. *Cuadernos de Investigación Urbanística*, 53, 1–100.
- Hernández Aja, A. (2015). *Atlas de la Vulnerabilidad Urbana en España 2001 y 2011. Metodología, contenidos y créditos*. Madrid: Ministerio de Fomento.
- Jarman, B. (1983). Identification of underprivileged areas. *British Medical Journal*, 286, pp. 1705–1709.
- Jessop, B. (2001). Institutional re(turns) and the strategic - Relational approach. *Environment and Planning A*, 33(7), pp. 1213–1235.
- Jun, H.-J. (2013). *Determinants of Neighborhood Change: A Multilevel Analysis*. *Urban Affairs Review*, 49(3), pp. 319–352.
- Jun, H.-J. (2016). The spatial dynamics of neighborhood change: exploring spatial dependence in neighborhood housing value change. *Housing Studies*, 1–25.
- Kaztman, R. (2001). Seducidos y abandonados: el aislamiento social de los pobres urbanos. *Revista*

de la CEPAL, 75.

- Kearns, A., i Parkinson, M. (2001). The Significance of Neighbourhood. *Urban Studies*, 38(12), pp. 2103–2110.
- Kesteloot, C., Meert, H., Mistiaen, P., Savenberg, S., i Van der Haegen, H. (1997). *De geografische dimensie van de dualisering in de maatschappij, overlevingsstrategieën in twee Brusselse wijken*. Brussel: Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden, Programma Maatschappelijk Onderzoek.
- Kirby, A. M., i Pinch, S. P. (1983). Territorial justice and service allocation. In *Progress in urban geography* (pp. 223–250). London: Croom Helm.
- Laparra, M., Obradors, A., Pérez, B., Pérez Yruela, M., Renes, V., Sarasa, S., Subirats, J., i Trujillo, M. (2007). Una propuesta de consenso sobre el concepto de exclusión. Implicaciones metodológicas. *Revista Española Del Tercer Sector*, 5(enero-abril), 15–57.
- Laparra, M., i Pérez Eransus, B. (2008). La exclusión social en España: un espacio diverso y disperso en intensa transformación. En FOESSA (ed.), *VI Informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2008* (pp. 173–297). Madrid: FOESSA.
- Lefebvre, H. (2013). *La producción del espacio*. Madrid: Capitán Swing.
- Leifer, R., McDermott, Ch. M., O'Connor, G. C., Peters, L. S., Rice, M., i Veryzer, R.W. Jr. (2000). *Radical Innovation: How Mature Companies Can Outsmart Upstarts*. Boston: Harvard Business School Press
- Lineberry, R. L. (1977). *Equality and urban policy. The distribution of municipal public services*. Sage Publications.
- Lindblom, Ch. E. (1965). *The Intelligence of Democracy: Decision Making Through Mutual Adjustment*. New York: The Free Press.
- Lupton, R. (2004). *Schools in disadvantaged areas: recognising context and raising quality* CASEpaper, No. 76. London: Centre for Analysis of Social Exclusion.
- Lupton, R., i Power, A. (2004). *What we know about neighbourhood change: A literature review*. CASEreport. London: Centre for Analysis of Social Exclusion.
- Marcuse, P., i van Kempen, R. (2000). Conclusion: A Changed Spatial Order. En P. Marcuse i R. van Kempen (eds.), *Globalizing Cities: A New Spatial Order?* (pp. 249–275). Oxford: Blackwell.
- Marcuse, P., i van Kempen, R. (2002). States, Cities, and the Partitioning of Urban Space: Conclusions. En P. Marcuse i R. van Kempen (eds.), *Of States and Cities: The Partitioning of Urban Space* (pp. 258–268). Oxford: Oxford University Press.
- Martinelli, F., Moulart, F., i González, S. (2010). “Creatively designing urban futures: a transversal analysis of socially innovative initiatives.” En Moulart, F., Martinelli, F., Swyngedouw, E., i González, S. (eds.), *Can neighbourhoods save the city? Community Development and Social Innovation* (pp. 198). London: Routledge.
- Martinelli, F. (2013). Learning from case studies of social innovation in the field of social services: creatively balancing top-down universalism with bottom-up democracy. En Moulart, F., MacCallum, D., Mehmood, A., i Hamdouch, A. (eds.), *The International Handbook on Social Innovation* (pp. 346–360). Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

- Martínez Veiga, U. (1999). Pobreza, exclusión social y segregación espacial. *Areas: Revista Internacional de Ciencias Sociales*, (19), pp. 35–50.
- Massey, D. S. (1990). American Apartheid : Segregation and the Making of the Underclass. *American Journal of Sociology*, 96(2), pp. 329–357.
- Massey, D. S., i Denton, N. A. (1993). *American Apartheid: Segregation and the Making of the Underclass*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Massey, D. S., i Eggers, M. L. (1990). The Ecology of Inequality: Minorities and the Concentration of Poverty , 1970-1980. *American Journal of Sociology*, 95(5), pp. 1153–1188.
- McLennan, D., Barnes, H., Noble, M., Davies, J., i Garratt, E. (2011). *The English Indices of Deprivation 2010*. London: Department for Communities and Local Government.
- Medina, I., Castillo Ortiz, P. J., Álamos-Concha, P., i Rihoux, B. (2017). *Análisis Cualitativo Comparado (QCA)*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Meen, G. (2009). Modelling local spatial poverty traps in England. *Housing Studies*, 24(1), pp. 127–147.
- Meen, G., Meen, J., i Nygaard, C. (2007). A tale of two Victorian cities in the 21st century. PRRES Conference Paper, Perth.
- Meen, G., i Nygaard, C. (2011). Local Housing Supply and the Impact of History and Geography. *Urban Studies*, 48(14), pp. 3107–3124.
- Meen, G., Nygaard, C., i Meen, J. (2013). The causes of long-term neighbourhood change. En M. van Ham, D. Manley, N. Bailey, L. Simpson, i D. Maclennan (Eds.), *Understanding Neighbourhood Dynamics* (pp. 43–62). Dordrecht: Springer.
- Megbolugbe, I. F., Hoek-Smit, M. C., i Linneman, P. D. (1996). Understanding Neighbourhood Dynamics: A Review of the Contributions of William G. Grigsby. *Urban Studies*, 33(10), pp. 1779–1795.
- Meijer, M., Engholm, G., Gritter, U., i Bloomfield, K. (2013). A socioeconomic deprivation index for small areas in Denmark. *Scandinavian Journal of Public Health*, 41(6), pp. 560–569.
- Messer, L. C., Laraia, B. A., Kaufman, J. S., Eyster, J., Holzman, C., Culhane, J., Elo, I., Burke, J. G., i O'Campo, P. (2006). The Development of a Standardized Neighborhood Deprivation Index. *Journal of Urban Health: Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 83(6), pp. 1041–1062.
- Mingione, E. (1993). The new urban poverty and the urban underclass. *International Journal for Urban and Regional Research*, 17(3), Special Issue.
- Mingione, E. (1996). *Urban poverty and the underclass: A reader*. Oxford: Blackwell.
- Ministerio de Fomento, i Instituto Juan de Herrera - Escuela Técnica Superior de Arquitectura de Madrid. (2010). *Análisis urbanístico de Barrios Vulnerables en España. Sobre la Vulnerabilidad Urbana*. Madrid: Ministerio de Fomento.
- Molotch, H. (1976). The City as a Growth Machine : Toward a Political Economy of Place. *American Journal of Sociology*, 82(2), pp. 309–332.
- Moore, M. H. (1997). *Creating Public Value. Strategic Management in Government*. Cambridge: Harvard University Press.

- Moulaert, F. (2010). Social innovation and community development: concepts, theories and challenges. En Moulaert, F., Martinelli, F., Swyngedouw, E. i González, S. (eds.), *Can neighbourhoods save the city? Community Development and Social Innovation* (pp. 4-16). London: Routledge.
- Murie, A., & Musterd, S. (2004). Social exclusion and opportunity structures in European cities and neighbourhoods. *Urban Studies*, 41(8), pp. 1441–1459.
- Musterd, S. (2005). Social and ethnic segregation in Europe: Levels, causes, and effects. *Journal of Urban Affairs*, 27(3), pp. 331–348.
- Musterd, S., i Murie, A. (eds.) (2002). *The Spatial Dimensions of Urban Social Exclusion and Integration*. URBEX Series, 22
- NISRA. (2010). *Northern Ireland Multiple Deprivation Measure 2010*. Northern Ireland Statistics and Research Agency. Belfast: NISRA.
- North, D. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Princeton, NJ: Cambridge University Press.
- Nygaard, C., i Meen, G. (2013). The Distribution of London Residential Property Prices and the Role of Spatial Lock-in. *Urban Studies*, 50(12), pp. 2535–2552.
- OECD. (1998). *Integrating distressed urban areas*. Paris: OECD Publishing.
- OCDE (2015). *The Innovative Impreative. Contributing to Productivity, Growth and Well-Being*. Paris: OCDE Publishing.
- Oosterlynck, S., Kazepov, Y., Novy, A., Cools, P., Sarius, T., i Wukovitsch, F. (2015). Local social innovation and welfare state restructuring: analysing their relationship. *ImPRovE Working Papers*, 15/15.
- Oosterlynck, S., Kazepov, Y., Novy, A., Cools, P., Wukovitsch, F., Sarius, T., Barberis, E., i Leubolt, B. (2013). Exploring the multi-level governance of welfare provision and social innovation: welfare mix, welfare models and rescaling. *ImPRovE Working Papers*, 13/12.
- Otero, M., Ruiz, E., & Serrano, M. (2011). *Actualització dels indicadors de la Llei de Barris 2011*. Àrea Metropolitana de Barcelona. Barcelona: Estudis Territorials-Direcció de Serveis d'Urbanisme, Àrea Metropolitana de Barcelona.
- Pampalon, R., Hamel, D., Gamache, P., Simpson, A., i Philibert, M. D. (2014). Validation of a deprivation index for public health: A complex exercise illustrated by the Quebec index. *Chronic Diseases and Injuries in Canada*, 34(1), pp. 12–22.
- Parés, M., Castellà, C., Subirats, J., Cruz, H., Grau-Solés, M., i Sánchez, G. (2016). *Nous lideratges en moments de canvi. Reflexions sobre lideratges i transformació social*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- Peterson, R., Krivo, L., i Harris, M. (2000). Disadvantage and neighborhood violent crime: Do local institutions matter? *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 37(1), pp. 31–63.
- Polanyi, K. (1944). *The Great Transformation*. New York: Rinehart.
- Pornet, C., Delpierre, C., Dejardin, O., Grosclaude, P., Launay, L., Guittet, L., Lang, T., i Launoy, G. (2012). Construction of an adaptable European transnational ecological deprivation index: the French version. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 66(11), pp. 982–989.

- Prak, N. L., i Priemus, H. (1986). A model for the analysis of the decline of postwar housing. *International Journal of Urban and Regional Research*, 10(1), pp. 1–7.
- Pratschke, J., i Haase, T. (2007). Measurement of Social Disadvantage and its Spatial Articulation in the Republic of Ireland. *Regional Studies*, 41(6), pp. 719–734.
- Pratschke, J., i Haase, T. (2015). A longitudinal study of area-level deprivation in Ireland, 1991–2011. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 42(3), pp. 384–398.
- Raustiala, K. (2013). Institutional Proliferation and the International Legal Order. En Dunoff, J. L., i Pollack, M. A., *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations* (pp. 293–320). New York: Cambridge University Press.
- Rey, G., Jougl, E., Fouillet, A., i Hémon, D. (2009). Ecological association between a deprivation index and mortality in France over the period 1997 - 2001: variations with spatial scale, degree of urbanicity, age, gender and cause of death. *BMC Public Health*, 9(33).
- Rich, R. (1979). Neglected Issues in the Study of Urban Service Distributions: A Research Agenda. *Urban Studies*, 16(2), pp. 143–156.
- Rhodes, R.A.W. (1997). *Understanding governance: policy networks, governance, reflexivity, and accountability*. Buckingham and Philadelphia: Open University Press.
- Rodríguez-Pose, A. (2013). Do institutions matter for regional development in the EU? *Regional Studies*, 47(7), pp. 1034–1047.
- Rosenstone, S. J., i Hansen, J. M. (1993) *Mobilization, Participation, and Democracy in America*. New York: MacMillan.
- Rosenthal, S. S. (2008). Old homes, externalities, and poor neighborhoods. A model of urban decline and renewal. *Journal of Urban Economics*, 63, pp. 816–840.
- Ruiz, E., Aparicio, R., i Serrano, M. (2015). *Indicadors per a la determinació d'àrees urbanes d'atenció especial*. Barcelona: Estudis Territorials-Direcció de Serveis d'Urbanisme, Àrea Metropolitana de Barcelona.
- Salmond, C., i Crampton, P. (2002). *The NZDep2001 Index of Deprivation*. Wellington.
- Salmond, C., Crampton, P., King, P., i Waldegrave, C. (2006). NZiDep: A New Zealand index of socioeconomic deprivation for individuals. *Social Science & Medicine*, 62, pp. 1474–1485.
- Salmond, C., Crampton, P., i Sutton, F. (1998). NZDep91: A New Zealand index of deprivation. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 22(7), pp. 835–837.
- Saurugger, S., i Terpan, F. (2016). Regional integration in times of crisis: power, institutional density and the people. A conclusion. En Saurugger, S., i Terpan, F. (eds.), *Crisis and institutional change in regional integration* (209-223). New York: Routledge.
- Schwirian, K. P. (1983). Models of Neighborhood Change. *Annual Review of Sociology*, 9, pp. 83–102.
- Scottish Government (2016). *SIMD16 Technical Notes*. Edinburgh: Scottish Government.
- Singh, G. K. (2003). Area Deprivation and Widening Inequalities in US Mortality, 1969-1998. *American Journal of Public Health*, 93(7), pp. 1137–1143.
- Smith, T., Noble, M., Noble, S., Wright, G., McLennan, D., i Plunkett, E. (2015). *The English Indices of Deprivation 2015: Technical Report*. London: Department for Communities and Local Government.

- Soja, E. W. (2014). *En busca de la justicia espacial*. València: Tirant Humanidades.
- Stone, D. (2002). *Policy Paradox. The Art of Political Decision Making*. London: Norton.
- Swyngedouw, E. (2005). Governance innovation and the citizen: the Janus face of governance-beyond-the-state. *Urban Studies*, 42 (11), pp. 1991-2006.
- Tarrow, S. (1997). *El poder en movimiento. Movimientos sociales, acción colectiva y política*. Madrid: Alianza.
- Technopolis, Comissió Europea (2012) European Innovation Scoreboard 2011-2012.
- Temes, R. R. (2014). Valoración de la vulnerabilidad integral en las áreas residenciales de Madrid. *EURE*, 40(119), pp. 119-149.
- Temkin, K., i Rohe, W. (1996). Neighborhood Change and Urban Policy. *Journal of Planning Education and Research*, 15(3), pp. 159-170.
- Townsend, P. (1987). Deprivation. *Journal of Social Policy*, 16, pp. 125-146.
- Tunstall, R. (2016). Are neighbourhoods dynamic or are they slothful? The limited prevalence and extent of change in neighbourhood socio-economic status, and its implications for regeneration policy. *Urban Geography*, 37(5), pp. 1-16.
- Van Beckhoven, E., Bolt, G., i van Kempen, R. (2009). Theories of Neighbourhood Change and Decline: Their Significance for Post-WWII Large Housing Estates in European Cities. En Rowlands, R., van Kempen, R., i Musterd, S., (eds.), *Mass Housing in Europe. Multiple Faces of Developemnt, Change and Response* (pp. 20-50). Basingstoke: Palgrave Macmillan Ltd.
- van der Wusten, H., i Musterd, S. (1998). Welfare State Effects on Inequality and Segregation: Concluding Remarks. En Musterd, S., i Ostendorf, W., (eds.), *Urban Segregation and the Welfare State: Inequality and Exclusion in Western Cities* (pp. 238-247). London: Routledge.
- van Kempen, R. (2012). *Interview by Ivan Tosics for URBACT workstream 4*. Lillehammer.
- Verba, S.; Schlozman, K.L.; Brady, H. (1995). *Voice and Equality. Civic Voluntarism in American Politics*. Cambridge: Harvard University Press.
- Waagenar, H. (2007). Governance, complexity, and democratic participation: How citizens and public officials harness the complexities of neighborhood decline. *The American Review of Public Administration*, 37 (1), pp. 17-50.
- Waquant, L. (2005). *Pàries urbans*. Barcelona: Edicions de 1984.
- Welsh Government. (2014). Welsh Index of Multiple Deprivation (WIMD) 2014. Cardiff: Office for National Statistics.
- Wilson, W. J. (1987). *The truly disadvantaged. The inner city, the underclass, and public policy*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Wilson, W. J. (1999). When work disappears: new implications for race and urban poverty in the global economy. *Ethnic and Racial Studies*, 22(3), pp. 479-499.
- Zwiers, M., Bolt, G., Van Ham, M., i Van Kempen, R. (2016). The global financial crisis and neighborhood decline. *Urban Geography*, 37(5), pp. 664-668.
- Zwiers, M., van Ham, M., i Kleinhan, R. (2017). *The Effects of Physical Restructuring on the Socioeconomic Status of Neighborhoods: Selective Migration and Upgrading*. IZA Discussion Paper Series, No. 10697.

Zwiers, M., Kleinhans, R., i van Ham, M. (2016). The Path-Dependency of Low-Income Neighbourhood Trajectories: An Approach for Analysing Neighbourhood Change. *Applied Spatial Analysis and Policy*, pp. 1-18.

ANNEX

Taula 1. Evolució de les mitjanes i ràtios del indicadors de vulnerabilitat del decils més vulnerable i l'àrea metropolitana de Barcelona, 1991, 2001 i 2011

Variàbles incloses a l'índex de vulnerabilitat urbana	Mitjana 10% més vulnerable 1991	Mitjana AMB 1991	Ràtio 1991	Mitjana 10% més vulnerable 2001	Mitjana AMB 2001	Ràtio 2001	Mitjana 10% més vulnerable 2011	Mitjana AMB 2011	Ràtio 2011
% Població amb rendes baixes (<50% de la mediana)	16,5	11,2	1,5	12,8	7,3	1,8	18,1	14,1	1,3
% Població amb estudis primaris o inferiors	64,9	49,6	1,3	40,2	26,1	1,5	22,2	14,1	1,6
Taxa d'atur	26,2	16,9	1,6	16,1	10,8	1,5	32,7	21,9	1,5
% Població ocupada no qualificada	25,1	13,8	1,8	17,6	9,7	1,8	17,5	8,7	2,0
% Edificis en estat deficient, mal estat o estat ruïnós	28,7	11,5	2,5	24,4	11,8	2,1	14,8	8,4	1,8
% Llars que viu en habitatges de menys 50 m ²	19,3	9,3	2,1	17,8	6,6	2,7	14,4	5,8	2,5
% Població estrangera de fora UE-15	1,0	1,6	0,6	7,2	4,3	1,7	21,3	11,0	1,9
% Llars amb tots els seus membres de 75 anys o més	3,5	3,3	1,1	8,3	5,6	1,5	10,1	6,8	1,5

Font: Cens de Població i Habitatges, 1991, 2001 i 2011.

Taula 2. Evolució de les mitjanes i ràtios dels indicadors de vulnerabilitat dels barris del primer patró del primer model d'anàlisi de suficiència i la mitjana de l'àrea metropolitana de Barcelona, 1991, 2001 i 2011

Variables incloses a l'índex de vulnerabilitat urbana	Mitjana barris primer patró, primer model 1991	Mitjana AMB 1991	Ràtio 1991	Mitjana barris primer patró, primer model 2001	Mitjana AMB 2001	Ràtio 2001	Mitjana barris primer patró, primer model 2011	Mitjana AMB 2011	Ràtio 2011
% Població amb rendes baixes (<50% de la mediana)	14,8	11,2	1,3	11,2	7,3	1,5	17,7	14,1	1,3
% Població amb estudis primaris o inferiors	62,4	49,6	1,3	39,0	26,1	1,5	21,8	14,1	1,5
Taxa d'atur	21,9	16,9	1,3	14,6	10,8	1,4	33,8	21,9	1,5
% Població ocupada no qualificada	19,3	13,8	1,4	15,4	9,7	1,6	18,0	8,7	2,1
% Edificis en estat deficient, mal estat o estat ruïnós	19,3	11,5	1,7	19,6	11,8	1,7	14,3	8,4	1,7
% Llars que viu en habitatges de menys 50 m ²	19,3	9,3	2,1	14,8	6,6	2,3	9,3	5,8	1,6
% Població estrangera de fora UE-15	0,9	1,6	0,5	6,2	4,3	1,4	21,8	11,0	2,0
% Llars amb tots els seus membres de 75 anys o més	3,5	3,3	1,1	7,4	5,6	1,3	10,7	6,8	1,6

Font: Cens de Població i Habitatges, 1991, 2001 i 2011.